

Csoóri

Sándor,

Utassy József,

Vas István,

Weöres Sándor versei;

Balogh Edgár emlékiratából;

Tóth Béla kisregénye;

Szabolcsi Miklós József Attila-

tanul-

mánya;

esszé

Csanádi

Imréről,

Zelk

Zoltánról

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzősámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

74-975 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVIII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1974. ÁPRILIS

CSOÓRI SÁNDOR versei: Az volt a legnehezebb, Ugas- satok és csipjetek, Somvörös erdők utasnője, Anyám anyja, Szövegek hat napra	3
WEÖRES SÁNDOR: Levél Szegedre (vers)	3
VAS ISTVÁN: Avilai Teréz intelmeiből (vers)	9
KORMOS ISTVÁN versei: Metszet: Felhőszakadás után, Katalánok	10
TÓTH BÉLA: Talpon (kisregény, I.)	12
KERESZTURY DEZSŐ versei: Lépcsőkön, Angyal, Süly- lyedve is emelt homlokkal	28
SERFŐZŐ SIMON: Magamért, másokért (vers)	30
TAKÁTS GYULA versei: Két vers férfikarra, Oly nehéz, Empedoklesz?	31
SIMAI MIHÁLY versei: Medveünnepi színjáték, Az Ob TANDORI DEZSŐ: Amíg folytatható, mindig folytat- ható (vers)	34
KISS DÉNES versei: Bujdosóének, Ég tőven	35
BALOGH EDGÁR: Bonchidai kitérő	36
UTASSY JÓZSEF versei: Hanyatlásvégi nyár, Őszelő, Temető ég, Csendélet, Száll az ének	43
LÁSZLÓFFY ALADÁR versei: Álom az álmról, Egér- utak, A múltba küldött levél, Ez a nap	45
VÁRKONYI ANIKÓ versei: „Kastélyok! Évadok!”, Üdv, Rimbaud, Költészet	48
SZALAI CSABA versei: Vadlúdének a Hortobágyon, Hazatérő	51
ÓSZABÓ ISTVÁN versei: Sárgult járom két kezem, Né- zem a tájat	52
ÁGH ISTVÁN: Egy álom következményei (jegyzet)	54

TANULMÁNY

SZABOLCSI MIKLÓS: József Attila <i>Tanítások</i> ciklusáról	59
ALFÖLDY JENŐ: Hamlet, vívóállásban (Csoóri Sándor- ról)	68

ORBÁN OTTÓ: Boccherini sirja (Vas István verséről)	76
VARGA LAJOS MÁRTON: Állóharc — változó világban (Csanádi Imréről)	82
POMOGÁTS BÉLA: Alkonyban derű (Zelk Zoltánról)	86
LATOR LÁSZLÓ: Vázlat Kormos Istvánról	92

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Csehszlovákia — Folyóiratokról (Kiss Gy. Csaba)	94
Lengyelország — Két történeti munka — rólunk (Kovács István)	96
Románia — Vita a kritikáról (Kovács János)	98
Szovjetunió — Finnugor testvéreinkről (Benedek And- rás), Három emlékirat (Bagi Nagy István)	101

KRITIKA

GREZSA FERENC: Juhász Ferenc: A megváltó arany- kard	105
MÁTYÁS ISTVÁN: Simon István: A magyar irodalom	106
Szerkesztői asztal	111

ILLUSZTRÁCIÓ

Dér István rajzai a 11., 27., 47., 53., 67., 81. és a 110. oldalon
Fodor József rajzai az 58. és a 93. oldalon
Kiss Attila rajza a 75. oldalon

CSOÓRI SÁNDOR

Az volt a legnehezebb

*Az volt a legnehezebb: a berendezett
sírboltból kiszökni,
a megszokott szék,
a megszokott ágy,
a megszokott szó országrészből
át a seholba —
jól körülszögecselve az ajtó
s a fásasztó csillagvilág is
szögekkel kivet
csizmatalp arcom előtt.*

*Az első tél még a sunyásoké:
ó, semmi, semmi, az égből
csak korom pilléz s a ropogó
bádogcsatornákon
szeszgőzös testek csavarodnak.*

*A második már a hallgatásé:
hó hull,
varasodó sebek hullnak
s bukósisakban jön el a tavasz.*

*

*Az volt a legnehezebb: a karácsonyi
kocsonyát lelökni —
a hús lágy földrengéseit
gyermeki szemek nézték,
fekete omlott feketére,
cserép cserépre
s vérző nagyujjam
harangzúgásra veszni indult.*

*

*Az volt a legnehezebb:
beleszeretni újra a romokba,*

élni az elhagyott nélkül elhagyottan
s mint fényképrabló
az előhívatlan fényképekkel
bújni ágyba:
egy kisfiú ás gödröt az anyja mosolyába,
fölötte a Nap: madarak árvaháza.
Az volt a legnehezebb:
ámulni a csontig szaladó szikár
tűkön, a szőnyegek
férfiszakállát lesimító kézfejemen,
mintha a nők már soha többé,
mintha szemük és nedveik türelmetlensége
már soha többé.

*

Az volt a legnehezebb:
hátrálni magamhoz vissza,
és kezdeni újra a testből, ami nem test,
a szorongatott csírákból, ami nem csíra
s az egyszarvú gyönyör
alomszalmáján nem váltani meg senkit,
csak lélegezni.

Ugassatok és csípjetek

Szedelőzködünk, vérünk elfolyt,
ami igaz volt: hasztalan volt,

ami élet volt s fájdalom volt,
az ég süket fülein átfolyt.

Selyemharisnyák többet értek,
ha megpörkölte őket az ének,

a kamillával leöntött dombok,
ha mögöttük egy konty leomlott.

Hozsánna, rózsák: ti nagyfejű
rendőrkutyák s hozsánna, tetűk!

harapjatok és csípjetek vadul,
majd nyögök én is halhatatlanul;

sírok, nyüszítetek, mint aki kihál
a szájba vert vihar zokszavaival.

Somvörös erdők utasnője

Ő volt?
Nem ő? a vércsikú sál
gazdája? a somvörös erdők utasnője?
Tálatva van az ősznek
több személyre s a párás
dombszéleken ottmaradt
ujjlenyomat
másé is lehet,
másé a kibillent cipősarok hege a
diófák alatt
s az Északnak röpkülő sötét
szempillák
fönt,
fönt magasan.

A mohába fulladt köhögés is mintha másé volna,
másé a völgyet elzáró könyök
szigorú háromszöge —

A testet átfújó szélben
nekem ő jelenik meg mégis,
ő jelenik meg
és ő fogyatkozik,
a fának támasztott bőröndökben is
az ő ruhái,
a térd,
a has,
a
szétválasztott lábak
távolodásában is az ő neszezése.

Hazugságaimnak táplálékot
télire ő gyűjt,
jövő-menő, osonó lidérc,
nőnemű,
tűznemű,
viznemű,
egy folyó elfektetett furulyáján
játszik nekem.

Anyám anyja

*Anyám anyja, Gémesi Éva,
te kútnevű,
te vízzel összejátszó nevű asszonyalma,
húztalak behavazott kocsin a háborúban,
húztalak púpos kordén a háborúban,
húztalak halálosan,
hová? hová? magam se tudtam: hová: —
A kihülő
répaföldekről tankok
lestek az útra
s égtek a fapajták, mint a te legbelsőbb sebeid —
bakancsos lovad voltam,
hóba merülő öszvéred voltam,
láz szivacsával fölítatott
asszonyvilág —
Meghalsz, meghalsz, suttozták
hátad mögött a
pokrócos menekülők
s torod se lesz,
harang se szól majd
és meg se mosdatnak utoljára,*

*de én csak nevettem rád,
de én csak nyerítettem neked a rúdnál
s a repülőroncsból színes drótokat
téptem ki új istrágnak
s Pákozd és Baracska között már megrágtam
neked a levegőt is,
téli szilváid ízét éreztem benne,
aszalt körtéid ízét éreztem benne,
a homlokodon lecsurgó fájdalmas mézet éreztem benne.*

Szövegek hat napra

(Részlet)

HÉTFŐ

Adjisten, atyámfiai! Mi hír? Mi hír?
Azt mondják: férgesedik az ég közepe
mifelénk is. Azt mondják: lány rothadásfoltok
a magház körül és Braziliában már lángszórával
irtják a pókokat. Undorítóak is, annyi szent!
Azokkal az irgalmatlanul
drótszerű végtagjaikkal olyanok,
mintha négykézláb mászó hadirokkantak
lepnék el a Földet. Mélyen hintózó hasukból
álmosan csurog a méreg fűre, gombára,
virágra. Csuda világ, én mondom, csuda, csuda.
Maholnap visszatérnek a lélekvándorlásban
elfajzott bölénycsordák is, féregálarcban,
féregpatákkal, a nyirokér bozótosába
visszatérnek s az ember szívét
fölköklelik. Maholnap megszólal
a só, makog, csipog, tiltakozik, hogy
levesbe soha többé! Hogy májas hurkába
soha többé! Hogy a megfőtt kakastaréjéről
vissza inkább a tengerbe, a gyanútlan
hegyi folyókba, mert elege volt a
rabszolgaságból, az összecsipentett ujjak
tomp gőgjéből, elege, elege — lebegni,
úszni, ödöngeni akar, szeretkezni a korommal,
fehér a feketével s a víz törékeny ablakán át
nézni, hogy a pápát is megköhögtető
porháború,
icödháború,
füstháború az Örök Városokat hogyan fojtogatja,
nézni a testvéri anyag bűncselekményeit
kajánul, a daráló, lusta pókszájakat,
mert a bűnt csak a bűnös érti igazán.
Édes malachús harangszóra áldás — mondják
az álmoskönyvek fejkendős bölcsei
és elhallgatnak . . . Émelygő arcunk
férfikora ugyan mire? Ágyunk tetűcsipésű
démonai, mire? A vakondtúrásba szúrt
zászlók súlytalan ünnepélye, a bevérző fül
rejtekhelyei s a küszöbön kívül felejtett
láb mindenesti torzója, mire?

WEÖRES SÁNDOR

Levél Szegedre

*Ahol a Maros a Tiszába
úgy lép, hogy lábát sás megvágja,
él Szegeden százezer ember,
teli álmokkal, szerelemmel.*

*Adnék az álmokért, ha volna,
tehergépkocsit foglalóba,
akkor is, ha nem teljesülnek,
hogy a folyók mentén csücsüljek.*

*A szerelemért adtam régen
birkanyáját, de csak az égen
egy egész uszály báránnyel
és pásztorát, a déli szellőt.*

*S a sok száz éves torony csúcsán
lebeg egy szép rác halárus-lány,
hogy kísértettől megriadva
fussunk habokba, sásfonatba.*

*Jó barátom, Iliá Miska,
a sásfonásnak mi a titka?
A tápai szatyorért hála,
édesanyád kezemunkája.*

V A S I S T V Á N

Avilai Teréz intelmeiből

(ARS POETICA HELYETT)

*Akit nem kapattak ennél magasabbra,
Jól teszi, ha nem igyekszik följebb, kapaszkodva.
Ezt jól jegyezzétek meg, mert ahelyett, hogy
Nyernétek vele, végül csak veszíteni fogtok.
Mutakozhatik olyannak, amilyen,
A lélek, ha Jézus Krisztusa jelen,
Szerelmetesen csünghet az ő szent emberségén,
Mindig ez isteni Mester társaságában élven,
Beszélhet is vele és előtte fölfedheti,
Hogy mitől szenved és mi hiányzik neki,
És ha meg nem feledkezik róla örömében,
Ujjonghat vele együtt, s mindezt nem mesterkélten
Kiszabott formulákkal, hanem olyan szavakkal,
Amiket a pillanat kíván és szükséglete kitapasztal.
Hát ez az, ami rajtunk múlik. És ha van, akinek ez nem elég,
És ezen túl próbálná emelni szellemét
Arrafelé, ahová be nem engedik mégsem,
Elvétí ezt is, azt is. Ez az én véleményem.
Mert ha túllép a természetén, megbénul az értelem,
És kiszárad a lélek a sivatag terepen.
Mellesleg, a szellem egész épületének mi az alapja?
Csak az alázat, semmi más. És Istenhez közelebb jutva
Növekszik az alázat — különben elvész minden eredmény.*

*De ezt senki se értse úgy, hogy én tiltani szeretném
A nagy gondolatokat, amikkel a szellem
Fölemelkedhetik, hogy közelébe kerüljön
Isten véghetetlen jóságának meg az égben
Található csodáknak.*

*Igaz, én ezzel sosem éltem.
Képtelen voltam erre — megint csak ezt ismétlem.
Isten kegyelme hozzásegített, hogy megértsem:
Folytonos nyomorúságomban merészség volt az is tölem,
Hogy szellemem a földi dolgokkal törődjön.
Hát még az égi dolgokhoz emelni hogyan*

*Is bírtam volna? De vannak elég sokan,
Akik jól járnak, ha felhasználják ilyen
Magasabb vizsgálataikat — különösen,
Ha tanultak. Mert ebben a gyakorlatban nézetem szerint
A tudomány — ha alázattal párosul — rendkívüli kincs.
De azt mondom, hogy fölemelkedni mégse kell —
Inkább várni, míg Isten bennünket fölemel.*

*Van, amikor az értelem nem működik úgysem:
A misztikus teológiában — ott fölfüggeszti Isten.
Én csak azt helytelenítem, ha akkora bennünk az önhittség,
Hogy magunk függesztjük föl. Ne állítsuk meg a működését,
Különben hidegek leszünk és bambák, és eltűnik előlünk
Az is, ami a miénk volt, és az is, amit elérni véltünk.
Ha az értelmet Isten függeszti föl és tartja vissza,
Van, amivel figyelmünket foglalkoztassa:
Olyankor egy krédó időközében több fény lesz a részünk,
Mint amennyit évek alatt minden földi iparkodással elérünk.
De hogy mi magunk akarjuk lekötözni lelkünk erejét
És megállítani működését — ez tiszta örültség.
Nem mondom, hogy bűn ez, de büntetés annál inkább:
Mintha valaki ugráshoz vesz lendületet, de hátulról visszarántják.
Nekirugaszkodik százszor, de mindig hiába fárad:
Az akarat sem ér semmit, ha nincsen benne alázat,
Melynek a működésbe vegyülve az a hatása,
Hogy a lélekben a cselekedetnek csömör nem lép a nyomába.*

*Aki tudja, miről van szó, annak ezt nem kell magyarázni.
És aki nem tudja, annak én bizony nem fogom elmagyarázni.*

KORMOS ISTVÁN

Metszet: Felhőszakadás után

*Mikor elfüstölögtek Péter villámai,
jött, jött a birkanyáj, csapzott volt, sinkai,
keserű gyapjúság folyta be a kaput,
vizben ökrendett a tejgyűjtő kisvasút,
bodza és farkasalma, bürök illata szállt,
réműlt számár nyekergett szívhezszóló iát,
lopott körtém az ingben, majd titokban eszem,
s képmutatón imára kulcsolva két kezem,
summáslány-dana: Én nem ilyen lovat akartam —
Károly-majorra még egy zöld villám lecsattan.*

Katalánok

Alávaló? alávalóbb?
Ki? kinél? Ki döntheti el?
Muhi pusztáján az eltemetett
Mohács kőporondjába temetett
Don sárga iszapjába temetett
Döbling falába élve temetett
Szárszó Abda gödrébe temetett
a Seholsírba el-nem-temetett
senkinek nem felel
mert a csont hallgat nem felel.

DÉR ISTVÁN: EGY IKON BÜVÖLETÉBEN

TÓTH BÉLA

Talpon

I.

A Vigkedvű Mihály utcában mellettünk lakott egy asztalos. Sokgyermekes, lassú mozgású, szuszimuszí kis Fekete Jánoskának hívták, akit örökké nyomorgattak a kuncsaftok, mert alig győzték kezéből kiimádkozni a munkát. De ha igazán szép koporsóra vágyott valamelyik magával törődő család, csak Fekete Jánosnál rendelődött az, mégpedig idejében, mikor a pap megindult az utolsó kenettel.

Más mester nem centizett sokat. Fölzörgették éjjél után, hogy mondjuk Matyi beadta a kulcsot, akkor a hajnali harangszó bizonyosan az öröklakásban köszöntötte a megboldogultat.

Mert tisztességes kócos nem tűrte raktáron a koporsót. Hogy abban álljon a pénzé. Hogy azt ott kerülgesse, amíg belehal valaki.

Fekete János olyan apróra megoldozott minden szöszmöt a fán, akár a pofapucoló kozmetikus a szeplőt.

Kilenc gyereke zizegett körülötte, hét fiú, két lány, de olyan szépek, alaposak, mintha azokat is előre kirajzolta volna a mester. Tizediknek ott voltam én. Fekete Jánosnak így sem voltunk sokan. A halmokban bodorodó gyaluforgácsban hemperegtünk, akár a kifőtt nudli, szép kicsi lányaival, erős birkózású fiaival.

Mikor a váci fegyház asztalosműhelyében levették rólam a láncot, szinte otthon éreztem magam a Vigkedvű Mihály utcában. Illatok, zajok, szagok, gyalu- és fűrészsusogások. A vasrácsos ablakokon besütött a nap. Játszott a fenyődeszkákon, a gyalupadokon, a csikos ruhákon. Az ablakokat vastag katedrálüveg zárta, itt-ott kertészüveggel újrafoltozva, amiken át kiláttunk a Dunára, a túlpárt galériaerdőire, ködökben csücsülő háztetőkre. A Dunán gőzhajók rúgták a vizet, rájuk akasztott mély öblű sseppeket vonszolva. Néha dudantottak a gőzösök, mély, szomorú hangon, talán nekünk, nehéz sorsú raboknak köszöntek, bizonyosan értő gőzhajó masinisták, kiknek melléről, lábszáráról rég kiegészett hagymájával együtt a szőr, a kazánajtón kitóduló hőségtől.

Talán csak rokonszenvből dudáltak a börtön előtt, talán jártasak is lehetnek idebenn, talán tudták...

Dudáltak, ha menetük úgy kívánta. Kettőt kiált a hajó, ha parthoz áll. Hármat, ha megfordul. Rövideket pisszeg, amikor más hajóféléket kikerül.

Nekem most itt jártak a hajók a börtön asztalosműhelyében, mivel nekem most itt osont a Duna is.

A műhely szobabútorokat gyártott. Húsz pad mellett dolgoztunk negyvenen. Inasnak első munkául talán mindenütt nagyoló gyalut adnak a kezébe, s jó görcsös, vad szálkájú deszkákat, amihez a puszta bivalyerő kell. A laikus kárt

nem tehet sem szerszámban, sem anyagban. Csak küzdünk egymással, így szelidülünk össze. Sok magyarázat nem eshet, a majom is tudja utánozni a mozdulatokat.

A gyalu beszédesebb a mogorva művezetőnél. A gyalu, ha deszkaszála ellen tolják, szakítja a fenyőt, csúnya ripacsos lesz tőle az anyag, akár a ragyavert ember arca. Szálával taszítva föl villan az anyag tükre, s megszeretteti magát. A görcsök meg kemények, mintha ágyúgolyók nőttek volna bele a fába. A szemem is szikrát vet, mikor nekicsapom a szerszámot.

Ágyoldalak százzszámra, ágyoldalak ezrével. A leszabott anyagot vállon hordják padomhoz az arra parancsolt zsványok. Hetekig nem tudom trükkjeiket. Még tanulom a gyalut, azt hiszem, az ág helyett a görcs a fában. Ág nélkül pedig nem nőhet föl talán a csalán sem.

Hanem más padon más szava szól a nagyoló gyalunak. Mire szerszámhangokból ítélni tud a tanuló ember, elmegy a Dunával ötszáz gőzhajó, befütyül hozzánk ezerszer.

A régi zsványok csomótlan ágyoldalakat raknak a régi zsványok padjára. Abban úgy nótáz a gyalu, ahogy kisbögő a zenekarban. Nem irigylem a régi zsvány előjogát. Hat mázsa nyomja a vállamat. Elég idő a csomótlan deszkákhoz odajogosulni. Elég idő új cellatársakkal összeismerkedni.

A magánzárkás évem műhelybe léptemmel letelt. Harmincemberes kóterbe kerültem, s este, hogy lefújták a munkát, belépek, vigyázzban áll a cella. Mi a fenét ceremóniáznak? Ahogy éngem lefogásom óta jergliről jerglire toloncoltak, ott bizony fogadás soha nem volt. Löktek úgy a többi közé, ahogy üres élesztősládát szokás. Ahogy esik, úgy puffan.

Allunk az ajtóban, hátam mögött az ór, börtönnyelven a smasszer.

— Egy politikus urat van szerencsém bemutatni a tolvaj uraknak — mondta fanyar gúnnyal, de rosszindulat nélkül.

Az ór kilép, részéről vége a hivataloskodásnak, becsukja az ajtót, s tarkomon érzem kukucson át leselkedő szemét.

A rajcsosok játszanak. Sorra bemutatkoznak Sobrinak, Savanyúnak, Zöld Marcinak mai utódai.

Pucc Ferkó zsebes, Tornyos Pista mackós, Zsiráf Jani zslugás, Keserű Miska lógépész. S így megy huszonkilencig. Egy mosoly nem suhan arcukra. Nekem játszanak. Meg is kérdik: mi a szakmád? Ők válaszolnak. Forradalom? Mi majd tisztességes iparra tanítunk, hogy mire megörlöd a hat mázsat, egy darab tisztességes kenyér legyen a kezvedben. Bár kicsit vegyes a társulat, huszonkilencen harminc szakmát képviselünk. A régi börtönrend figyelmen kívül hagyásával raknak így össze. Hol az az idő, mikor mackós a mackóssal ült, s bőven kicserélhették tapasztalataikat. De hát így sem rossz. Új szakmákat tanulunk. Isten áldja a tisztos ipart!

Ma a zslugások mősora következik, a legjövendelmezőbb foglalkozások eleje. Fej, kéz, mersz kell hozzá. Ha nem érdekel, fordulj el, dugd be a füled, nekünk fontos! A múlt heti lecke visszaböfögésével kezdjük.

— Ha a cigarettámon egy ujjal babrálok? — Selyem?

— Makk! — siet a válasszal Selyem.

— Helyes a bögés — nyugtázza a zslugatréner.

— Ha két ujjal? — Kacsós?

— Zöld! Hárommal tök és négyvel piros!

— Nem hiába hat kilóval löktek ide az akadémikusok közé, de nincs is intelligenciád. Úgy beszélsz, mint egy besúgójelölt. Illem szerint arra válaszolj, amit kérdeztek.

Kacsós elpirul, de tán csak annyira, ahogy a fehér kutya szokott. Nem is látszik rajta.

— Most a kaszinókártya alapjelzéseit ismételjük át.

Ha lehajolok, mintha elgurult pénzemet keresném? — Gyöpös?

— Áááá, a kaszinójátékban, ááá, egy lehajlás, annyi mint, disznó!

— Azért mondom! Potyára nem tanítgatjuk itt a tisztelt tolvajtársaságot, hogy abban a tökfilkó fejetekben csak a tetű mozduljon meg.

— Ha jobbra nézek a semmibe? — Gyukó?

— Kettes! — siet a válasszal Gyukó, s vele most ébredek oda, hogy ezek itt falneveket mondanak egymásra. Ma úgy mondanák, fantázianeveket. Ahogy iparcikkek kapják a márkájukat. Tihany ebédlő, Opera kölni, Amazon mell-tartó. De a műsor megy tovább.

— Fogak között sziszegni? — Pipacs?

— Négyes!

— Kezem a hasamon? — Tepszi?

— Tizenötös.

Tán az őr is tanulni akarja a kártyát, le nem veszi képét a kukucsról, mint egy templomi istenszem, úgy virít be ránk szemefehérje mozdulatlanul. Ha valaki csupán félfarral ereszkedik a vaspriccse, már belerüg a bádogaajtóba. Ismert zaj. A rendreutasítás jele. Takarodóig ágyra ülni tilos!

A zságások műsora elcsordogál a lámpaoltásig. De a pislogó fényre, ami figyelmeztetésül szól, úgy szétfröccsen a társulat, mint mesebeli égérgyulladás a kamrában, ha közéjük ugrik a kandúr. Három perc múlva lámpaoltás. Jobb tolvajok, tiplizők, mackósok, lócsiszárok, egyéb uraságok még fogat is mosnak.

A suttogások, horkolások, szuszogások, neszek keveredése s életem mai változása nem hagy elaludni.

A tizenkét hónapos magánzárkában százszor levetítettem életem fordulatait. Nagyító alatt nézhettem aprócska emlékeimet. Míg égett a világosság a fejünk fölött, talán szánalomból az én kedvemért, elbohóckodott az alvilág ideszorult huszonkilenc embere; most, hogy a sötétség szurokja telepszik le ránk, aki nem alszik, ahogy én, járja kinti, korábbi életét. Tervezi jövőjét, szervezi elkövetkező betöréseit, zsebeléseit, lőkötéseit.

Ágyszomszédaim sietve suttoznak, számomra a kínaiságig ismeretlen nyelven. S dehogy sejtem, hogy rólam beszélnek.

— Hadoválj, haver, alma volna Pistát megrajzolni?

(Mondd már, koma, nem köllene neköm ezt az új gyereket meglopni?)

— Előbb gyergyázd meg, melyik fickójában stokkal a matertartója?

(Előbb nézd meg, melyik zsebében tartja az értékeket?)

Különben fiatal, nyivó, ráj, rüg!

(Különben ne, hallgass, tolvaj, észreveszi!)

Aztán elhallgatnak. Nem soká el is alusznak. S velük mind többen az álmok falakon kívüli világába osontak.

Az őr lassú léptei, mint szabályos órajárás, mérték éveimet. Hat koppanás oda, hat vissza. Hat mázsával együtt harmincéves leszek, mikor kinyílik előttem a börtönkapu. Harminc.

Új helyeken néha napokig sem tudtam egy hunyorítást sem aludni. Szinte fájt a szemem, ha becsuktam. S ilyenkor indultak meg bennem a vonatok. Tán, hogy apám vasúti volt, tán mozgó szerelvényen születtem, s rajta szolgáltam tizenhat éves koromtól.

A frontokat mind megjártam. A Nadvorna, Gyelatin, Kolomea, Stanislav, Csernovic, Hadikfalva, Visóvölgy vonalat ismertem, akár a Vígkedvű Mihály utcát. És az olaszokét is. Kifelé fölvirágozott ágyúcsöveket, szerelvényeket, bikaszemű bakákat hordtam, visszafelé kezetlen, lábatlan embereket, fekete lobogós gyászkocsikat.

Jött Romániából egy német szerelvény, teli lopott áruval, amire engem a Rökus-rendezőn felvettek fékezőnek. Civilesen jártam, mert jobban illett az nekem, mint katonaruhában szökdöсни. Lukasics tábornok úgy lövette már akkor a lógosokat, ahogy körvadászaton aprítják a nyúlfiakat.

Lüktettünk a német sógor szerelvényén lefelé, de ahogy Párkányánára érnénk, a védjelzőnél leintenek bennünket. Leskődünk az állomás felé, nagy fekete füstgomolyok szállnak, de a láng is vágódik utána, hogy tán az ég is

vargát ránt tőle. Én meg sose szerettem a tétlen toporgást, hát belépdelek. Haladósan jártam, negyvenötös bakancsot hordtam.

A sínek között tócsákban állt az olaj, hogy egy előző szerelvény szajré petróleumját megrohmozta a lakosság. Szemből meg befutott egy olasz frontra menő magyar vonat, teli katonákkal, lovakkal, lőszerrel. A mozdony elment inni, parazsa kiszóródott, felgyulladt a nafta, a katonavonatba belekaptak a lángok. A vagonajtók be voltak zárva lakatra. Akkoriban annyira bűdös volt már a front, a robogó vonatból kiugráltak a katonák, csak hazulról el ne vigyék őket. A bezárt égő vagonokból halálordítás, lónyerítés, lőszerrobbanás fogta meg a közel állók idegeit. Nem bírtam úgy nézni, hogy na, lelej szemem! Vertük le sindarabokkal a lakatokat, gurigattuk el az ajtókat. Úgy zuhantak ki a peronra az égő testű lovak, emberek, akár az érett szilvák. Az őrség ott lövöldözte őket agyon, hogy ne visítozzanak a szenvedéstől.

Károlyi Mihály tavaszán ülünk otthon Debrecenben, tartalékul, mint tők a fűben. Vonat alig gurult valamerre. Csak kongatnak a fülünkbe, jönnek a királyi románok, a fehérek meg az utcákon durrogatnak, jaj lesz itt maholnap a piros szájú csecsemőknek is. Talán csak bokorrezegtető nyulak nem vagyunk! Hoci puskát, vasutasok! De alig tesznek pontot a szó végére, egy század karabélyos összeállt az állomási téren. Én közöttük. Sapkánkon piros szalag. Indulunk a királyi románokra. Ki, a bagosi erdőbe. Debrecen és Nagyvárad között van ez. Húsvét előtti szél muzsikált az ágak között. Ástuk a rajvonalat. Már jó köldökig bevestük magunkat az erdőszegélyen, jön egy hajnali lovas jelentő, Rajkammer Rezsőnek hívták, debreceni bádogoslegény volt. Jön ám, s mint tisztességes küldönchöz illik, habos a lova. Mert úgy jött. Egyet sem szusszan, mondja Nagy Jóskának, a századparancsnoknak, hogy de coki vissza, elvtársak, Debrecen is kerülve, mert a várost oldaltámadásból percekben belül megszállják a román csapatok.

Nyomakodunk árkon-bokron: Nehéz, sáros mezőségeken Hajdúszoboszlónak. A tüzérek elakadtak, ezért úgy hordtuk hátunkon a csöveket, kerekeket, talpszárazakat, akár a zsákot. Volt erő. Bagonon még századnyi erőben voltunk, most, hogy megindultunk Szoboszlónak, egy ezred hömpölyög mögöttünk. Kukkeroztuk a szoboszlói tornyot. Azon meg fehér lobogó! No, ezek nem minket várnak! De mire a főtérre érünk, megpirosodott a toronyba tűzött zászló. Az utcákon csődület, kavarodás, de a pukkantúnak nem volt szava. Pedig be volt fűzve a géppuskánk, és derékszijunkon csörömpöltek a kézigránátok.

A lakosok kalaplevéve, jámboran köszöngéltek bennünket, mikor Nádudvar felé kitömegeltünk. Átsétáltunk Püspökladányba, de alig vettünk egy kulacs vizet, zörgették a drótót, hogy siessünk Karcagra, mert kifenték késeiket a fehérek előlről. Hátral a románok következnek, így aztán közte vagyunk erősen a bajnak.

Karcagon tenger nép a malom körül, zsákokkal, öklöt rázva, dühösen. Kérdi Nagy Jóska századparancsnok, nahát akkor mi feslik, emberek? Százan is válaszoltak egyszerre.

— A malomigazgató nem adja ki a raktári lisztet, mert arra várja a románokat! Pénzért sem adja, amoda akar jónak lenni.

— Hívjátok az igazgatót!

Kis idő múlva úgy vezették oda, el volt bújva, valami lisztülepítőbe. Ott állt vele a főmolnár, a mázsamester s a malom néhány alkalmazottja. Nagy Jóska lóról beszélt hozzájuk.

— Ahonnét a mieink visszavonulnak, ott az élelmikészletet szét kell osztani a lakosság között! Az alkalmazottak háromhavi fizetését azonnal ki kell fizetni! Érti-e? Pénzért ossza szét a lisztet, hogy a mieinknek ne kelljen a bekövetkező románoktól mindjárt kenyeret könyörögni!

Nem volt azért a kopasz megijedve. Beszélt.

— Mit parancsolgat nékem az olyan vörösalakulat, amelyik megretírál a románok előtt! Én meg üres raktárakkal várjam őket.

Erre Jóska előkapta a stukkert, beledurrantott az igazgatóba. Mivel négy-évi kemény frontszolgálat volt mögötte, könnyen megtalálta keze a ravaszt.

Lett olyan kavarodás, alig tudtuk sorba állítani a lisztért tülekedőket. Estig negyven vagon kenyérnekvalót talicskáltak szét a karcagiak. Mentünk odébb. Mondom Nagy Jóskának: nincs mért elkapkodni a forradalmat. Elég a puska a hátunkon is. Mire ő: megette a fene ezt az ügyet, ha ilyen poszogó szívű zárfékes vasutasokba vetjük a reményünk horgonyát! Tán imádkozzák ezeknek a kiabált fejű fehéreknek?!

Vonulunk Ceglédre, onnan Szolnokra, azután Abonyba, föl Hatvanba, le Egerbe. De legtöbb helyen elég volt a pusztá hírünk.

Poroszlón egy pesti rendőrzászlóalj megtagadta a frontszolgálatot. Erőszakkal vonatot kerítettek maguknak, bevagoniroztak, hogy mennek haza, a családjukhoz. Eléjük álltunk. Le a mozdonyt! Le a fegyvert!

Ahogy strázsáljuk a fekete ruhás, kemény kalapos, pesti puskátlan rendőröket, odajön Karikás Frigyes, a 39-es dandár parancsnoka. Csak úgy szépen, szívre szolgálóan, szóval simogatja a tömeget. Hogy hát ez-e a böcsület? Hazalopakodni? Ha nem adjátok ki magatok közül a fölbujtókat!

Kiadták. Egy kis jó, forró rántott levesért kiadták a hét főszervezőjüket. Április vége felé jártunk, hidegek voltak az éjszakák. A hét rendőrt Sára Szabó Tibor vitette hadbíróság elé. Nem volt teketória.

A rendőrök helyett mi vonultunk a lövészárkokba. A románok a túlparttól néhol szabad szemmel is láthattak bennünket, a poroszlói állásokat. Bár magas volt a Tisza, s terebélyes, helyenként tíz kilométeres áradmányt vetett. A hidat tartottuk, hogy azon élő át ne kelhessen. Laczkó Jancsi komával le szálltunk a lóról, szakasznyi erőben rá a csónakokra, bele a géppuskákat, be a füzésekbe! A vizen volt az első rajvonal, hátunk mögött tüzérség, minden úgy, ahogy dukál a frontot megcsinálni.

Csak mikor már megvastagodott erre a lekvár, hogy no, nemcsak szaladunk, hanem frontot állunk. Rábolypusztán volt a törzsünk, ott kapjuk a hírt, hogy a hátunk mögött levő Borsodivánka tornyából éjszakánként jelt lámpáznak át a Tiszán a románoknak. Egy gazdatiszt volt a gyanúsított, akit ott mindjárt hadbíróság elé állítottak. Testvéröcsém volt a vádbiztos, azt mondta: halál! A parton ítélték el, egy rügyező, rezgő nyárfa alatt, ott is temették el. Kovács Istvánnak hívták.

De Borsodivánkát vigyáznunk kellett. Egy szakasz csendőr védte ellenünkben. Nem is tudtuk. Gyanútlanul lovagolunk befelé, könnyű ügetésben, az első legényünk lefordul a lóról. A durranást csak azután hallottuk. Következett egy kis pufogatás. Nekünk három sebesültünk, egy halottunk maradt a templom előtt, a zsaruknak a halott hadnagyuk. Sebesültjeik elmenekültek.

A falu különben nappal is üres volt, akár a temető. Kisgyerekek, öregemberek lézengtek néhányan. A lakosság mindenét odahagyva szétszaladt. Félték, hogy a vörösök megesznek mindenkit. Báró Prónay Endréné földbirtoke asszony meg az édesanyja otthon maradtak. Az öregasszonyt kegyelmesnek, a fiatal méltóságosnak szólítottuk. Azok beszédek voltak velünk. A méltóságos asszony naphosszat mennyezetes ágyában feküdt. Néha elüzent nekem is, gyere be, Lajcsi! Hallotta, hogy a többiek is így szólítottak. Ez volt a rangom. Politikus katonát meglajcsiztak akkoriban.

Bizalmaskodott, tán félt, s ebben a bizalmaskodásban látta védelmét. Az uralom alatt halt meg. De egy szög a mi révünkön meg nem mozdult a kastélyban, pedig teli pince, meg kamra, meg minden.

Hanem hogy emberesen állt a front, s benne mi, a katona kicsit ellányozott volna szabad perceiben. De nincs lány, de se egy menyecske, se muzsika. Csak mi danoláztunk. Velünk szolgált egy olasz fiú, Fiedelbaum Leónak hívták. Időnként ő csapott össze kedvüinkre egy-egy nótát. Mindet a szánkra vet-

tük. Egyet nagyon megszerettünk, mert lépésre lehetett énekelni. Mért is szomorkodtunk volna? Ettől a nótától a dandárnál csak csungváj száznak neveztek bennünket.

*Csungváj, Csungváj, guri-guri nazdra csindaretta bumm
Csungváj, Csungváj, rugi-guri nazdra csindaretta bumm
Labella tedd rá, labella nyomd rá, labella
Szinyorita, szinyorina, hopp, hopp hopp,
Föl trieszto, illoveszto majd elvesztem Ilova.
Amoramoramor, amora szafaládé.
Zimontrieszto, nyempala budabudapesto,
Csüng a burzsuly fönt, a feje lent, a lába fent,
Vessen a burzsulya, a Niagara niacsokoládé
oppál nője van, szenaguti, alámori,
trutti-frutti plün, plün.*

Egy vén gazember harangozója volt a falunak, de lehet, hogy nem is volt gazember, csak a papjára haragudott, az is lehet, hogy nem volt oka rá, talán rajtakapták a pörsölyfosztogatáson, aztán elpirongatták a hivatalából, s mint rúgdíjas harangozó azt mondja nekünk, ahogy ülünk az utcán a parancsnok-ság előtt, jó idő volt, ásitoztunk, azt mondja, ő tudja hová szökött a pap.

— Mit zavar az minket?

— De hát az haza tudná szólítani a lakosságot. A tehenek éhen bögnek, a disznók kitörtek az oljaikból, a lovak lába bepókosodik, a pinceborok felfordulnak, megvesznek a kutyák.

Mondom a katonatársaknak, fogjatok be a kocsiba, négy legény bajnét-aufosan föl a kocsira. Megyünk a plébános úrért, Szentistvánra!

Megyünk a jegyzőhöz. Nagy társaság ül együtt. Mindenki civilben. Tisztelegnek böcsülettel, s mondom: jöttem a borsodivánkai tisztelendő atyámért.

Egy ősz, öreg ember elsápadt, fölállt. Széttárta a kezét. Annyit mondott: menjünk. A kocsin mellettem ült, reszketett. Alig bírta megkérdezni, mit akarunk véle. Mondom neki, szombat van, holnap harangoztasson misére. Prédikáljon, kezdjék meg a munkát, nem bántunk mi senkit se, debreceni magyar gyerekek vagyunk!

Úgy is lett. A vasárnapi nagymisére hazasorjázott a nép. Ijedtében mondott az öreg olyan beszédet, hogy mi annyit nem is konyítottunk a szocializ-mushoz, amit ő tudott.

Szép, békés napok következtek. Egy kicsit kivakarodtunk. Bajusz pödörve, csizma fényesítve, ló kiabrákolva. A lányok meg néztek bennünket. Csak úgy netene módján. Mi is rendesek voltunk. Itt-ott segédkezünk a ház körül, fu-varral, buzgalommal belekerültünk a lakosság kegyeibe. Mikor később már máshonnet néhány napra szabadságra jöhettünk, irányultunk Borsodivánkára, de mintha hazamentünk volna. Innét vezényeltek bennünket a cseh frontra. Akkor már ezred erőben voltunk, cikáztak alattunk a lovak. Rezesbanda ugyan nem kísért bennünket a falu határáig, de élelemmel, süteménnyel tömve volt a pakktáskánk, lógott a nyeregkápán. Melegen sütött a nap, a vendégkalácsból csöpögött ki a vaj. Lovunknak a lába körben is csupa vaj volt. Vonultunk a cseh frontra.

Egerlövőnél felállunk, Pétervásár a hátunk mögött, indulunk Sirok felé. Szemből nem lő ránk senki. Várákozunk. Éjszaka következett ránk, s kint vagyunk a dombok között. Esett az eső. Tapogatni kell az ellenséget! Hát tapogassuk. Volt előttünk egy hegy, Verőmocsolyának hívták, mögötte sejtet-tük a cseheket. Sötét volt, mint a zsákban. Géppuskával, rajnyi erőben indul-tunk. Egy cigánygyerek vezetett bennünket. Ismerte a járást, sötétben is lá-tott, mint a macska. Amíg azon a sáros hegyen átmásztunk, az ágakba még a szánkkal is kapaszkodtunk, hogy terheinkkel átjuthassunk. Ahogy átértünk,

ránkpitymallik, kerekedett olyan csihi-puhi, alig bírtunk visszafarolni a mieinkhez. Megtudtuk, hogy nagy erővel állunk szemben. Két napig zavarásztuk egymást. Geszteténél és Jánosi alatt a cseh front mélységében nagy összejövetkezőseink voltak. Aztán Rimaszombatban. De onnan elfutottak a csehek. Alig kifújuk magunkat, jön a parancs, hogy a rimaszombati ellenség Balog városában gyülekezik, összeszövetkezve a vörösörnek átállt csendőrséggel.

Azt mondja nékem Sárjai Szabó Tibor dandárparancsnok: na, Lajcsi, szerencsés kezű gyerek vagy, kukkants át Balogba, megyünk utánad.

Ballagunk Balogba, Alsó-, Felső-Pokorágyon át, de úgy eléhezünk a nagy sietségben, azt éreztük, leszédülünk a lóról. Hol volt már a borsodivánkai vajaskalács. De még a morzsáját is kiették a tarisznya csücskeiből. Akkor is éjszaka volt, csak a pokorágyi direktórium világolt, ők jelentették az ébrenléteket. Mondjuk nekik, adjanak enni, mert rettentően éhesek vagyunk. Bográcsban rotytantott rántottát adtak. Indulunk Balog városának. Olyan sötét volt, kereket lehetett volna hozzátámasztani. Odaérünk, hat embert kint hagytam a kertlábakban. Mondom nekik, ha puttyogni hallják kézigránatainkat odabenn, lőjenek sortüzet a levegőbe, hadd higgyék az ellenségék, hogy sokan vagyunk ám.

Mi Fiedelbaum Leóval, az olasz fiúval kibiztosítottuk a gránátokat, csőre vágtuk a puskát. Felzörgettük az első házat. Sötétben voltak, de nem aludtak. A zörrenésre ablakon volt egy ijedt hangú férfi.

— Kik maguk?

— Vörösök vagyunk!

— Vigyázzanak, a csehek itt vannak a hegytetőn.

De közben az alakulatunk egy páncélvonatnak becézett szerelvényt összesikerített. Na, ezzel elkezdtük ijesztgetni a cseheket. Két nyitott teherkocsira raktuk a lövészközekeket, a gőzös hátulról nyomta az egészet. Volt rajta három tarack, négy géppuska. Meg bátor magyar gyerek, amennyi csak kellett.

Először Pribolyra szaladtunk el vele. A nyakunkat sütötte a nap, de megvacogott a fogunk. Ahogy lüktetünk Pribolynak, a csehek kiálltak a lövészárkok partjaira, sapkát lengetve üdvözöltek, az övéiket várták ebben a nyíltan közlekedő vonatban. Csináltunk akkora ribilliót körülöttük, elszaladtak vagy három falu ellen. Mi utánuk. Neki Nustyalikérnek. Kétfelé válik itt a vasút, egy ága Rimakokovára vezet, a másik Tiszolcra. De erre már talpon voltak a szomszédok. A tiszolci papírgyár körül nagy erővel kerültünk szembe. Úgy megzavarásztak bennünket a csehek, hogy csak a szaladásban találtunk menedéket. Jöttek utánunk a mieink, megütköztünk, de sok halottunk, sebesültünk odamaradt azon a csatatéren. Még a vonatot sem tudtuk visszahozni. Lóra megint.

Sok gazdátlan szaladozott, a füttyülő golyók között. Ilyenkor úgy fog az ember lovat, ahogy ráérő kapja el a legyet. Megvoltak azok is csámborodva szegények. Elkapok egyet kantárszáránál, fölugrok rá, megyek két rövid vágatát, kilőttem alólam. Vágódtam akkorát a Rima-parton, akár egy liszteszák. Mellettem egy befűzött géppuska. Az övéké. Söprök vele szembe, hogy a hátam megett legalább az erdőbe bújhasanak a mieink. De kapom ám tarackból hamarosan a csomagot körülém. Szorult a kapca. Na, Lajcsi, mondom, itt már csak a nyúlcipő segít. Még két durranás, aztán nincs gondom. De azt nem várom meg. Hogy újra odadurrantsanak. Hadd legyen csak gondom.

Nekiszaladok a hegynek, fás volt, leveles, eltakart bennünket. De mint a céltáblát, úgy lehetett lőni azt a hegyoldalt. A másik felén, golyóárnyékban összeszedelőzködtünk, sorakozunk, hogy kipofozzuk a cseheket a világból. Mert akkorára sarkunkba ért már az utánpótlás. Koszt, kvártély, muníció a kezünk ügyébe téve.

Parancshirdetésben mindig elmondták nekünk, hogy más frontokon is mi képp áll a fejünk alja. Most is mondták, amoda se málébbak a legények. Na, ettől erősek lettünk. Köpünk a markunkba, akkor csak gyerünk!

Hanem azt üzente az ántánt, hogy álljunk csak meg. Ki az az ántánt? Hát tudtuk. A háború alatt százezerszer leírta az újság, hogy az ántánt, meg az ántánt. Most aztán kiüzent nekünk az ántánt Clemenceau aláírásával, hogy hagyjuk abba, egy lövésnek sincs tovább értelme!

Gondolhatni, dühösek voltunk, borzasztóan. Ha kezünk ügyébe akadt volna az ántánt, hát belelövöldözünk. De az ilyen ántánt parancsot messziről adják ám. Ahhoz a mi puskánk rövid. De a parancsban, hogy Rimaszombatból is pakoljunk kifelé.

Rimaszombatból, hogy megyünk ki az állomásra, a civil népek mindenütt az út mellett. Félnek. Mi vonultunk az út egyik oldalán kifelé, a csehek a másik oldalon befelé.

Szomorúak voltunk, szégyelltük is magunkat. Hogy lehetett velünk így elbánni? Nótáztunk.

*De Kun Béla azt írta a levélbe,
Nem illik a csákó a lán fejébe.
Mert a lánnak hatvanhárom szoknya kell,
Szoknya mellé, szép lán mellé betyárvörös baka kell!*

Sajószentpéteren alig eltolláskodunk egy kicsit, hogy na, vegyünk egy pofazacskó levegőt, már trombitálták is össze a katonanépeket. Irány Tiszaluc! Ahol a Sajó belesuttyan a Tiszába, ott volt kirajzolva az állásunk. Más csapatot váltottunk le, de nem mehetett hátra egy lélek sem. A románok ellen gyülekeztünk offenzívára. Beállunk a lövészárkokba, az atyáuristen tudja immáron hányadikba, mióta feltettem sapkámra a vörös szalagot. Tán száz gödröt is meglaktam másfél év alatt. Tavaly márciustól idén júniusig. A mi bakáink meg olyanok, ha idejük van, buzgólkodnak. Alszanak, isznak, faragnak, tesznek-vesznek. Az unalom megrozsdásítja a tétlen embert. Javitgatjuk a lövészárkunkat Bun Bandi komámmal, debreceni, jó csizmadia cimborámmal. Csinosítjuk kis gyalogsági ásóval, de nyüzsög ott az egész rajvonal.

Amoda is csönd van, a román szomszédoknál, úgy lehet, azok is éppen szépítgetik a lövészgödröt, ami ilyen hadi foglalatosság mellett sokszor nagyon alkalmas sírgödörnek is. Tiszta, békés idők. Kakukkok szólnak a mi fáinkon, vadgalambok búgnak. Egyszer csak rákezdí odaátról egy géppuska, mindjárt segít néki egy másik, harmadik is. Kispuskákkal, ágyúkkal csináltak olyan röcsögtetést a szomszéd urak, hogy mindjárt elröppentek a vadgalambok. Meglöttek. Hanyatt feküdtem. Azt még láttam, ott cikázott egy pár a fejem fölött, mentek Debrecennek.

Mikor úgy ébredezni kezdtem valami világosságfélére, hát a szerencsi kórházban feküdtem Bun Bandi komával egy ágyban. Annyian voltunk, nem jutott mindenkinek ágy. Nehéz fekvés esett, mert én is a 192 cm-es generációból senderedtem, de Bun is. Így aztán élivel heverésztünk, hol háttal össze, hol meg szembefordulva.

Csak feketedik az én karom fölfelé. A sebesüléstől. A kezem fejen ment át egy golyó, körülbelül a tájt, ahogy a farizeusok szögezték tenyéren a Krisztust. Erről feketedik az én karom fölfelé. Mérgelesen nézi az orvos, s mondják fölöttem latinul a szentenciát. Hónaljon tapogatnak, de attól nem lett nevet-hetnékem.

Pár napig toporogtak körülöttem, egyszer se szó, se beszéd, betaszígnálnak a mütöbe, kötöznek a székhez, hogy levágják a bal karom.

De levágják ám a nem-tudom-mit! — szegény ember vagyok én, miből élek meg a vörösháború után, ha két kezem nincsen?

Kötöztek tovább, szíjaztak, hogy ne vicceljen, katona. Viccel ám a franc-karika, kapok a stukkerhez, aki még hozzám nyúl, azt lelövöm. Ők engem a székhez kötöttek, én azt éreztem: a szék van hozzám kötve. Felugrok, viszem a széket kifelé a karomon, hogy megyek a stukkeremért.

Az orvosok elszaladtak. Aztán nem tudtam, mit kell ilyenkor a katonának tenni. Odajött egy kis püpos orvos, azelőtt nem is láttam. Kezelésbe vett. Egy hétig is alig voltam a szárnya alatt, megmozdultak az ujjaim. De innét Pestre utáltak, a Gyáli úti kórházba. Akkor már közel voltak a románok a főváros-hoz. Úgy voltam vele, ha engem ott kapnak augusztus 5-én, nem úszom meg szárazon. Mehetnékem volt a bizonytalan elől. Csupa vöröskatonákból telt ki a kórház beteglétszáma. Csak körül kell fogni, kész internáló tábor.

A raktárban szereztem egy ócska vasutasruhát, mivel világjártasabb vasutasoknak mindenütt van segedelme. Hát ebben a szakadt gúnyában kiszöktem a kórházból. A köpenyt a befáslizott bal karomra vettem. A vasutasigazolványom megvolt, vonatoztam lefelé Szolnoknak. Ugyan sűrűn nézegettek bennünket a pulykatollasok, de hát hallgattak. Akkoriban annyi gyanús ember lézengett fészkeiből kiverve, hogy az isten volt a tudója, kinek ki a gyanús, s miért. A szolnoki hidat felrobbantották, pontonon hordták át a népet a túlsó partra. Itt meg román katonaság szűrte az utasokat. Némelyeket félreállítottak, másokat továbbengedtek. Félttem, hogy a szűrő megfog. A vonatról leakasztottam a zárólámpát, előkelően limbáltam, úgy mentem a kontroll elé. Énhozzám nem szólt senki.

A másik oldalon már ott állt a debreceni vonat. Megyünk hazafelé. Sokan, hasonló szőrűek. Pislogtunk egymásra. Beszéd nuku.

Másnap munkára jelentkeztem, be is osztottak. Szolgáltam. Hanem harmadnap román tábori csendőr jött értem. Bevezetett az állomásfőnökhöz, nem kérdeztek tőlem semmit, csak a nevem. Vezettek a megyeházára. Belöktek a nagy pincébe. Abban a hodály nagy veremségben százával polyogtunk. Vörösök. Evés helyett is tárgyaltuk, ki merre, hogy s mint. Vacsora helyett is beszélhettünk. Se ülni, se feküdni nem lehetett a pocsolyában. Egy hétig sem voltam ott, útban lehettem valakinek, egy szál magamat kísért Brassóba két zsinóros ruhájú tábori zsandár.

Átadtak a fellegvári őrségnek, belöknek egy fene nagy börtönbe. De voltunk ott is annyian, kitellett volna belőle a 39-es dandár egy-két zászlóaljja. Aki nem maradt a csatatereken, vagy el nem spriccellt valamerre, az ott kuk-solt a Fellegvárban. Mondtam is nekik: gyerekek, én úgy nézem, hazajöttem. Mert akármilyen éjszaka értem oda, a régebbiek mindjárt vállatóra fogtak. Ki vagyok, honnét jöttem. De sokan a hangomról megismertek. Hurrá nem volt, de hús név gazdája hozzávágódott. Raj-, szakasztársak, szaktársak, debreceniek, utcabeliek. Bűnösök valamennyien, akárcsak én. Úgy felmelegedtünk ott örömlünkben, fél óra múlva torkunk szakadtából énekeltük.

*Százezreknek jajj-panaszzi szól,
Országink határiról,
Az egekig fölcsapott a láng,
Bérenc horda tört reánk*

*Fegyverre hát vészharang hangja hív,
Érces parancsára fölgyullad a szív,
A vörösek hadserege áll
Nem rettenté a halál.*

*Föl harcra hát éhező proletár,
Dönts porba mindent, ami burzsoá,
Gyáva az, aki tűr ezután még,
S félti a rongyos életét.*

Az éhségtől, meg hogy kiment alólunk a szülőföld, nem törődünk már semmiféle rizikóval.

Egy kis román bocskoros katonafiú sétált a folyosó olajmécsese előtt,

derékszijára volt fűzve egy óriási kazamatakulcs. Nem foglalkozott velünk, nem is értette, mit énekelünk.

Hogy ilyen szépen összejöttünk, ennyi jó magyar fiú, mindjárt ott volt a segedelem is. A korábban érkezett iparostársak már dolgoztak. Suszterájokban, asztalosoknál, kovácsoknál. Szedték össze a népeket maguk alá. Mi, vagy tízen faszögygyárat csináltunk. Volt hozzá egy fűrészünk meg négy bicskánk. Levágtuk a rönköket faszög hosszára, széthasogattuk, hegyeztük. Faszögcsináló gépek lettünk. Elfoglaltuk vele magunkat, a suszterek meg tudtak talpalni. Elelemért javították a bakancsokat, adtak belőle nekünk is.

Két hét alatt összegyártottunk akkora halom faszöveget, hogy a hadikincstár egészen meggazdagodott belőle. Mi meg nekiindultunk a hájasodásnak, csupa lakodalom az életünk, ha más ítélet nem következik ránk.

De be se jelentették, hogy mit óhajtanak velünk a győztes nagyhatalmak, egy szép napon, mikor tán legjobban ment sorunk, csak vonatban találjuk magunkat, visznek bennünket Bukarestbe. Be a Seidemann-lágerbe. De nem nyaralni, dolgozni jártunk. A Pirotechnikába, azaz olyan lőszergyárfélebe, ahol a háborúból kimaradt puska- és ágyúgolyókat szidoloztuk, zsíroztuk, ládázunk. A gyárban is adtak enni, a lágerben is. Olyan finom selyempicipókat ettünk, amelyet még otthon sem. Az olaszok sütötték. Hát az nyaralás volt.

Az utcákon dobrozdusai öltözékű, buggyos nadrágú, bocskoros rendőrök posztoltak, sapkájukon nagy, bádogból kivágott P betűvel. Azt jelentette: policáj. De mi csak pistázunk őket. Nekünk minden rendőr Pista volt. Csak mosolyogtak rajta. Behívtak kocsmáikba, megtöltették cujkával a kulacsunkat, úgy lehet, sajnáltak tán sorsunk miatt.

Mindennap fél Bukarestet átsétáltuk, amíg a gyárba értünk. Eljártunk egy hatalmas mosoda mellett. Sok szép fekete nő dolgozott benne. Előbb csak kutyaságból kacsingattunk be az ablakokon, hanem hamarosan kialakult közöttünk a barátság. Mutogatással magyarázták, hogy reggel hozzuk el a szennyesünket, este, mikor megyünk visszafelé, tisztán ideadják. Úgy is tettünk. Hoztuk a kis szennyes pekvancainkat, odaadtuk a kitördelt ablakokon. Este, mikor kiadták a tisztát, füstölt ki belőlük a gőz, ahogy a kezünkbe vettük. Meg voltunk hatódva. Nem mennék estére sétálni a Csizmidzsiuba? Ez a királyi palota előtt levő park volt. Jöttek. Olyan beszédesek voltak, az ember azt sem tudta, hogy hagyja ott őket.

A katonai hatalom soha meg nem kérdezte tőlünk, mért vagyunk ott. Parancsosztás, hirdetés, kihallgatás nem volt. Már jól ott voltunk, jött egy külföldi vöröskeresztes misszió, a sebesülteket, rokkantakat összeszedni. A Seidemann-lágerből kiszedtek hatszázhetvenegyönket. Azután megint semmi történés. Talán hetek is elmúltak, mikor kapunk egy rossz hírt, hogy hazaszállítanak bennünket. Jaj, akkor megijedtünk. Tudtuk, hogy Horthyék erősek lettek, s ránk jobban haragszanak, mint az ántántra. Se menni, se maradni nem volt kedvünk. Golyószidolozásból sem élhetek, míg élek Bukarestben, akár milyen selyembélű kenyeret porcióztak érte.

De ha transzporttal visznek, akkor egy teljesen kész internáló tábort adnak át a fehéreknek. De vittek. Katonavonattal dőcögünk hazafelé. Nem siettek nagyon velünk, útközben mindenütt félrelőkdeltek. Órák hosszát ácsorogtunk kicsi állomásokon. Brassón innen négy-öt megállóval, utolért bennünket a kolozsvári személyvonat. Tudtuk, hogy meg is előz. Szépen átsurrantam a szerelvényre, be a vasutasok kocsijába. Két mozdonyvezető szundizott szolgálaton kívül, bundába csavaródva. Mondom, vasutas vagyok, adjanak egy kis takarót. Kora tavasz volt, hűvös, katonaköpenyem szándékosan fönnhagytam a másik vonaton, hiszen úgy szálltam le, hogy mindjárt jövők, csak egy kis pilátuskonyhai ügyemet elrendezem. Őrizzék addig a köpenyemet.

A vasutasok adtak mindjárt zubbonyt meg egy szutykos micisapkát, masinisztabakancsukról a pofámra kentem egy kis olajos pirt. Behúzódtam a bundájuk alá. De percenként jöttek az ellenőrzések. Tisztek, járőrök, csend-

örök. Nem szóltak. Beérünk Kolozsvárra, megyek a vasutas-laktanyába, kérdem az ügyeletest, vannak-e itt debreceniek. Haj-haj — azt mondja —, két csapat is! Megyek hozzájuk. Fölkeltek, menjünk a restibe. Ettünk, ittunk, mint a legnagyobb békevilágban. Befogadtak a bandájukba, reggel már szolgálatba lépek velük. Úgy is volt. Megint nagy buzgalommal vonatozunk mi hazafelé. A román határ Sáránd alatt volt ugyan, de Debrecen még az ő kezükben. 1920 márciusában. Úgy jelentkeztem az állomáson munkára, mint tavaly, ahogy Pestről hazaszöktem. Nem tanultam a káromon. Azt hittem, hogy én-gem a szülőföld meg nem tagadhat, el nem árulhat, ahogy én nem tagadtam meg, nem árultam el. A szülőföld rezdületlen is maradt. Csak a rajtaélők... Közöttük mindig akadnak olyanok, akik az édesanyjukat is eladják egészen kicsi kis előnyökéért. Fél kiló cukorért, egy pakli pipadohányért. Ki tudná, hány oka lehet némelyik embernek a másíkról lerántani, akár a halólepedőt is.

Tavaly tanultam én sok bölcsességet, de csak most éreztem igazán, hogy van annak valami magja is. „Az emberekért küzdeni szép és dicső cselekedet, de közöttük lenni életveszedelem!”

De azért én ezt csak olyan vakeresz bölcsességnek tartottam. Mi a veszedelem?

Beosztottak szolgálni. Felveszem a lámpát, ülök a vonatomra, a menesztő megnyálazta már a füttyút, jön két civil hozzám, hogy szálljak le.

— Nélkülöm nem indulhat el a vonat!

És elindulhatott. Én a civilekkel maradtam. Be a rendőrkapitányságra. Be egy nagy adófizető-szobába. Két hosszú asztal megterítve korbácsokkal, bikacsökökkel. De alaposan, ahogy jó iparos előkészíti a szerszámait. Elöl a vékonyjai, úgy haladvást a vastagjai felé. Magamban állok, bilincs már a kezemen volt az utcán, volt időm gyönyörködni ebben a szép szerszámzatban.

Jön Roncsik, egy kész pofozógép, kiből később rendőrkapitány serkent. Nagy darab ember volt, egy hüvelykkel alig lehetett törpébb nálam. Centizte a 190-et, bizonyosan. Úgy köszönt be, mindjárt pofon vágott. El voltam én a veréstől szokva, hatéves korom óta énrám nem ütött még az ösvényre hajló ág sem. Az összevasalt két kezemmel visszaköszöntem neki, hogy egyből besedett az asztal alá. De hát nem járt ő már egyedül akkor sosem. A segéd-farkasok előugrottak, vagy négyen. A csököket, korbácsokat háromszor is végigpróbálták rajtam, mire na, letették. Lihegték a fáradságtól. Szídtak, hogy mennyi munkát adok én nekik.

Leltárba sem szedhetem kínjaimat, így még én szépítem őket. Ha elmondanám, nehéz volna elhithetni is, hát még elviselni.

Ebédszünetet tartottak. Kis szundi is lehetett nekik. Én ott vártam rájuk. A jóllakott ember nyugalmával suhogtatták a szerszámokat. De most már a bűneimet soroljam! Olyanok nincsenek! Nem követtem el semmit! No, majd ők tudják, majd ők sorolják!

Egy vers verés, egy bűn.

— A rábolypusztai Kovács István intézőt ki lőtte agyon? A borsodivánkai csendőr hadnagyot ki lőtte agyon? Hát a karcagi malomigazgatót? Hát a rendőrszázalójából kiszedett hét túszt, ki lőtte agyon?

Mire így elsorolódtak rendről rendre a bűneim, úgy megdagadt a kezem, hogy este már, mikor fájrontot mondtak a mesterek, nem jött rám a kabát. Sorfalak között vezettek lefelé. Nem láttam már akkor, csak a suttogásukat hallottam, a lélegzetvételüket.

Bevágna a cellába, sokan voltak már benne, mert minden börtön tömve volt velünk, odajön hozzám Nagy Jóska komám, a volt századparancsnokom. Láttá, éppúgy ki vagyok készítve, mint ő. Neki két hete repezstének már mindennap a bőréből. A műsor ugyanaz. Ki ölte meg a...? Ki ölte meg...? Ki ölte meg a...?

Két debreceni gyerek olyat legénykori kocsmában sem kérdezett egymástól: — Hogy vagy? — Láttá rajtam, jól mulatok, akár kutya a kútban, mikor

vödörrel verik a fejét. Mert néhol úgy döglesztik a kutyát a haragosok határkútjaiban. Két ágra is jót tesznek vele. A tojásevő kutyától is szabadulnak, és a haragost is itatják egész nyáron át a döglött kutyáról.

Hogy két főbűnös egy cellában ne legyen, mármint én Nagy Jóskával, ezért engem egy öreg szakállas zsidó bácsihoz löktek, kétágyas szobába. Éppen evett. Ahogy bepöndörítették, a kecskelábú asztalát úgy meglöktem, csak épp lekapta róla a csajka levest, mert az is kidőlt volna. Mindjárt meg is kínált galamblevessel. A kanalat nem bírtam a számhoz emelni. Hanyatt dültem, ő kanalizott a számba. Két hétig délelőtt, délután vertek bennünket, míg elkészült a vádlevelünk.

Egy hajnalban párosával összevasaltak tizenhetünket, egy hosszú láncra ráfűzték bennünket, ahogy a vásárra menő ökröket szokták. Mi ketten Nagy Jóskával elöl, a tizenhetedik vádlott hátul, a lánc végén.

Olyan csörömpöléssel mentünk ki Debrecenből, hogy a kutyák fölvonítottak az udvarokban. Rossz jel. Halálszagú. Mentünk Karcagra, a malomigazgató nyomába. Ott az a rengeteg tavalyi nép. A malom körül. Csak most zsákok nélkül. Liszt nuku. Annyi sem, ami a ruhájukra ragadna. Szembeállítanak bennünket a fallal, ahol az igazgató agyonkoppantódott. A golyó nyoma látszik a falban. A mázsamester meg más alkalmazottak arccal felénk.

— Mutassák meg, ki lőtte le az igazgatót!

Nagy zengés a tömeg között. Néz bennünket a bavaszemű mázsamester, ellép előttünk többször is. Kétféle is jó szeretne lenni. A tömegből pisszegnek neki. Hangosan rákiáltanak.

— Több bűnöd van neked, mint ezeknek a tizenheteknek, te lisztlopó!

Ezért-e, vagy másért, az istennek nem akarta megismerni Jóskát. A nyomozók pizskolták. Mutatták neki a bilincset, hogy mindjárt a lánc végére akasztják. Rezzgett a nadrágja, hogy a por felhőzött ki belőle.

Megyünk Borsodivánkára. Megyünk Prónayékhoz. Méltóságos asszony a mennyezetes ágyban. Nagy szoba. A tavalyi. Vezetnek bennünket eléje láncon, ahogy a betlehemeseket. Úgy lehet, tetszett is neki a parádé. Megismert bennünket. Mondta is. De nem lajcsizott, mint tavaly. Nem mondta, hogy gyere ide, Lajcsi. Tíz évvel volt idősebb nálam. Tavaly is. Feküdt, mint Rákóczi Ferencné, mikor az osztrák zsandárok vezetik el mellőle az urát.

— Mit akarnak velük? — kérdezte a kakastollasoktól. — Ezek nem bántottak minket.

— Egyik sem?

— Mondom, hogy nem bántottak senkit, semmit.

— Jól tetszik emlékezni?

— A kalapját vegye le, őrmester úr! — mondta kedveskedve a nagyságos asszony —, ezek sapkában soha nem léptek be hozzám.

— Szolgálatban vagyok! — mondta az őrmester, és kiharancsolt bennünket a szobából.

A borsodivánkai paptól magam is tartottam. Hiszen ráparancsoltam, hogy prédikáljon.

Megyünk föl a parókiára, csörömpölünk, mint a medvetáncoltatók. Hosszú, nyitott gangon haladunk a szobájába. Annyian vagyunk, hogy alig férünk. Áll az öreg, csupa pipafüst a levegő, kérdi tőle az őrparancsnok:

— Melyiket ismeri meg a plébános úr?

Éngemet mindjárt megismert.

— Tud-e rájuk valamit mondani?

— Hadd adjak egy pohár bort valamennyinek a Krisztus nevében.

— Hát adjon a plébános úr.

Bádogbögréket hoztak, szinte előre oda volt készítve a bor. Olyan csörömpöléssel ittunk, akár egy falusi lakodalom.

A gazdatiszt felesége nem volt otthon. Kivezettek bennünket a rezgő nyárfához, ahol tavaly az ítélet végbement. Ott volt a sír, teli virággal.

Megyünk Poroszlóra. Tömeg.

— Ki látta a hét rendőr ítéletét?

Úgy hallgatott mindenki, akár a rezgő nyárfa Kovács István gazdatiszt sírjánál.

Látták-e, tagadták-e? Hallgattak.

Négy hétig csörömpöltünk, helységről helységre. Egerben a Csillagbörtönben kihúzták közülünk a láncot. Csak a reggeli soraközönál láttam, ott volt Tormási Károly zászlóaljparancsnok, Rabinovics népbiztos, Csirmaz Dezső régi debreceni kőműveslegény cimborám. Megint otthon voltam.

A boltozatos, nagy vártömlőben annyian voltunk, az ablakok párkányán is feküdtünk. Naponta többször kihallgatás, ütés, verés. Készült a vádiratunk.

Velünk volt Tuba Károly dunántúli tanító, ki valamelyik községi direktórium bűnöseként került közénk, azelőtt nem ismertük. Jó kántor-tanító volt, vörös, vigasztalásul összefabrikálta nekünk a kedvükre szolgáló nótákat. Suba alatt énekelgettük naphosszat, két verés között úgy jött az nekünk, mint minden bajunkra gyógyír. Valahol a Volga mentén... kezdetű dalnak a kot-tája szerint éneklődött:

*Egri érsek fogházában,
Rémesen süvit a szél,
Megrázza az ablakinkat,
Rémes dolgokat mesél.
Folyosóról zaj hallatszik,
Szólítanak egy nevet,
Aki hallja, elhalványul,
S a teste-lelke megremeg.
Folyosóról zaj hallatszik,
Megcsikordul bent a zár,
Az ajtóban fegyver villog,
Kihallgatnak, proletár.
Újra nyílik már az ajtó,
S bedobnak egy tetemet,
A porkoláb durván mondja,
Hogy egy bitanggal kevesebb.*

*Jaj be véres a takaróm,
Jaj be véres a fekhelyem,
Proletárvér, proletárvér,
Szentelé be ezeket.
Hej proletár, hej proletár,
Töröld le könnyeidet,
Nyisd ki szorított öklödet,
Vedd fel újra fegyvered.
Nézz csak, nézz csak Kelet felé,
Jön feléd a fergeteg,
Piros színe, vörös színe,
Rázza fel a lelkeket.
Megnyílik a börtönajtó,
Szabad leszel proletár,
A bős dühödöt kitöltheted,
Elnyomódon, proletár.*

1920 decemberében készen volt a vádirat. A nyilvános tárgyalás két hétig tartott. Nem sokan tömegeltek a teremben bámészkodó emberek. Húsz-harminc katonatiszt, sértett burzsujok jöttek zajongani, hangulatot csinálni ellenünk.

Ahogy becsörömpölünk tizenhét vádlottak, a debreceni politikai terrorcsapat tagjai, a publikum elkezdett kiabálni: „Akasztani őket! Elevenen nyüzni, sózni a gazembereket!”

A bíróság nem nagyon csitította a hangulatot. Kicsit megállt bennünk a lélegzet, félelmetes volt ez a párszor tíz habzó szájú hazafi, ahogy szembe voltunk velük fordítva. Jól leköpdöstek. Gondoltam, ugyanvalóst, hol lehettetek ti, amikor a cseheket vertük, amikor a királyi románokkal csatároztunk. Csak mikor a magyar gyerekeket viszik akasztófa alá, akkor tudtok tapsolni? Úgy elgondoltam, nem vagyunk mi itthon most sem, nem is lehet tudni, mikor leszünk.

Nagy Jóska volt az elsőrendű vádlott. Odahoztak neki harminc tanút. Először a malomigazgatót keresték rajta. Tagadta. A tanúk tétováztak. Most se akarták megismerni. Az ügyészek mérgesek voltak, citálták a vallomási jegyzőkönyveket:

„Ekkor és ekkor állította a tanú, hogy látta, miszerint...”

A tanú tagadott. Nyíltan hangoztatta, csak a kihallgatásokon alkalmazott durva erőszak miatt vallotta, ahogy lábujjára ejtették a puskatust, hogy látta, miszerint...

A Jóska fejére olvasott tizenöt vádpont egyike sem volt megbizonyosítva. Ilyen vakeresz állítások sorakoztak benne:

„Valószínű, hogy... Feltehetően... Köztudottan... Az átlagos tapasztalatokat véve figyelembe...!”

Bizonyítani csak annyit tudtak hitelesen, hogy Nagy Jóska debreceni illetőségű szalámimester, aki a világháború négy évét a tűzvonalban végigküzdötte. Vagyoniilag nincstelen.

A vörösháború 39-es dandárának századparancsnoka, ilyen minőségében úgy a külső, mint a belső szemben álló feleivel könyörtelen magatartást tanúsított!

Az én számlámra a rábolypusztai gazdatisztet, a hét budapesti rendőrt, a borsodivánkai csendőr hadnagyot írták. Kilenc rendbeli gyilkosság vádjával álltam bilincsbén az egri bíróság előtt.

A publikum lármázott veszettül. „Fölakasztani az első fára!”

Nem álltam a vádatat.

— Én a fegyvert csak a fronton használtam. Közvetlenül emberre célzott lövést soha le nem adtam!

Közbekiabáltak: „Tagad a disznó, menti a bőrét!”

— S a fronton behunyott szemmel lövöldözött? Maga tulajdonképpen géppuskás irányzó volt Laczkó Jancsi komájával együtt. Benne van ez világosan a saját vallozásában.

— Az urak közül sokan vannak itt, kiknek hivatásos katona léttére szakmája a háború. Állóharcban vagy támadásban soha nem személyekre lő a katona. Rajvonatra.

— Ne meséljen összevissza. A tárgyra térjen! A kivégzéseket is behumott szemmel csinálták? Ki hajtotta végre az ítéleteket? Erre válaszoljon!

— A háború során, négy éven át a frontokon köztudottan egyre működtek a hadbíróóságok, és halálos ítéleteket is osztogattak. De hát hohérja nincs a hadbíróóságnak. Hanem mindig kirendeli a kivégző osztagot. Előbb önkéntességre apellál, de hát erre ritkán akad vállalkozó, ezért aztán parancssal elrendeli, hogy melyik század, melyik szakaszának melyik raja hajtja végre az ítéletet.

— Ne meséljen maga itt a tisztességről, törvényekről, maga csak egy vasutas! Maga egy terrorista civil, kit — remélünk — hamarosan csüngve látunk, ahogy maguk énekükben kívánták a burzsujokat látni.

Az én ügyemben Komáromi Istvánné, rábolypusztai gazdatiszt özvegye volt a koronatanú. Szembeállították velem. Éreztem, hogy nagyon rosszul áll az életem valutája. Azt mondja a bíró:

— Nagyságos asszonyom, ez az az ember, aki az ön kedves férjét meggyilkolta?

Nézett rám, én meg őrá. Egy zabot nem lehetett volna belém verni.

— Mondja csak neki nyugodtan a szemébe, hogy ő volt! Tessék egészen nyugodtan rámondani, nem kell félnie, ezek a gazemberek innen úgysem szabadulnak már ki, soha. És mi tudjuk, hogy ő volt.

Ha az az asszony akkor csak egy gyöngécske igent mond, hát engemet fölkötnék.

Néztünk egymással farkasszemet. Az életemért néztem, az utolsó pillanatombért, ő a kedves férjéért. Hosszú percek után szólt.

— Nem. Nem mondhatom. Amivel vádolják, azt nem láttam, biztosan nem állíthatom.

A bíró unszolta.

— Elég, ha a fejével int.

A publikum rákezdedt: „Az írmagját is kiirtjuk az ilyeneknek! Nincs félnivalónk! Csak egy részét vesszük meg a rajtunk esett sérelmeknek!”

A hivatalból kirendelt ügyvédek is lármáztak.

— A szent törvények nevében tárgyilagosan ítéljen a tisztelt bíróság, s ne hagyja a vad indulatoktól fűtött közönséget...

De nem tudták a mondatot befejezni. A közönség az ügyvédeknek esett: „A piszkos zsidók! Ki velük! Itt is szövetségre léptek a kommunistákkal!”

A bíró megcsapolta a közönséget.

— A két hátsó sor vonuljon ki!

A védőügyvédek közül is kiküldött kettőt. Közöttük az enyémet is, egy Fischer nevűt. Ezt megtapsolták.

Álltunk az asszonnyal szemben.

Hidegen nézett, szomorúan, tétován.

— Megesküdhetek a feszületre, hogy nem vagyok biztos ennek az embernek a bűnösségében!

Aztán a csendőr hadnagyért vettek elő. Akit a borsodivánkai posta előtt halálos lövéssel találtunk.

— Ki lőtte agyon? — kérdezte a bíró.

— Harc közben halt meg. Ők védték ellenünk a falut, szakasznyi erőben. Nem tudtuk, hogy ők bent vannak. Lovagoltunk befelé gyanútlanul, a szemünk láttára puffantották le az előőrs huszárunkat. Lovon volt egy befűzött géppuska. Visszalóttunk. A postán minden ablak betört, nekik is voltak sebesültjeik, nekünk egy halottunk és több sebesültünk.

Jöttek a pesti rendőrök. Tanúskodni ellenünk. Behúzott nyakkal oszontak a terembe, hiszen ők passzírozták ki maguk közül a túszokat.

— Ismerik az előttük álló vádlottat? — kérdezi az ügyész.

— Ott volt a lefegyverzésünknél — válaszolták.

— Milyen parancsokat adott?

— Nem tudjuk!

— Maguk sem tudnak semmit! — verte az asztalt az ügyész. Senki sem akar tudni semmit, félnek, mert cinkosok voltak!

A bíró intette a vádlót.

— Higgadtabban, higgadtabban, ügyész úr!

Kicsi reményeségem támadt. Nagyon kicsi. Mert milyen magasra lobogott a vágy, megtörölni a vörös uralmat, hát pusztá erőmutogatásból is fölhúzatnak néhányunkat.

A tárgyalás tizenkét napig tartott. Odakint karácsony előtti havak hulltak, mikorra megjött az ítélet. Nagy Jóskát kötél általi halálra, az utána következő kettőt életfogytiglanra, azt követő hármat nyolc évre, a többieket, kik között voltam én is, hat évekre ítélték el.

Az elítéltek, Nagy Jóska kivételével, mind egy cellába kerültek. Most már mondhattam volna, hogy kiment belőlem a feszültség. De nem megy az ki az emberből, csak amikor a kétméteres agyagpakolás majd ráborul, magasan fölpúpozva.

Január első hetében, két napra az ünnep után, délelőtt, hirtelen elcsöndesült a börtön. A műhelyek is. Megdermedtünk, mint a lefagyott virág. Megjött a hóhér.

A halálraitelt utolsó kívánságát teljesítik. Nagy Jóska Nádas főhadnaggyal meg velem akart beszélni. Ott volt bent, vasra verve. Ült mellette egy börtönőr, lába közt a szuronyos puska. A cella előtt is két szuronyos katona. Azt mondja Jóska:

— Éngemet már kivégeznek, komám, a reggeli napot nem látom meg. Hát csak azt hagyatkozom, ha még egyszer puska lesz a kezetekben, csak semmi kegyelem! Mondtam én néked, Lajcsi, Karcagon is!

Olyan volt az arca, mintha fakéregből faragták volna.

Egész éjszaka volt olyan csönd, egy köhentés nem esett. Reggel az ébresztő után is. Hallhattuk, akár a pókok szövését, fonását is. A levegőt a szánkon szedtük.

Jöttek Jóskaért. Egy folyosón volt velünk. Ahogy vezették, szándékosan is zörgette a láncot, éles hangja volt, szétrepült a börtön minden zege-zugába. Míg végigment a hosszú folyosón, többször is elkiáltotta magát búcsúztában:

— Szervusztok, fiúk, isten veletek! Szervusztok, fiúk, szervusztok, isten veletek!

(Folytatjuk)

DER ISTVÁN: A MADARAK ELSZÁLLNAK

KERESZTURY DEZSÓ

Lépcsőkön

Iszamos lépcsőkön vonulnak
fiaink, életre-halálra,
mind feljebb, s hágóin az utnak
őket is a mi sorsunk várja.

Ház, pince, lélek tele árnyal;
betört csikó remegve hőköl;
szőlő fakad, vadmadár szárnyal,
nap, szél, jégeső a mezőkön.

A szél letépett lombbal játszik,
a nép akasztott halottakkal:
az egyik így, amúgy a másik,
a végzet szavával vigasztal.

Szívünk vágy ellentmondani,
de ki tesz igazat ily pörben?
Halál-jajt hallunk, s majdani
álmunk védve ölünk dühödten.

Farkas dala: szabadon élni!
de mást tanítanak a méhek:
halálra kész, bolyát ha védi,
de zsong, ha bölcs szedi a mézet.

Az ész segíteni siet:
Élni kell! — s új alkúra gondol,
míg a legnemesebb szívek
megszakadnak a fájdalomtól.

Angyal

A Semmi és a Mindenség között
egyensúlyozunk, vagy széttépetünk:
a világ s én. Oh végtelen pörök:

Leviathánok vagy törpék legyünk?
Hol a helyünk, kérdjük, megkötözött
szabadsághősök. Mi marad velünk?
Végső tudás, mely elfér tudatunkban,
hogy minden örök törvények szerint van.

De mi a törvény? Miből nincs kiút?
S hány kivétel erősíti a törvényt?
Vagy csak kételyünk osztott rossz adut?
Sodródunk, nem is sejtve sok körülményt.
Anyag-ellenanyag: kellő egyensúlyuk
jó segédhipotézis, de ki önt fényt
az ösztönökkel eláradt agyakba,
ha ahhoz futnak, kinek hamis hatalma?

Hajnalodik; a nap úzi az éjt
oldódó, elfoszló mozdulatokkal.
A tűnő álom itt hagyja a tényt,
minden helyén, hol lenni szokott, ott van.
Senki se látja a szorgos erényt,
mit angyal éleszt vad virradatokban.
Ki tudja: tőle jön a sokaság
ereje, bírni a nap sok baját?

Süllyedve is emelt homlokkal

Szép volt bátran a magasba hágni, mindig
toronyiránt, mélység s meredély közt, táguló
látóhatárral, kristályszédületben, a világ
s képzeletünk egymást növelő lobogásával... Más így,
lassú szerpentíneken, félárnyú fák között,
ápoltságokon, ahol szavunk halk nesz csupán a szél
és lombok susogásában.

Marad még néhány termő
évünk, hogy amit az örült század érlelt
bennünk, gyümölcs legyen, utódok kedves étke
s példája majd? Ez most már az aszályos-nyirkos
ősz: kihagyó szív, törekeny gondolat, dadogó beszéd,
pusztító mániák szaka. És a tél? Eltűnünk s nélkülünk
gazdátalanná lesz, ami voltunk, megkeseredve bomló
emlék.

Lehet, hogy másoknál korábban adott
lépcsőt alánk a sors, de ónos-jeges idővel
terhelte előnyünk; azután szakadékba,
léttelen létbe lökött hány jó társat! ki csillag

*volt körülöttünk, s lett kísértve, hullva, sajogva
hosszánkcsapódó csóva, ha nem nagymessze hunyorgó
hideg fény. Most, hogy időt ad még a kor
s új lehetőséget, talán késő már. Lassul
a vér, megcsorbul az értelem éle, az érzés
hamuval, füsttel lobban el.*

De miért

*kétségbeesünk azon, hogy az életbeli rend
érvényes ránk is? Válasszuk inkább, ahogy
a példázatban, a meglévők javát! Felfelé vihet
a lanka is! Ha erős, ki tevékenyen tud várni
s érik az ősz parádés bomlásában is. Ezért
óvjuk, míg el nem vétetik, türelmünk, s tiszta,
bár törékeny azonosságunk önmagunkkal.*

SERFŐZŐ SIMON

Magamért, másokért

*Apám, hogy ne adja meg
magát sorsának,
bujkált előre
a hallgatag élete izzadtságától
búzló tanyában.*

*Ha ment a baj,
s a megadásra újabb parancs,
s verte a szakadó nagyajtót,
menekült vasvillástól,
ami kiugrott a kerítésen,
már nem érte volna
lőháton se utol.*

*S mikor engem fenyeget,
nem szökök
hegyeket fellökdösve.
Győzni magamért, másokért
körmeim az ágakon kinőnek.
E háznak, hazának tornáca elé
kiállítom merészségem.*

TAKÁTS GYULA

Két vers férfikarra

ÚGY ÉLEK

Úgy élek, mint a tuskógomba,
vadonban, kiszáradt tönk ölén.
Barnán szikrázó magányomban
egyre sűrítőbb messze élek én.
Nem itt... És ott sem az ragyog!...
A tér... Az izzik, merre gyorsul
napjából kitépett csillagom.

CSAK ANNYIT TÉGY

Már el nem adhatod soha!
S ha csillaga már nem lehetsz,
csak annyit tégy, a vak enyészet
fölé néhány szót szegezz!
Az okos öntudat és akarat szavát,
hogy nyelvünk és testünk szerint növe,
mint makk csónakjából a tölgy
bontsunk vitorlát a zord időbe...

Oly nehéz

Néma a bronz a karszttetőn.
Délben sem szól senkinek.
Aki kongatta, rég kihalt...
Ércsisakban költ a vércse! —
Csupán a remete dalol
az erdőn: hol innen-onnan
zeng éneke sziklán, bokorban.
S dugott bort rejt a Szűzanya.
Pince lett a háza.
Padsorok és ing alatt
suttog a mustok láza...

Antal — szemben — virágzó náddal
salétrom nagy taván halászat.

Rég elpisszent mécse.
Védi e boltsötét ... Pihen,
mint Darvas, a megrögzött pákász,
mert oly nehéz e rézből csalt barokk
szárnyán a legyek angyali
dalát 1780-tól hallani ...

Költözne is, de ép a becsület:
finánc elől e hordó ...
És kulcslyukon át sem lehet!
Pedig ez lenne a csoda,
hogyan fért át rajt maga és saruja?

Hívják és menne ... Zeng a remete
harang helyett a hegytoronyba,
mint ősszel a bikák dala
s rött kámzsán visszhangzik szava.

Reszket és les a kulcsra, lyukra.
Szívében bánat és szuvalk ...
Faragott hársfák erdején
ezüst bárányra toportyán ugat ...

Empedoklesz?

Folyt a láva
és ültél alatta ...
Emlékeid
tüzes vadonába
ez már nem az Etna ...
Az isten kis palotája se az ...
Tűz helyett
fagyott bazalton
el nem merülhetsz.
Világ lelkével
így sem egyesülhetsz ...
Föl se szállhatsz,
mint Ő s Az a másik!
Csupán magadra
feszítve magad,
mérhetsz világot,
teremtve itt a szárnyakat
a nagy kráter fölé
s zuhanva, mely tüzet fogott,
szárnyad piros pernyéivel
cicáznak hideg csillagok!

Medveünnepi színjáték

málnát szedünk mosolygunk
pironkodó málnásban
ne mondjátok hová tartunk
melyik erdőmélyre

nem futunk csak táncolunk
kutyáinkkal játszódunk
nem vadászunk hajkurászunk
egy szál puska sincsen nálunk
kaja-kuj kaja-kuj

néma néma vesszőcskénk
vasasvégű botocskánk
orosz kufár tatár kufár
erdőjární adta
drága prémünk bánja
hús coboly az ára
kaja-kuj kaja-kuj
ugyan bizony drága

nem futunk csak táncolunk
kutyáinkkal játszódunk
dörgő fajdra leskelődünk
cobolyszökkenésre
bundás Nagyúr aluvását
meg se háborítjuk
bozótfenyves fejedelmét
föl se haragítjuk

visszük ezt a játékot
ölbeli kisednek
hajfonatos férfiú

legkisebb fiának
visszük ezt a játékfegyvert
récerebbentőnek
hattyúíjesztőnek
mókusriasztónak

ím hogy mégis eldördül
mézes-kedveskére
aj mégis a szívébe
szíve közepébe
orosz kufár lelke rajta
tatár kufár lelke rajta
szép fekete bundácskáján
előmlik a vére

ne mondjátok kik vagyunk
ne lássátok kit hozunk
eltakarjuk az arcunkat
öregasszonyt véljen
változtatjuk a hangunkat
öregembert halljon
gyerekembert véljen

vetköztetjük vendégünket
havat olvasztólag
kigomboljuk dús bundáját
ittmarasztalólag
nyakán való szép fejét
kezére helyezzük
egész kedves személyét
patyolatra tesszük

Az Ob

egy hulláma két hulláma
olyan mint a sírók háta

egy forgója tíz örvénye
mintha volna vérzők vére

tíz forgója száz örvénye
csonttörő sors vastörvénye

lágú hulláma gyöngéd völgye
mintha volna anyák melle

nem-ölhetők ölecskéje
halhatatlan ölelése

Amíg folytatható, mindig folytatható

Egon Ervin Kisch-nek

*Néha álmodom: még mindig nincs jegyem
biológiából, vegytanból, történelemből;
és lassan eltelik a félév! Mi lesz. Egy kép:
az iskola mögötti hátsó utca: harmadikos korunk
utolsó pillanatában széttépjük a kémiakönyvet;
barbár művelet. De az érettségi utáni szivarozás,
minden következményével együtt, már túl kerek történet.*

*És ha (ez is olyan, mintha álmodnám) valóban
kihívtak volna, ha valóban kihívtak: az milyen volt.
Milyen lehetett? Milyen lehet majdnem bármi.
Mert azért persze . . . Rám se figyeltek a padokból;
vagy — hát szóval nem fényképeztek Agfa-anyaggal,
hogy aztán majd aláírjam a képet. Ott álldogálok
valahol a padsorok éle és a fal között; no és ha valóságosan,*

*akkor? No és ha erre visszaemlékszem, most? Egy-egy
felelés; egy-egy meglógás felelés elől; az év végi
osztályzatok; egy, kettő, három évtized vége, lassanként
osztályzatok nélkül. Néha álmodom: magyar nyelvből
szigorlatoznom kell; az tulajdonképpen mi? Sosem
lesz diplomám; ha most kellene, többé sosem
lenne; akkor is kibújtam egyik-másik részlet alól.*

*Vagy a tömegélmények. Kettőnket bevisznek egy osztályterembe,
ám végül csak egyikünk marad ott. A tekintélyesebb
kiszabadul. A második emeleti ablakból az akkori IV/C
tornaóráját figyelve megállapítottuk, csalás történt
távolugrás-eredménymérésnél. És ez befolyásolta volna
az iskolaversenyt. Jó lenne most mindent az alábbi
— vagyis ebbe az — egyetlen sorba sűríteni, ami még maradt.*

*De hát épp ez a költő roppant szabadsága olykor: hogy
megtoldhatja egyetlen szakasszal, akár kettővel is
a verset; ahogy azok a IV/C-sek a bizonyára szerénynek
ítélt centiméter-mennyiséget. Csak engem meg ki néz
egy iskolaudvar végéablakából akár? Ki látja, csalog-e;
látom-e magam is a — és néha álmodom — mit;
annyira nem érdemes pedig semmihez semmit hozzáadni.*

Bujdosóének

*Ki mérheti meg tudásom
csillagok erdejében való
medveénekű bujdosásom
idők barlangjaiban
vacogó rejtőzködésem
oldásom kötése?*

*Nem mindegy-e: sejtelmeim
amőbanyúlványa meddig ért?
Nyelvemről fakadó nyál
oldotta az égi ízeket
Ó galaxisok nyalható
cukorhabjai!*

*Hova lett isten arcán
halálos tünet
Csillagmagozó virradatok
harmatos bőrét harapja
tejfogú képzelet*

*Ütközöm gomolygó vasba
Nem az a kemény hanem az egek
örökös fénytömör hatalma
Hol porrá zúzódik az ember arca
és minden ismeret*

Ég tövén

*Keskeny létem
perc kaszálja
keszegségem
mint a fény
Szikkadok már
csönd szénája
kék lombú fák
ég tövén*

*Elmegyek majd
küszöb-árnyknak
szűkös szükség
kussadó*

*Kaszabolnak
hát szikáran
leszek ketté-
hasadó*

*Beírt lapok
vándorutak
égen írva
vége VÉ*

*Csak kik belül
nyomorultak
válnak végleg
semmivé*

BALOGH EDGÁR

Bonchidai kitérő

1

Csöndben hajtottunk Bonchida felé. Szerencsém volt az autóval, az öreg gróf a református egyház főgondnoka volt s Vásárhelyi püspöktől kérte el felelősségteljes útjára, engem pedig szívesen vitt magával, mert valamit még mondani akart nekem. Tudta, miért megyek Désre, helyeselte is a tervet, hogy a megszerzett leszerelési utasítás alapján hívjam haza Kolozsvárra Gaál Gábort, s felajánlotta, hogy otthonáig elvisz, onnan majdcsak akad alkalom a továbbjutásra. Én tudtam, hogyne tudtam volna, hogy ő újra a Várba készül, s megértettem, hogy a nagy út előtt erőt gyűjt, majd csak kora reggel indulnak a sofőrrel Debrecenen át Budapest felé. Már ha szabad az út. Verőfényes nap volt, de a határ körös-körül üres. Apahida mintha kihalt volna. Zsukon egy lélek sem. Válaszút néptelen. Csak katonai terepjárók, teherkocsik jöttek szembe, vagy előztek meg. Hallgattunk.

Miről is beszéltünk volna? Személyesen egy héttel ezelőtt ismertem meg Bánffy Miklóst. Jordáky Lajossal a szakszervezetek nevében kerestük fel Király utcai palotájában, előbb Tamási Áronért szözlünk be, aki már hosszabb ideje itt bérelt szobát, s hárman együtt mentünk be az öreghez. Ha bent volt a városban, itt tanyázott. Tudta, hogy jövünk, azzal is tisztában volt, hogy értesültünk már első kormányzói látogatásának bizonytalan kimeneteléről. Akkor a négy erdélyi magyar püspök (illetve Márton Áron helyett az elérhető Sándor Imre püspöki helytartó) memorandumát vitte fel Horthyhoz, a fegyverszüneti szerződés azonnali megkötését javasolva. Éppen csak egy marokba gyűrhető kis levélkét hozhatott Dálnoki Veress Lajos hadseregearancsnoknak, azzal az üzenettel, hogy az átadó közlését vegye úgy, mint kormányzói utasítást. Hát igen, egy parlamentar átküldéséről volt szó, a tordai front megállt, s az angolok bizony nem jöttek... Ezt némi malíciával gondoltam végig a surranó autóban, felidézve az ismerkedést. Újabb memorandum továbbítására kértük fel Bánffy Miklóst, most már nemcsak a püspökök, hanem minden kolozsvári intézmény és szervezet képviselőinek aláírásával, kifejezve a közóhajt, hogy az erdélyi magyar hadsereg védelem nélkül üritse ki Kolozsvárt, megkímélve a várost az ostrom, a frontharc megpróbáltatásaitól. Megismételtük természetesen az azonnali fegyverszünet óhaját. A memorandum — szövegén Nagy István, Szabédi László, Tamási Áron dolgozott — ott lapult most a gróf zsebében.

Semmi mondandónk nem volt egymáshoz, s ő még nem rukkolt elő azzal, amit előre jelzett. Hányadika volt? 1944. szeptember 27-e vagy 28-a. lehetett, ahogy utólag számítgatom. Nekem is volt egy „visszamaradási” igazolásom, a „M. kir. Kolozsvári IX. Honvédhadtest” címeres körpecsétjével, ilyesmiket

A szerző készülő emlékiratából.

illegális pártcsoporthoz utasítására Mikó Imrének, az ellenállásban velünk tartó országgyűlési képviselőnek a segítségével kitöltetlen csomóban szereztünk be egy Országhevű kerületi parancsnokhelyettéstől, aki a Dermata munkásárságát fegyverekkel is ellátta a Marianum alagsorában rejlő raktárból, s mi sem egyszerűbb, hogy ilyen „hiteles” írással most megkíséreljem Gaál Gábor főhadnagy kiszabadítását is a dési hidőrségnél betöltött parancsnoki tisztébe alól.

— Gaál lehetne a polgármester — mordult egyet félhangon Bánffy Válaszútnál, de hát ezt csak úgy gondolkodás közben mondta, bizonyára nem is várva választ, amint hogy nem is tudtam erre mit szólni.

A terepet nem ismertem, s észre sem vettem, hogy már nem a főúton vagyunk. A kastély udvarán állottunk meg, délre járt az idő, s ahogy a gróf udvariasan letessékelt a kocsirol, azonmód meg is hívott ebédre. Szótlanul mentünk át az udvaron. Ezelőtt csak képzeletben jártam erre, Bíró József könyvéből tudtam a barokk szoborgalériáról s a reneszánsz részéről. Bár meglepett, hogy az egyik ajtónál német tiszték áldogálnak, a feje tetejére fordult világ kellős közepén kíváncsian közeledtem az ódon sarokbástya felé.

— Most köszönnék — dohogott magában a házigazda. Egy kis vöröskeresztes zászló árulta el, hogy itt, a középső traktusban, hadikórház van. Hát ezt a részt, német alapossággal, csak a katonai célra igénybe vett lakterületet gyűjtötták fel a kivonuló hitleristák, két hét múlva. A tűz azonban szabálytalanul átcsapott máshová is, romokat hagyva hátra az eső és szél további pusztításának.

Bent a kastélyban folytatódott a csönd. Nem emlékszem rá, mit szolgált fel egy szótlan inas. Egyszerű, rövid ebéd volt, utána felkeltünk s indultunk visszafelé a nagy országútra. Most már gyalog, sofőr nélkül, tanú nélkül. Itt is halott volt a táj, sehol senki.

Máig sem tudom, vajon mindig ilyen szükszavú volt-e a politikus gróf, Bonchida ura, akiben mi Kisbán Miklóst, az íróat tiszteltük, ha nem is kritika nélkül. Most mindenesetre rövidre fogta magát, pedig így is sokat mondott. Megkockáztatom, hogy pontatlanul adom vissza a szavait, mert csak értelmük szerint jegyeztem meg a hallottakat. Egyáltalán nem olyanok voltak a körülmények, hogy a jövődöbeli szöveghűségre ügyeljek.

— Nézze uram (vagy Balogh urat mondott? talán éppen fiamat?) — kezdte, s mert szél támadt, szorosabban magára húzta a panyókára vett kabátot; érdekes, erre a mozdulatára emlékszem, s arra is, hogy kalap nélkül volt —, ha vállalja (vagy vállalják önök?), hogy megmentik, akkor én már most, amint visszaérkezem, írásban adom át a kastélyt a parkkal, valamilyen munkáscélra. Nem, ne kórháznak tegyék meg, mint ezek (hátraintett), inkább *szakszervezeti üdülőknek* (ezt ki kell emelnem, mert ez a jelzős főnév betűről betűre a fejemben maradt), hiszen már a park miatt is arravaló.

Hát erről van szó! Eltűnődtem. Némileg zavarba is jöttem. Csak nem vallom be, hogy a kastélyudvaron meg a bástyaszobában bennem is megfordult ilyesféle gondolat. Izzott és ragyogott akkor már mindnyájunkban, akik az ellenállás mozgalmát szélesítettük, az új társadalom immár elérhetőnek tetsző képe, éppen csak, hogy én nyári egyetemre meg kutatóállomásra gondoltam, s most a gróf cáfol rám sokkal szociálisabb javaslattal. Akkor néztem tüzetesebben a mellettem sétáló öreg úr arcába. Már nem az angolokat várja? Erről is, érdekes, volt valami előérzetem, s ez most újra átvillant rajtam. Attila! A Nagyúr! Nekem bizony tetszett a dráma, pontosan a dráma politikuma, a keleti öntudatra ébredés nyugati ármányokkal szemben... Bánffy beleegyezésnek vehette hallgatásomat, s egy furcsa fordulattal valami angol ősszarvas agancsára tért át. Hogy az kicsomagolatlanul ott rejlik még az istállóban, bohó ötlet volt az egész, drága pénzért megvásárolt egy angolih lelőhelyről ilyen paleontológiai micsodát, szélessége van három méter. És hogy ezt emeljük majd ki a ládákból.

Bevallom, ez a második hagykozás lerontotta az elsőhöz fűződő képzeitem fenségét. Mit keres itt az angol csodaszarvas? „Mégsem én vagyok a kispolgár, hanem te, te, jóuram” — cikázott fel valahonnan gyermekkori emlékeimből az elégtétel. Micsoda kicsinyes hóbort! Nagyanyám mesélte, s meg is mutatta, hogyan rázkódott a sírástól nálánál idősebb mostohafia, az én Edgár nagybácsim, panaszkodva a bécsi bárónőre, akivel kiházásították, amiért Izabella főhercegnővel a pozsonyi Grassalkovich-palotában „túl sokat táncolt”. A bécsi hölgynek „kispolgár” volt a daliás huszártiszt, legalábbis abban az ezredesi korban, amikor az a zokogás (a rázkódással) megtörtént. Butaság, hogy ilyesmi buggyan ki az emberből, de a gróf a megkövesült aganccsal már nem volt Attila, még csak Abády Bálint sem, saját regénytrilógiájának elkészített Kárpáthy Zoltánja. Összezsugorodott a bekövetkezendő történelem előtt, s én természetem szerint azonnal meg is sajnáltam.

Kiértünk az országútra, s szerencsém volt. Két felpakolt kofa is várt az alkalmi kocsiira. Stopp, egy német gép megállt. Visszarázkódtunk a jelenbe, s közvetlen teendőink sikerére — a budapesti útra meg a désire — szorítottunk búcsúkezet.

2

Lecsörgettünk néhány pengőt, de Szamosújvár mögött a németek letettek az útra. A kocsi valahová balra tért be. Az asszonyok azt mondták, jobb a magyar kocsi, azok nem csapnak be, vártunk tehát, közben a kukoricásba szaladva, mert ezüstös csillogással idegen repülőgépek zúgtak át felettünk. Semmi baj. Megjöttek a magyar fiúk is egy üres üstöket szállító konyhaszerelvénnyel. Nem kellett alkudozni, felvettek, zsebre vágta őket is a gubát, s meg sem álltunk Désig. Ince Jancsi, a festő és katonatárs még a főtéren lakott, hozzá úgy járt be az ember, mint haza.

— Rebi hol van?

— Vargyason maradt a gyerekekkel.

— Na, azok már egy másik világ.

— És te?

Sejtette, hogy valami komolyról van szó, tovább nem faggattuk egymást. Még aznap késő délutánra Dadayék lakásán adtam Gaálnak találkozózt.

Itt már otthonosan mozogtam, Déshez fűzött több hónapos katonáskodás bonyolult emléksora. Kitért a háború, s mi Szabédi Lacival egymás mellé kerültünk a hálóteremben. Összetartottunk a mezőn is, a többiek tiszteletben tartották hóbortunkat, mi ugyanis valamiféle világbékebeli tájkezelő szolgálat fantáziaképét kergettük. Ez kettőnk kiegyezése volt. Én szigorúan vettem, hogy el kell sajátítani a katonai műszakot, s törekedni rangra is, hogy majd felsőbb helyről beleszólhasson az ember a dolgok folyásába; Szabédi pontosan az ellenkezőjét vallotta, vagyis mókának, felesleges és kellemetlen dresszírozásnak tekintette a kiképzést. Katonai bevetés békés tudományosságra, na, ebben egyetértettünk, s nehézpuskával a kezünkben színeztük a lehetőségeket kint a terepen, Kozárvár alatt. A vita különben régebbi keletű volt, mert már a behíváskor összekaptam Kovács Katona Jenővel, ő nem, ő valamiképpen kidobatta magát, én meg eltökéltem, hogy amennyire lehet, előbbre jutok. Józsa Béla teremtett rendet köztünk, egy ismeretlen elvtárs bevonásával rögtönzött ülésen. Ki-ki tudja, hol mivel lehet az antifaszizmus javára, s válassza azt a pázmát... Jenőt ki is szuperálták a tisztis iskolából, egyszerűen nem igazolta őseinek „nagyszülőikig bezárólag tiszta keresztény” származását, s eltökélten hibás vezényszavakat ordibált. Más pártfeladatra vállalkozott, s most éppen ő volt az, aki az Erdélyi Párt „maradó” szárnyával tárgyalva legbátrabban és legkövetkezetesebben állította fel a munkásság követeléseit. A Bánffy zsebében rejlő memorandum sem indult volna el nélküle. Én itt annak idején, a dési kiképzés hónapjaiban, a század „szócsöve” lettem, s Tombor Jenőnek a

Magyar Nemzetben megjelenő tárgyilagos hadijelentéseit magyaráztam fenn a Rompáson vagy a Kodor völgyében, természetesen acélsisakkal a fejemen (ez szolgálatnak számított), nem kis megrökönyödést keltve mindazok közt, akik az Ellenzék kezdetleges propagandista torzításai szerint tájékozódtak a világról. Viszont egy kedvező véletlen folytán felfigyelhettem Nagy Józsefre, az alezredesünkre, aki váratlanul rádúplázott szavaimra, s csöppet sem rejtette véka alá erősen hitleristaellenes meggyőződését. Most itt voltam újra, Dadayék a kaszárnya közelében laktak.

Vér! Ki gondol ilyen izgalmas akcióban vérré? Pedig Józsa Bélát már közel egy éve megölték, s benne rejtett már az időben, hogy két hét múlva meggyilkolják Kovács Katona Jenőt is, azzal a Nagy Józseffel együtt, aki az Ellenzék egy újabb — az olasz fasizmus összeomlását követő — szakaszában éppen ama Tombor Jenő anyagának átvételével hívja ki maga ellen a Péter-Pál-villában székelő Gestapo gyűlöletét. Ezt ott Dadayéknál még nem sejtették, s érdekes, senki sem tudta, hová tűnt el Nagy József? Évek múlva derült ki, hogy ebben az időben már börtönben ült, lefokozva, majd rövid időre, a Horthy-féle elkésztett „kiugráskor” kiszabadult, de a nyilasok elkapták és számos más tiszttel együtt kivégezték.

Feketekávéit ittunk, valahonnan került. De az is lehet, hogy nem volt, s akkor talán szilvapálinkát szolgáltak fel. Mindegy. Gaál Gábor, természetesen egyenruhában, karosszékben ült a szoba közepén, összehúzott homlokráncsal, s őrnagyi mivoltában beállított Szentimrei Jenő is. Csak Daday Loránd volt közülük civilben, itthon volt, kényelembe helyezte már magát. Különben az ő jelenléte feszélyezett. A percek feszültségében éltem, nem tudtam, hogy Derzsi Mihály néven ő már valamikor a Korunkba is írt, s azt sem számítottam ki előre, hogy a megbukó rendszer még hátralevő két hetének elteltével éppen ő kerül majd itt az élre barátjával, Antal Dániellel, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület helyi kirendeltségének vezetőjével, s míg az a megye alispánja, ő a felszabadult Dés első demokrata polgármestere lesz.

Közeledett az én percem. Az asszonyok és leányok kivonultak a szobából.

A kellő óvatossággal Bonchidával kezdtem. Hogy onnan jövök, Bánffy Miklós üdvözetét hozom. Ez jó fedezék volt, éltem vele. Aztán elmondtam rendre mindazt, ami Kolozsvárt törvényes keretek közt végbement. A püspökök memoranduma! Teleki Béla gróf felszólalása a Minisztertanács ülésén! Városi Őrség alakulása az üzemek és intézmények védelmére! A lakosság egy részének távozása, mások ragaszkodása a szülőföldhöz! A katonakötelesek visszatartására szétosztott pecsétes *itthonmaradási jogosítványok* (ez a megfogalmazás kitűnően hangzott)! És hogy hoztam is egyet Gaál Gábornak, de ha kell, szerzünk újabb ilyen papirosokat is, quantum satis. S van egy szózat is, az íróké, igen, benne van a kezdeményezésben Tamási Áron is, Nagy István is, mindenki benne van, egy kiáltvány mindenkihez, szájról szájra: itthon maradni! Kerülgettem a nyílt politikumot, de hiszen Szentimrei járt közben Kolozsvárt, néhány napra éppen ő rejtett el, s tudhatott minden lényegeset, Gaál Gábor pedig értett a szóból. Egymás közt is mindig úgy alakítottuk a szöveget, ahogy veszély nélkül továbbadhatónak véltük.

A találkozó véget ért. Csöndben oszlottunk szét, a kijáratnál átadtam Gaál Gábornak a mentesítvényt.

— Magának szép új ruhája van — morogta a maga nyers gunyoroságával.

— Hát persze, ha grófi ebéden voltam! Egyébként Csögör Laji tukmálta rám, hogy mégse járjak kopottan az urak közé.

— Csögör nyúlt meg, vagy maga zsugorodott össze?

— Nem az övé — mérglődtem —, egy elhurcolt orvosé, aki nála hagyta, s így ketten kölcsönöztük ki.

Csillagfénynél botorkáltam a városka központja felé. Hogy min fenn nem akadnak? A ruha! Legszívesebben letéptem volna magamról. Így jártam diák-

koromban is, másnak a zakójában kényszerültem felmenni a Hradzsinba, Masaryk köztársasági elnökhöz audienciára. Még a cipő sem volt Prágában az enyém. Hiába, kölcsönruha az egyenruhám. Kifüstölögtem magam, s benyitottam a mozi elfüggönyözött előcsarnokába. Plakátokról tudtam, ma este a tábori színház játszik. Itt pisláskolt némi fény, s Marosi Péterbe ütköztem.

— Hát te, Edgár bátyám?

— Bátyám, bátyám, az apád... izé, jó, igaz, fiatalabb vagy. Te, figyelj csak ide!

Félrehúztam, s minden köntőrfalazás nélkül, egyenesen megmondtam, menjen egy barátjához, öltözzön civilbe és bújjon el. Már csak napok kérdése...

Valami olyasmit mondott, hogy egyetért, de hát az emberei. Meg a fegyelem.

— Jó, öregem, éppen csak hogy tudd, amikor más... szóval, amikor majd mindenki... akkor te se maradj le. Szükségünk lesz rád.

— Ezt komolyan mondd?

Az ő percében már a hadifogság feszengett.

Jöttek ki az emberek, mi tódultunk befelé. Zilahy-darabot adtak, még valaki ismerős is volt a színészek közt, de én csak ültem, ültem elernyedve. A mai napból elég volt. Néztem és nem láttam, hallgattam és nem hallottam semmit.

Iréнке, az illegális mozgalombeli Illyés néni leánya, Incze János kedves felesége forró teával várt. Senki sem kérdezett semmit, s ami nálam talán szokatlan, én is elálltam a szótól. Kora reggel, megint csak katonakocsira kéredezkedve, indulás vissza, Kolozsvárra. Egy apró teherautót csíptem el két álmos honvéddal, kis kupac hagyma volt az egész szállítmány, szinte ajkamon volt, hogy megkérdezzem, ennyiért érdemes-e jártni a gépet, de idejében észbe kaptam, hogy hát ez nekünk így jó, s nyilvánvalóan a két katonának is kellemes. Hogy miket tudtak Apahidáig fecsegni! Ebben a nagy időben mind valami disznóról volt szó, hogy azt így vagy úgy kellett volna jobban megperzselni.

3

Apahidáról gyalog mentem be Kolozsvárra. Friss volt a levegő, elhagyott a táj, ha valahol mozgott is valaki, csak a háza körül tett-vett valamit. Időnként megtapogattam a zsebemet a kabátom alatt, igazolványaim rendben, de hát a kutya sem törődött velem. Különben is, mitől félttem volna? A behívóm nem juthatott el Vargyasra, s mióta Kolozsvárt vagyok, címem nincsen. Az ezredem pedig, hát ott Csűrös István most a kaszárnyaparancsnok, s az ő segítségével szereltük már le a szociáldemokraták Wolf Sándorát. A mi két elvtársunk, Fodorpataki Ádám és Tar Károly még ott van — tán tizedes volt mindkettő —, ők tájékoztatnak bennünket pontosan arról, hogy hol a tábornok (így ellenőrizhetjük Bánffy Miklós jövés-menését is, elővigyázatosságra mindig szükség van). S ha az országúton megszólítanak? A Székelyföldről menekültem, Bonchidáról jövök, vonat már nem jár... Természetem, hogy nem jövök zavarba. A helyzetekben rengeteg újabb helyzet feszül, s ezek eleve lehetőséget adnak számtalan variáns felhasználására, hogy a percnyi szorultságból kilépjen az ember.

Végre beértem a városba. Az utazás előtt Nemes István fiatal ügyvédnél húzódtam meg (sokfelé háltam abban az időben), a felesége beteg volt, ő ment a piacra bevásárolni, s most együtt értünk a vadszőlővel befuttatott ház elé az Eperjes-utcában. Egyet szundítottam, aztán egyenesen a városházára, hogy idejében ott legyek a parancskiosztáskor.

A Városi Őrségről volt szó. Közösén szerveztük — a törvényes jelleg teljes fenntartásával — úgy, hogy az Erdélyi Párt hozzánk csatlakozó szárnya

részéről Nagy László tisztii főügyész (a szép cím mögött mai nyelven a város jogtanácsosát kell érteni), a szállásadó építészeti hivatal részéről az idősb Virgil Salvan, a munkakamara részéről Bíró Tibor, a szakszervezetektől Pásztai Géza s „az írók képviselőjében” jómagam, összesen tehát öten tartottuk ott közben az utcánként, intézményenként, gyáranként szerveződött önkéntes csoportokat. Még szeptemberben Nemes Józsefet is kihoztuk a börtönből (ő „tízestendős” volt, kiszabadításához Mikó Lőrinc és Nagy Tibor bírák tanácsára a lakosság tekintélyes személyiségeitől kellett „garancialevelet” hoznunk, megtettük), Jakab Sándorral együtt ő vette át a kommunista csoport irányítását, mint „írói megbízott” Kovács Katona Jenő közvetítésével neki tartoztak felelősséggel. Így jutott el hozzám jelentésem a dési útról, s általában minden közölnivaló a Városi Őrséggel kapcsolatban. Tulajdonképpen ez az alakulat volt ellenállási mozgalmunk lényeges része, a memorandumokkal meg a grófi tárgyalgatásokkal is valójában ezt, a munkáshatalom előőrsét fedeztük.

Nem késtem el. Este hatra minden csoport küldötte bejött a parancskiosztásra, ami abból állott, hogy előbb ők jelentették, minden rendben van-e s hányan vannak (a front közelsége s nem egy aggasztó jel miatt egyre több munkás beköltözött az üzemek és intézmények óvóhelyeire), majd mi újabb igazolványokat állítottunk ki „a bevonulási kötelezettség alól felmentem” varázsigejével s a város tornyos pecsétjével, melyet László Endre, a város aljegyzője személyesen nyomott rá a Jordáky-nyomdában — bevallom, derék szövetségeseink tudta nélkül — gyártott úrlapokra. Végül nem maradt el a hangzatos parancskiosztás sem, új s újabb hazafias szónoklatok kíséretében. Utóvégre hadapród őrmesternek képeztek ki vagy mifene, megadtam a mórest a dolognak. Félre is értettek egynémely urak, hogy hát talán jobb volna „a munkások nyelvén” beszélni. Csak hát a csoportok éléről már régen — szép lassan, feltűnés nélkül — lecsereztük a megbízhatatlan „Tízest Szervezet” tagjait, s akik előtünk állottak, szociáldemokrata vagy kommunista párttagok voltak, magyarok is, románok is, együtt. Azok pedig nem értették félre a „hivatalos” nyelvezetet, hanem a dolgot ő magát, a nagy célt, a város kiürítésének megakadályozását és a hatalomátvétel előkészítését látták az álcázás mögött. Ebben a helyzetben a baloldaliaskodás hangneme provokációnak számított volna.

Ovatosak voltunk. A börtönből kiszabadított kommunisták kint maradtak a terepen, alulról irányított Veress Pál, Ioan Micu, Simó Gyula (és még sok más), de ide fel a közponba Gheorghe Timofi és Gáll Kálmán (és még sok más) járt fel, szóval azok, akiknek a személye kevésbé volt ismerős és feltűnő. Kitűnően működött a munkásegység. A hozzánk csatlakozó katonaszökevényeket (nem egy esetben fegyverestül) és a zsidó munkaszolgálatosokat alattunk, a városháza pincéjében rejtettük el, s ellátásukról is gondoskodás történt. Még rádiót is hallgattak, az ügyeletes honvédek velünk tartottak.

Égy különszobában ült és várt a másik gróf, jóval fiatalabb Bánffyfal, ebben az időben már illúziók nélkül, a valósághoz igazodva. Ez Wesselényi Miklós leszármazottja, Teleki Béla volt, az EMGE-elnök, most — mondhatnám így is — önkéntes túsunk a műveletek kellős közepén. Az 1944. augusztus 23-i, Délkelet-Európa jövője számára döntő román fegyveres felkelés napjától kezdve rendelkezésünkre állt, bizonyára nem minden fenntartás vagy hátsó gondolat nélkül, de mit számított ez, amikor húsz kommunista fogoly életeről volt szó, románokról, magyarokról egyformán, s arról, vajon a termelőszközöket — a gyárak és intézmények felszerelését — itt tudjuk-e tartani vagy sem. Telekinek beszámoltam a bonchidai és dési útról, kérve, hogy most már ő támogassa a mieink leszerelését, ha további intervenciókra volna még szükség. Udvariasságból jutott neki valami hír, valami morzsa, amennyit el lehetett mondani, mint ahogyan ő is udvariasan közölt egyet-mást, bizonyára annyit, amennyit számomra és társaim számára jónak látott. Ő főleg arra vállalkozott, hogy állandó személyi összeköttetésben Bethlen Béla kormánybiz-

tossal (ez volt a harmadik gróf a hetek játékában) Kolozsvár és környéke lakosainak testi épségére ügyeljen, a Gestapót szemmel tartassa, s közbelépjen a veszélyeztetett románok és zsidók érdekében. A magyar zsidóságot ugyan már hónapokkal azelőtt, rögtön a német megszállás után, elhurcolták, de a tordai betörés folytán ideiglenes megszállás alá került dél-erdélyi részek zsidó lakóit most fenyegette a veszély. Teleki Béla őszintén kijelentette, hogy budapesti békeakciója kudarcra jutott, nincs ott már semmi keresnivalója, s nálunk marad.

Az ügyeket természetesen nem az utolsó grófok utolsó gesztusai döntötték el. A sármási tömeggyilkosságról, melynek 126 zsidó áldozata volt (köztük 42 gyermek), csak a felszabadulás után értesültünk, sem ezt, sem magát az esztelen tordai betörést nem tudták megakadályozni, legfeljebb a városon belül lehetett még segítségüket igénybe venni, s úgy tudom, Tordán sikerült a begéttőzést vagy még rosszabbat idejében megakadályozniuk. Közben az egész ingásba jött Horthy-rendszeren belül végbement a *gleichschaltung*, hogy ennek a szomorú korszaknak egy elfelejtett műszavával fejezzem ki magam. Minden tétován balfelé egyezkedő „kiugró” mellett ott volt már a kiszemelt nyilas utód, s hogy nálunk Szálasi uralmára nem került sor, az részben a kolozsvári munkásság iskolázottságának is, eldöntően azonban a román hadsereg s a vele egyesült szovjet haderő tordai ellentámadásának és győzelmének köszönhető.

Gaál Gábor, azt hiszem, túlságosan komolyan vette a legalitásunkat, ráadásul személy szerint erősen szemmel tartották. Amikor bejelentette leszerezését, felettébe egyszerűen összetépte a menlevelet, s nem volt más útja, sodródott öreg hídőrjeivel Franciaországig. Szentimreinek sem sikerült kiszabadulnia a katonai keretből, csak Pest ostroma alatt vethette le az egyenruhát. Maga a pórul járt Dálnoki Veress is lebukott: előbb saját csendőrsége keresztelte intézkedéseit, majd valahol Désen túl elcsapták, s a nyilasok fogságába került. Mondanom sem kell, hogy az öreg Bánffy még szeptember végén eredménytelenül sietett vissza, majd újra felkerekedett és próbálkozott, de végleg elkésett, s hónapok múlva egy vagon tetején tért haza Budapestről. Kastélya elpusztult, ő végleg a Király utcában húzódott meg. Most, amikor százéves lenne, tartozom azzal az elismeréssel, hogy visszaérkezése után is következetes maradt jelképes bonchidai felajánkozásához. „Szakszervezeti üdülőház”-gondolatával még járta a hatóságokat s az illetékes munkásszerveket, féltve a leégett épületet és parkját a teljes pusztulástól; a szocialista építés hőskorának azonban más feladatai voltak, egy könyve jelent még meg a Józsa Béla Athenaeum kiadásában, ebben már szerepe volt a hazatért Gaál Gábornak is, aki ugyan nem lett polgármester, de az Utunk megalapításával s marxista egyetemi katedrájával előbbre vitte korát. S nem felejtkezem meg Bánffy Miklós új színdarabjáról sem, hiszen éppen a Horthy-típusú politikust leplezte le „az ostoba Li” alakjában. A darabot az új Állami Magyar Színház mutatta be Szentimrei Jenő igazgatósága alatt, s az ellenszenves főhóst a nép művésze, Kovács György játszotta el, de úgy, hogy félre nem érthetően egy letűnt korszak minden oktalansága vált benne nevetségessé.

Hanyatlásvégi nyár

*Sárga és piros pánik a szélben,
lombvisszavonulás úton-útfélen.*

*Besúgó nádas. Címerárulás.
Gúlába gyávuul a kukoricás.*

*Hova hamvad a nyár, a hajdani forró?
Lefejezve im, egy ezred napraforgó.*

*Mi mindent mérnek most meg a mázsák!
Főlnégyelendő: krumpli. Detronizált: mák.*

*Kezdetben minden zsarnok kegyeske.
Virágletétel. Gyümölcsseleste.*

*S az ég alján egy csönddel megrakott
szekér kerékbe töri a napot.*

Őszelő

*Piros padon felejt a csend már.
Dohorog rám egy világváros.
Szöcske pillanat, rebbenet nyár.
Térdem szenthely egy perc fohászhoz.*

*Tegnap itt, annál a két platánnál,
egy fényes bűn baltája láttán
megöszült gyökeréig a páfrány.*

*Körben kémények merengenek.
Gólyátlanul.
Szálldos, miriád korom rezseg.
Lustábbja hull.*

Tenyerük csuklóból ejtik a fák rám.

*Aztán a parkőr botja hazaleng.
Leskel, botorkál.*

Magam vagyok: piros padon a csend.

Fehér ingben is varjúhodok már.

Temető ég

Búcsú Váci Mihálytól

*Dúdoljunk, Miska, mielőtt landol
e szívlokéses repülőgép!
A nyíregyházi harang is kondul:
utolsó út a temető ég.*

*Arcod márványlik, szobrosul szemed.
Benne vésőket roncsoló tűz ég.
Dúdoljunk, Miska, mindentudón!
Magát ölelő asszony a hűség.*

*Lovat ragyogtat rúdhoz a Göncöl.
Határtalan a lehetőség!
Dél Keresztje is keleten jön föl.
Csillagnak húz a repülőgép.*

Csendélet

Illyés Gyulának

*Egy kérdés gerincgörbülete,
mint szíved ágába akadt kampó.
Én magamhoz húztalak vele!
És mondom: minden válasz halandó,*

*csakis a Kérdés örök e Földön,
meg a csigolyák csendélete.
S fenn rég nem arra vár a Göncöl,
hogy fényre fordítson az eke!*

*Ez a szívnagyobbodásos ország
félutak lihegője. Keselyűk
koszorúzzák a horizontját.*

*Korai szonettkoporsómon
fölaranylanak mégis a betűk:
száz évig élj, akár a sólyom!*

Száll az ének

Kiss Benedekhez

*Írsz jegenyék magasában,
madárlátta kis szobában,
ahová csak integetnek,
fölötte már mindeneknek:*

*mindeneknek fölötte már
csendül a csönd, szabad a száj,
s mérni mérhetetlenséget
nem marad más — csak az ének:*

*ki csillagról csillagra száll,
ki csillagról csillagra száll.*

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Álom az álomról

(Egész nap szerszámok voltak a kezemben, kezemügyében, kapkodtam mindenért, hogy bevégeztessék, s eljött az este.) Máris különösnek érzem, hogy mikor alszom, semmi se kell a kezembe, hogy csak így üres kézzel vágok neki a behunyt szemű éjszakának. Ugyan, hát mit tudok tenni pusztá kézzel ott egymagamban! De igazán csak a szememmel akar szembenézni az álom, csak számára van feladata? Vagy odaát is van minden, odaát is várnak ugyanazok a szerszámok, odaát mindent ugyanúgy teszek meg? Egy éjszakabeli nappalban, egy szememben élő kezemmel. S ha álomban elalszom, álombeli szememben is ott vagyok egészen, tette ké-szen. Most már valahol örökre ébren leszek.

Egérutak

*Az erdő hangulata, mész és fal
illúziója. Összhangok, melyek nem
épülethez tartoznak, de nem is növényiek.
Rács. Álló testek rácsa. Erdők, tömegek.*

Egérutak, igen, de nem az emberek között. Egérutak, igen, de nem a dolgok között, igen, de nem emberek és dolgok között, emberek, dolgok és eszmék között. Valami számára egérutakon áthatolhatatlan a világ. Azt hiszem, ezt megjósolhatom, mert nem az a kétséges, hogy beválík-e, hanem hogy mikor hiszik, épp kik azok: maga futóhomok és ingerlékeny, maga áruló és szemérmes, maga rúszedhető és hű, maga megalázható és különben is maga csak halálig magasodhat, de itt egy fal van. Valahol ott fenn, valahol fejmagasságban mindig az arcom előtt a Bastille ablaka.

A múltba küldött levél

Van itt egy levél a példamutatás szent szervezetéből, úgy bújt ki a toll alól, mint a hideg vízben lemosdott test, világos közléseit megismételték előtte legalább tízszer, és elsimult annyi előző viszály a leheletétől, a történelembe vész megfogadható tanítása, utolsót csendülnek az első vitatkozó kardok, és leül a virág, hogy valamely út mentén virítson mindannak, ami elindul ide, hát hogyné örvendének, lélek, a levelednek, mely velem is számol a porszemnyi Európában, milyen tengeres, milyen villanyvilágítással sziporkázó, milyen ipari csilingelés mindez az önmagára itthon, vidéken is csendesesen büszke éjszakámban. Tessék elolvasni itt előttem a frissen érkezett ideifákat. Levélről levélre élet az ember feje. Ki írta a fejemet, melyik klasszikus vállal ilyen jövőt is: élek, élek, élek.

Ez a nap

Nézem a hosszú havazást, mint régen. Mit néz az ember romjain? Ki tudná ezeket a hegyeket még egyszer úgy szeretni? Az támaszthatná fel, amit átéltek, éreztek, amit éltek. Nézem a hosszú havazást, mint régen. Mit csinálsz, hogy mindennap megnézed,

mindennap felemlegeted, elolvasod,
meghallgatod a házakat, a képeket,
a holtakat, a csatatereket? Őrzöm
magamban ezt a napot, ezt a népet.
Amit velem mondat ki, nem mondatja
ki senkivel ez a föld. Most érzem
az arcomból, az összeszorított számból,
ahogy szembe fúj a szél, az ő
arcát, a mama mogorva kis fejét, őrzöm
nagyanyám. Ki tudja ezeket a hegyeket
még egyszer így szeretni. Az
feltámaszthat engem. Nézem a hosszú
havazást, mint régen.

DÉR ISTVÁN: A MADARAK ELSZÁLLNAK (RÉSZLET)

„Kastélyok! Évadok!”

(Hommage à Arthur Rimbaud)

Emlékezésbe öszült jelen.

*Zümmög havas fenyők közt
idő, magával eltelt komputer,*

óriás táviratiroda-kaptár,

a pillanatot üvegmonstruma,

ahová egyszerre futnak be

darázsfullánkú méhek,

hírek,

háború,

lincs,

terror.

Elegáns diplomata-

diszkrécióval,

csokornyakkendősen,

luxusautón

érkezik

a halál.

És mégis.

Reszket a bokor.

Mert március.

Feledékenységgel

bokra remeg.

Egy szentimentális gerle.

Krisztus látható madara.

Láthatatlan bölény.

Fű, elsöpri

a toll sirámaid.

Nő, csend-bozótban is

vasszilánk haja,

igazság tömbjéről

szakadt sugár,

sugárzuhatag.

— Höss, te, gyönyörűm,

madárcsontú,

szerilem-álcás

árulás! —

Szánalom viharra

söpri tán

Delilát,

hogy így röpül,

haragnál sebesebben.

*Mentőcsónak motor
berreg: hiány.*

Ímhol hőseink:

Jozef K., Szejkkal,

középkorunkban úrhajók

kompján érkezett

potyautasok.

Hozzák a század

Holdon túli

üzenetét:

Közetmintát

növénykorunkból,

rovarkorunkból.

S egy kis tűzrevalót:

jelen korunk lenyomatát.

Faggatózóknak: Forgassátok

a Kalevalát.

Ha záp, kő nélkül is

kiderül, mit rejt

a világ-tojás.

Sötét és bűdös.

S már előbb, az asszony-

szem-mindenség lámpáinál.

(Jozef K. hallgatása.

A bölcs szejki mellébeszélés.

Félrecélozva telibe talál.

Prágára néz, sörére,

s ránk sandít kis,

ravasz szemé.)

Feszengünk.

Itt vagyunk.

Mi vagyunk.

Személyesen.

S kikezdd a csend,

locska beszéd.

Mint bélyeget,

lopott, titkon zabált

vacsorafoltot viseljük

a büszke népvet,

lobogót, mely kiáltó,

bűnököt takar,

alatta a viszketeg,
 lemart var, oszlás és
 élve-rothadás.
 Holott
 kasza és csille,
 ásó, kalapács, préselőkorong
 kezünkben kezdettől összecseng.
 Szólítjuk a szerszámokat,
 mestereinket,
 tanítsanak meg emberül
 szót érteni.
 Akkor! Majd!
 mi olvasztunk
 a csillagérből fémeket.
 S továbbmegyünk.
 Eleget gyönyörködtünk már
 befejezett dolgainknál!
 Felismerjük
 egymás bajában önmagunk:
 a kaméleontemplomot,
 istent, a páncélosbogártól
 Marzig,
 a papokat, akik
 beszéd-rongyhegyek lángjánál
 múmiává aszalják az isten tetemét.
 Törhetetlen tükröt törünk.
 Belévakul a történelem.
 Oly nagy a rútság,
 mi szembenéz.
 S olyan hatalmas a szépség,
 mi a csúfságon átdereng.
 Nap-teljességű
 akár a kismama,
 harmadmagával
 egymaga.
 Ring,
 időnek szelíd csapda,
 a jelenben,
 csónakszálon,
 tétován.
 Múltból érkező gondjain,
 magzatszívben keringő
 zene, a jövő szab ütemet.
 Ez a szépség.
 Megizzadunk,
 míg eltakarítjuk
 útjából
 holt idő hordalékát,
 eleven idő elől.

Kormos, földtől recsegő
 szájjal átkiáltunk
 a túlsó partra:
 — Találkozunk,
 mondjuk,
 hogy közérthető legyen,
 nagypénteken! —
 Virágvasárnap régen elmúlt,
 ibolyás dionysia,
 az őszövetség filiszteus hada is, már
 tudatunk mélyén pezseg a vásár.
 Isten, az élő, bosszúálló
 kis, fekete örömanya,
 holló fürösztí fiát,
 halottmosó kárhozat
 kántál feltámadást.
 F i a h o r d ó k k é n t
 istentelen
 testünk erszényében mi is
 magunkkal hoztuk a jövőt,
 fémszavannák acél-
 kenguru-csapata.
 A kohóillatú szélbe tartjuk:
 Mágnesezze, eddze tűz
 vas-leányunk, vas-fiunk.
 V é g ű l m i n d e n
 r e j t e z k e d é s t,
 azbesztmaszkot eldobunk.
 Elegünk van.
 A Forrásokból
 egy unalmas menny
 ígérete buzog:
 Sziklakertecskék, itt-ott,
 a szimmetriáért, kénköves szakadék.
 Tájkép, háziasított ördögökkel,
 halványkék angyalokkal.
 E l e g ű n k v a n .
 Most a tengerhez indulunk.
 Istenünk, az elfeledett,
 bátor és szabad nomád,
 tegzéből kivesz a Rend,
 újára fölfeszít,
 röpít.
 S áttüzesedett eszméletként
 e végtelen jelen
 közönyébe nyilallunk.

Üdv, Rimbaud

Köszönt kigyulladt táborunk.
V a g y u n k, hát elmegyünk.
A Kapitány felvonta már
szívünk horgonyát.
Te tudod,
undok kis mocsár
a kegyelet.
Egymást kioltó
vagabundszemek,
évadod tornácában
úgyis találkozunk.
Jéghideg, szertelen szerelmedet,
zászlónkra írjuk a tisztaságot,
s a vágyak gyarmatán
számládra írjuk a gyapot-
és vérszagú éjszaka üszkét.
C s a k a h a l á l,
a lehetetlen
nem talál megadást.
Kőkemény maszk alatt
támadást dobol a csönd,
s világít
gyanútlan nappalok fölött
fürkész hold, könyörtelen
világos tekinteted,
halálnikkellel bevont
időtükör.
S egy árnyalatnyi,
torzító görbület.

Költészet

Rövidlátó nap, melytől
a k ö v e k kiszolgáltatták
rab lelkünk penészes gönceit,
a k e g y e t l e n s é g visszanyeri
kárhozat előtti alakját: mint tisztítóűz
hull belénk orv irgalom, pólusok hidege,
elenyészik az erkölcs.
S i t t marad, mozdíthatatlan nehezekül,
kiürült, otromba szarkofág, a s z ó.

Vadlúdének a Hortobágyon

*Itt húznak el s a híres V betű
nyikorduló I-ken át lebeg,
sor jegenyén: mik roppant földi tű,
szuronyt meresztő fegyverek.*

*A sírást hallgatom, hisz halljuk ezer éve,
velük pusztulást hirdet még az ősz,
mert úgy jajgatnak rá a nádvidékre,
hogy a hidegnek kedve kergetőz.*

*Az én fülemnek mégis ez a kórus
rimánkodik, eseng idő utáni hálát,
de hát mindőjük dervis, égi koldus
és hangjuk elnyelik puhán a felhőbálák.*

Hazatérő

*Fekete kordont áll,
mögém gyalogol
az elrohasztó
dús
esőben
ostromolt fasor.*

*Csodálom a sár nagy ravatalát,
sündisznónyi fűcsomó csoszog
cipőmön át.*

*Álmos bent a kisbokor,
fekete rokolyás tanya,
piros mérgű szemével
iskolám esti házfala.*

*Várva egy tanító „úrra”
füstöt dajkál a kályha újra,
s a villany már vizes kabátok
kis dombján ködöl...*

*s amíg az út rohadt
göröngyeit töröm
pufajka szunnyad
nyersen bőrömön,
s járnak fenn az ócska
óraüveg csillagok
halkan bepárolódva.*

Sárgult járom két kezem

*Mióta eldobtam anyám,
vértől verhenylik a szám.
Sárgult járom két kezem:
belehajtom szép fejem.*

*Dalol a tuskón a bogár,
dalol egy nagyon szomorút.
Nyomomból fölhajlik a sár,
hajlong a patkolt szekérút.*

*Szürkül a nyár derűs ege,
kijön a tört bürök teje.
Dúdol a kék légy, itt kering,
leng a varj-ijesztő rongyos ing.*

Nézem a tájat

*Nézem a tájat.
Vízár ha tudná
keresztüllépné
a gátat.
Nézem az ekejárt
föld piros virágát;
a nyár sustorgó
zabtengerét.
Óriás százlábú gyanánt
földön mászik
a távvezeték.
Itt-ott
a domb mögött megbújva
vadóc kistanyának
verhenylik a háta.
Az akácokban,
míg anyám
baltával veri,
vinnyog a pányva.
Kacsa táncol
a szürke vadvízen,*

Szülőföldemen,
gyászszalagos
kilométerkőnél
megállok némán.
Amoda fehér fólia
lobog a szénán.
Rőt madár
a halotti beszédet mondja.
Csattognak
a veres vagonok.
Nézem hazám
zöld televényét,
a sárgult
keréknyomot.

DÉR ISTVÁN RAJZA

Egy álom következményei

PÉLDÁZATOS ÁLOM

Anyám bérelt háza végén, a tulajdonosok istállója fölött, valami hajnali félhomályban pattogni kezdett a szelemengerenda. Mi, szomszédok és utcabeliek, akik együtt nőttünk föl pásztorokodásban és iskolában, horgászsinegeket kötöttünk rá a földről, törött cserépedények, orvosságosüvegek és elkoptatott zablák fölül próbáltuk egyensúlyozni innen is, onnan is. S megjelent közöttünk egy öreg, fehér vászonnadrágban, melynek madzággal fölötött bokarésze körül a gyűrődésekben trágyalékávéfoltok barnállottak, és szakálla is malátakávé-színű volt.

— Ej, fiúk, el vant rontva ez a mi földünk, beszakad, recseg-ropog, pattog. Nem jól csinálták ezt meg. Legjobb az ott, ni!

Fölmutatott egy fénygömbre, a Jupiter távcsőből nagyított képére az égen.

— Bolondokat beszél, papó! Ott igen-igen hideg van.

— Na, persze! Jól be kellene fűteni.

PÉLDÁZATOS RÓZSA

Tavasza óta nézek a kertben egy rózsatövet. Leveleit kihajtja tuskéi fölé, bimbozik, nyílik, elhervad, de még szirmaikat is úgy ejti a földre, mint kezét a menyasszony a vőlegény kezébe. Minden pillanata az arák boldogsága, és nem tud róla semmit. Már majdnem annyira együtt vagyok vele, mint a gyerekekkel. A rózsza nem érzi, milyen boldog lehetne, ha tudata volna. A gyerek tudja már, hiszen nevet, bár a rózsza pírja is a lét mosolya. Boldog lehetne, mert nap, levegő, éj és harmat kapcsolatban van. Kiteljesedik sorsában. Szeretném, ha gyerekek is kiteljesedhetne. 2000-ben tölti be 28. évét. Túlnó ezen az ezreden, s a következő elején teremt majd családot, eszével és kezével hozzáad valamit a fölsejlő világhoz. Ha egészsége, ereje engedi, akkor meg is teszi bizonyosan. De boldog lesz-e? Bízom, egészségét és erejét a tudomány megvédi és közös haszonra szervezi. De mi adja meg neki azt a teljes állapotot, amit a rózsza él, amit tudhatna az élő rózsza. Neki a családot, a nemzetet, az emberiséget kell megéreznie, s amellet ugyanazt, mint a rózsza. Nem akarok szégyenkezni, mikor majd öregségem karosszéke elé jön.

AZ ÁLOM FOLYTATÁSA

Miközben összes figyelmünkkel és erőnkkel tartottuk a tetőt horgászsinegen, s a hajnali fény a kertekig nyújtotta árnyainkat, megszólalt a malátakávé-szakállú öreg:

— Ti még nem néztetek az istállóba, fiúk? — s miközben a félig nyitott ajtóra mutatott, így folytatta: — Nincs abban semmi más, csak lerágott kukoricaszár és

poros alom. Mi értelme a ti dolgoknak? Menjete a vásárokbba, vegyete jó tejele teheneke és piros-tarka kisbikáka, selyemszörű üszöke.

Szétszéledeünk. A horgászszinórok összepöndöröde kigurultak kezünkből, mint az ezüstkarikák. Alkudtunk, vettünk, a szomszéd Pisti még lopott is, de nem árulta el, honnan. Mire visszatérünk, bedőlt a tető, léceire fölcsavarta, törött cserepeivel szétszabdalta zsinórjainka.

— Most aztán kezdődhet a munka! Előbb építsetek karámot, a karám sarkába zsüptetöt addig, míg el nem készültök a házzal. A fundamentum ép, válogassátok ki a jó gerendákat és cserepeke. A tömésfalat ne kiméljéte, az volt az oka, hogy a tető öszedőlt, tégla és beton kell helyette. Most már mindent tudtok. Meghalhatok.

KÖZÖNSÉGES ÉBRENLETEM

Valamikor nem gondolkodtak különösbbe a műveltség szükségességéről, együtt voltak a dolgok. Lám, most az öregembernek kellett figyelmeztetni arra is, üres az istálló és csak lerágott kukoricaszár és poros alom. A tudatlan rózsza magyarázta meg a boldogságot. Mi tanítja meg a lányomat látni, hallani, szagolni, magából és a világból növekedni, mi tanítja meg az elmúlásra? Ha nem ismerem szülőföldem fáit, madarait, ember lakóit, ha nem tudom elképzelni azt a földet, amelyen állok úgy, hogy közben érezzem a régi nyár melegét, halljam a szekerek zaját, a verejte, a vér és nászi test szagát, akkor még fölfújatlan léggömb sem vagyok, csak pötyörödött mása a szélfújásban. Olvashatok, ha nem sírom el magamat a szomorúságon, és nem tudok fölmosolyogni belőle. Hiába minden újságrendelés, könyvtári adat, klubbelépő, ha csak elfelejtem miatta magamat és a világot. A műveltség okos ébrenlétem fönn tartója legyen és ne altatóm!

Mi inkább az üres istállók fölötti háztetőkről gondolkodunk. Nem tudom, hogy nem éppen Lev Nyikolajevice Tolsztoj volt-e az a vászonnadrágos öreg. „Ezer meg ezer munkás éjjel-nappal végkimerülésig dolgozott, szedett, nyomott millió és millió szót, a posta széthordta egész Oroszországba, mi meg egyre többet és többet tanítottunk, tanítottunk és tanítottunk, és sehogyse győztünk mindent megtanítani, és mindnyájan mérgeledtünk, hogy kevesen hallgatnak ránk. Furcsa, de már értem. Az igazi, a legbensőbb meggondolásunk az volt, hogy minél több pénzt és dicséretet akarunk kapni.”

Majdnem tízéves, szívből jövő, naiv munkám a népművelés intézményeiben sokszor késztetett efféle kifakadásra. Intézményeim dicséretében éltem, pénzéért és dorgálásaiban. Láttam, ahogy kartársaim dolgoztak, lelkesedtek, „behozták az embe-reket”, pénzkeretüket fölhasználták, munkatervüket teljesítették, és szolgálták a statisztikákat megnyugtatósul. Mintha minden a legnagyobb rendben ment volna.

De közben a számok közül kihullottak az emberek, mert a közösségek helyébe intézmények álltak; olyanok lettek, mint a hangszórók a villanydúcokon. Egy ideig harci indulókkal követték a munkába induló embereke, aztán meg mézet csöpögtettek rúzsos vagy rúzsellenes ajkáról a hazatérők fülébe; a politizálást háttérbe szorította a divat. Községek helyett, az együvértartozás helyett a sztárokhöz tartozás ideje jött el, bár sok művelődési intézmény ekkor hitte legbiztosabban nagy pedagógiai eredményeit; azt hitték, hogy közösséget teremtenek, pedig csak sztárkultusz tereztettek. S miközben mindez történik körülöttünk, az alkotó korban levő emberek begubóznak, közömböse, gyermekeiket is közönyre szoktatják, gyermekeiket magukba fordítják, ellenük fordítják, s nem is gondolnak a jövő ezredéről.

ORSZÁGOS IZGALOM JÚLIUSOK VÉGÉN

Július vége felé félek elmenni rokonaimhoz mostanában. Unokahúgaim és öcséim évente érettségiznek és fölvételiznek az egyetemekre. Környezetük tele van nyugtalansággal; mintha örvénybe kerülnék, lehúz és kivet, megpörget engem is. Nem tudok segíteni, s úgy érzem, minék is kellene ezeken a jófejű, kedves gyerekeken, hiszen érettségijük jeles és kitűnő, s oda törekszenek, ahol hivatásukra nevelhetnék őket. De már minden más ahhoz képest, mikor én fölvételiztem az egyetemre, s nem is tudtam ennyit, mert az oktatás válságos korszakában jártam a gimnáziumot, az ötvenes évek elején.

Gyerekkoromban még voltak kiváló iskolák a környékünkön — Veszprémben, Pápán. Aztán új középiskolákat alapítottak a járási székhelyeken, a művelődés demokratizmusa jegyében. Polgári és általános iskolai tanárokat neveztek ki a gimnáziumokba. Nyelvet úgy tanultunk, hogy a tanárnőnk néhány leckével járt előttünk. Kilencévi tanulás után sem tudok oroszul, csak nyökögök. Két hónapig szerettem egy orosz asszonyt, többet köszönhetek neki, mint annak a kilenc évnek, annak a nem tudom hány tankönyvnek, amikben Zóják és Matroszovok, hősök és fasiszták támadtak föl a cirillbetűk alól, s egy pohár vizet sem tudtam volna kérni. Csak azt tanultuk, ami a tankönyvben volt.

De ha akartuk, egyetemre juthattunk, elbúcsúzva szüleink keményre dolgozott kezétől. Az egyetemeket magunkhoz csökkentettük és föl is emeltük, s az első szigorlatig sem voltunk már azok a mostanában sokat emlegetett hátrányosok, akiknek örök hátrány lesz a sorsuk.

Nekünk, a mostani harminc-negyven éveseknek kellene megteremtenünk az új művelődés alapjait, ránk várna a legfontosabb munka. De megtehetjük-e? Micsoda szégyen, hogy mi, munkás-paraszt származású értelmiségiek, az intelligencia dereka, elégtelenek vagyunk arra, hogy unokahúgainkat és öcsőinket fölneveljük és fölvegyük az egyetemre. Kéthetes tanfolyamokkal nem lehet segíteni. S miféle középiskolák azok, amelyek négy év alatt nem tudják tanítványaikat fölkészíteni? Nincs jó tanítási szellem? Nincs könyvtár, hozzáértő tanár? Aki érettségizik, az egyetemre, főiskolára érett, tudása és hajlamai szerint, életre érett.

„MEGNÉZEM A TIEVIET”

A szomszédék krumplit válogatnak az udvaron, villanyfényben. Az utcai kispadról szobánkba hallik a beszélgetés.

— Na persze, a Rozink az megkapta a jó nyugdíjat, a papszakácsné, ezer forint... De hogy én mennyit kapok majd, azt csak a rosseb tudja, meg az a nagy büdös... Most is levontak... Levontak a nyolcszázból háromszázat, aszongyák... Maga csak ne panaszkodjon, megárt a szívének... Én megyek, megnézem a tieviet... Na, jóccakát!

Akarattal idéztem a tájszólásos beszélgetésből a televízió rövidítését elhangzott formájában. A tájnyelv annyira magához változtatta, akár a televízió a táj lakóit. A szomszédék bekiáltanak, rögtön kezdődik a „Mindén lében két kanál”, ők is abbahagyják már a krumpliválogatást. Nem megyek — mondom —, dolgozom. Elképelem, mit gondolhatnak rólam. Erre megmérgesedem, s ezt füstölgöm magamban: „Csak nézzétek! Engem nem érdekel üres bámulások a sötétben. Nem szóltok egymáshoz semmit. Éppen úgy veletek lehetnék, mint ahogy elmehetnek. Én beszélgetni akarok! Értitek? Inkább az anyám mellett ülök a konyhaszéken, akivel már nincs semmi mondanivalónk, mert mindent tudunk egymásról. Inkább az utcai kispadon egyedül nézem a templom fölött a holdat.”

Két év óta van nekem is készülékem. Az első napokban élveztem mindent, mert ahogy mondani szokták, szobámba jött a világ. Akkoriban úgy éreztem, versenyképes lettem, hiszen én is beszélhettem másnap a Kék fényről, a Nyitott boritékról, a Ki mit tud?-ról. Ismerőseimnek mondhattam, láttalak. Tehát, mint az időjárás

emlegető földműveseknek, volt egymásnak felszínes mondanivalónk. Aztán hamarosan észrevettem, mi egymás között arról beszélünk, amit mások akarnak. Nem a magunk dolgairól, hanem érdekes vagy érdektelen dolgokról, s csak annyira közügyekről, amennyire velünk is megtörténhetnek. Amikor a tévét bekapcsoltam, lekapcsoltam saját magamat, s amikor a műsor befejeződött, én még nem lettem önmagam, betolakodott álomba is. A rádióm hallgatott a sarokban. A könyvek nyitatlanul emelkedtek asztalomon. Helyettük irodalmi másodlagosságok, nagyszerű művek halszálkává kopasztva és tördelve, megrágott és kiköpött húsdarabokkal. S ami jó volt, azt sem gondolhattam végig, kioltotta a következő.

Csak véleményem lehetett, s ebben még a lónál is rosszabb voltam, mert a ló legalább nem iszik állott vizet, és mosatlan vödörből. A véleményt a legprimitívebb válasznak tartom, hiszen megelőzi a gondolkodást, és műveltséget csak gondolkodásból lehet teremteni és fordítva. Ha elveszük a gondolkodási lehetőségeket és alkalmakat, akkor csupán informált, izolált egyedek társadalmát teremthetjük meg. S az elszigeteltség magánakvalóságot szül, drága kovácsoltvas kerítéseket a telkek köré.

Okolni a tévét — mindennapos. Az én véleményem sem új, csak annyira egyedi, amennyire tapasztalataim szerint engem is foglalkoztat. Az sem fölfedezés, hogy az ország közérzetének, közgondolkodásának következménye. Mégis vállalnia kell felelősségét. 1965-ben szülőfalumban 18 készülék volt, ma majdnem minden háznál van. Akkor még azt szerettem volna, ami most van. De kilenc évvel ezelőtt még a családok közötti kapcsolatokat segítette: egymáshoz jártak, megnyíltak egymásnak, most magukban maradnak. Több időt töltenek egy riportterrel, mint a szomszédokkal, s legnagyobb örömük lenne, ha a híres riportert életben is látnák.

HÁNY GYEREKE VOLT JÁKOBNAK?

Szülőfalum boltjában meghívott a barátom egy sörre. Akik sört akartak, de nem volt erejük-idejük elsétálni egy kilométerre a kocsmába, ide gyűltek össze még egy-két órára. A boltosné zárás előtt még a cigarettázást is megengedte.

— Hány gyereke volt Jákobnak? — kérdezte valaki mindenkitől. Rám nézett a legvárakozóbban, de úgy, hogy el ne áruljam addig, míg gondolkodnak a többiek. Mindenki mondott neveket. Fogalmam sem volt az egészlől. Mert Jákob gyermekeiről semmit sem tanultam, s akárhányszor olvastam a Bibliát, nem jegyeztem meg. Ó, Ruben, Simon, Lévi, Júda, Izsakhár, Zebulon, József, Benjámin, Dán, Nafthali, Gád, Áser s Dina, te lány! Előjöttek az öregek ősz fejéből, s ott a vanília-szagú pult előtt álltatok a parasztközött, bár egy fityingetek sem volt. S rám meredtetek, mert nem ismertetek, s a kérdező szerint sem ismertem a Bibliát elejétől végig. Szégyellhetem magam. Pedig ott, közöttük én voltam a tanult ember. Ez a kétség gyötör, tudnom kellett volna-e? S ha ilyen alapvető dolgot nem tudok, akkor mit ismerek a világból? Melyik a búza, melyik a rozs? Akkor döböntem rá, a fundamentum sem ép, amit az álomi öreg még elhittetett velünk. Nekem nem tanították a zsidó és a görög kultúrát, európai szellemi létünk alapjait. A parasztnak több köze volt hozzájuk, ó, Priamosz, mikor a márciusi árpavetésből a lovakat kifogva olyan természetesen ment el nagypéntek délután három óraker a Jeremiás síralmaihoz. Akkor ott azok az emberek több kapcsolatban voltak a tudással, mint én, aki ugyan mégiscsak valamit tudok, csak nem vagyok tudásommal a rózsa és a Nap kapcsolatában.

OKULJ APÁDON, KISLÁNYOM!

Elmondok két történetet, hogy megérts, bár még csak a babák, madarak és a szomszédasszonyok nevét tudod kiejteni. Mondom — elmondok két történetet a megtartó közösség kis példáiaként. Az egyik idején még azt sem tudtam, hogy el-

jössz, csak egy álomi futkosó fiút szólógtattam, aki valamivel sírósbabb és akaratosabb volt, mint te vagy. Mikor a másik történet elgondolkoztatott, már reggeli kiflimorzszáidat szedegetted a délelőtti ágyból.

Néhány évvel ezelőtt egy dél-szerbiai ünnepségen föl kellett olvasnom versemet. A nyelvet nem tudtam, fordító nem lévén, a közönségnek akár a Szeptember végént is fölolvashattam volna. Bal vállamon egy kisördög ült, szüntelenül suttofta:

— Olvasd! Olvasd! Úgy sem érti senki. Legalább szép dallamos lesz, nem, mint a tiéd.

Közben a jobb vállamról a kisangyal éppen akkor húzott egy jó nagyot a fülemben, amikor a dobogóra álltam.

— Ugye, milyen szép a magyar?

— Minden nyelv szép! — válaszolta cseh szomszédom.

S akkor, az ünnepség végén megszólított egy magyar asszony, Bácskából ment oda férjhez, ahol még állnak a háremházak, török basa selyempalástját idézi a felhő, mintha csak most ment volna el, s arannyal hímezett kék palástját éppen hogy itt feledte volna.

Emlékemet a cigányasszonyok varázsolták elő életem poros dobozából. Rongyért jöttek hozzánk, megkapták azt a rossz cipőt, amelyben idegen földön jártam. Míg az egyik fölhúzott kötényébe gyűjtögetett, a másik könyveim és a te morzsázó gyerekkezűd köré kerülve megkérdezte:

— Ezt maga mind fölolvasta?

Neki fölolvadás az, ami nekem olvasás, hiszen nem tud olvasni. Engem nyelvi tudatlanságomban megkísértett a tudásom, bizonytalanná tett, azt hiszem, a cigányasszonyt is, de mindkettőnket megmentett a hűségünk, kényszerített az igazságra, helyünk pontos felismerésére.

AZ ÁLOM BEFEJEZÉSE

Megépítettük a házrészt. Föléje kitűztünk egy virágos szalagos ágat. Egyik oldalon üveg volt tele borral, a másikon üveg, tele verejtékkel. A bort megittuk, a verejtéket fönt hagytuk, hadd sósodjon, hadd párologjon! Az állatokat bekötöttük, s ott maradt, akinek dolga volt velük. Én megindultam az alkonyatnak, egy sárga lepke jött velem szemben, azt mondtam neki, ha visszajövök, akkor se legyél barna, maradj akkor is ilyen tiszta sárga.

FODOR JÓZSEF: SZÉNAHORDÁS

SZABOLCSI MIKLÓS

József Attila Tanítások ciklusáról

József Attilának az aktivista expresszionizmus hatására írt verse korán akad — Whitman és Kassák nyoma egyaránt ott van a még 1922-ben írt Erőnékben. És ha a továbbiakban expresszionizmusról beszélünk József Attilával kapcsolatban, akkor ezt tág értelemben tesszük: a külföldi és hazai expresszionizmus különféle típusai jelennek meg nála — expresszionista stílus és nyelvi klisék —, mindig vegyülve más indításokkal, Adyéval, Verhaarenéval. Az expresszionizmussal való találkozásnak is tulajdoníthatjuk az 1923 késő őszi született versek, a Jóság versek jól elkülöníthető csoportját. A *Tanítások*, s a közvetlen nyomukban született *Gyémánt*, *A számokról*, *Karácsony* tartozik ide.

A Jóság ciklus filológiai keletkezéstörténete: valamikor, legkorábban 1923 tavaszán, de legkésőbb őszi *Orgonaszó* címen háromrészes ciklust írt, *A legutolsó harc* című füzetbe szánta — ebből lett később a *Tanítások* 7., 8., 12. darabja. 1923. november—decemberében megírhatta a *Tanítások* ciklus kb. 16 darabját, a ma így közölteken kívül idetartozott az utóbb *A számokról* és *Gyémánt* címet nyertek is. Végül, már 1924-ben, új kötete összeállításakor túl terjedelmesnek, bőbeszédűnek, ismétlődőnek és gyerekesnek találhatta az egész ciklust; elhagyta a cikluscímet, kiemelte és önállósította belőle a 2., 4., 5. darabokat és *A számokról*-t, s ezeket vállalta továbbra is. Amit tehát mi ma *Tanításoknak* tartunk és úgy közlünk, az az 1923. késő őszi állapot.¹

A keletkezéstörténet felvilágosít arról is, milyen gondolati elemekből, indulatokból épült össze a ciklus. Az *Orgonaszó* világosan utal *A legutolsó harc* szomszédságára — lázadó, csaknem forradalmi, mindenesetre erősen háborúellenes szöveg ez:

ORGONASZÓ

I

*A tegnapiak s öregapáitok
A jajok lúgjával próbáltak mosakodni
S íme, tinéktek nem kell kutakat ásni
És nem szükséges,
Hogy telesíriátok a kiapadt tavakat,
Óriás kiáltó száj a föld,
Friss vizeket csordít szíveinkbe,
Merítsétek bele véres értelmeteket,
A puskapor füstjét mossátok le róla,
Irtózatok fegyvereitektől,*

¹Részlet egy készülő monográfiából.

*Még a múzeumokból is vessétek ki azokat,
Nehogy ők, akikből én előrejöttem,
Titeket vessenek ki majd magukból,
Mint a fegyverek fegyverei,
Mert hogyha már muszáj választani,
Inkább közeli testvéreink közül hulljon el egy,
Mint a távoliak közül kettő.*

II

*A koldusszegénynek krajcárt adtok,
Noha ti is igazságot kértek
S nem vagytok különbek a gyilkosoknál,
A sikkasztóknál, akik lányra pazarolnak,
Mégis felakasztjátok, becsukjátok őket.
Vagy hová lett a békesség a földről
És kik pazarolták ölebekre
A szeretetet?*

*Bizony mindezek a dolgok
Jól látszanak az idők könyvében.*

*Jaj, azoknak, akik
Nem másszák meg a magasságokat,
De kerülnek a szót, mint szakadékot,
O, az anyák teje könnyekké változott,
Testvéreink lehulltak úgy,
Mint jégzivatárban a gyümölcsök,
Amelyeket senki, senki, senki
Kosárba többé nem szed össze!*

III

*Mikor raktok parazsakat
Már-már látó szemetekbe,
Hogy ne csak lássanak,
Világítsanak is!
Szurkos fáklyát gyújtanak szemünkben
A hátulgombolós négergyerekek
S bennük még sötétben alusznak a galambok.
Denevérszárnyon röpködjenek?
Mert eljönnek a kormos, fütyülő fickók
És darabos, piros kiáltással behajítják
A földszintes múlt apró ablakait.*

Sajátos egyveleg: nietzschei dikció — a tegező formával, a profétikus attitűddel, a bibliai allúziókkal, a képtechnikával² —, de ugyanakkor lázítón, nagyon is öntudatos álláspontra vallón („nehogy ők, akikből előrejöttem...”) a munkások vagy legalábbis öntudatos munkásfiatalok nevében szól, a háború és leverett forradalom utáni hangulatban „prédikál” békét. A megalkuvás, a testvérvizsoly, tágabban az értelmetlen, a földhözragadt élet ellen szól egy új, értelmesebb, öntudatosabb élet nevében. Ez a magatartás: az öntudatos költőproféta — munkásfiatali attitűdje, aki az övéinek szól, felvilágosító és vezető — a végleges Tanítások ciklusban még erősebb lesz.

A Tanításokban megerősödik egy másik gondolat is: A Jóság által való megváltásé. Az eredeti szöveg öntudat-összetartozás-békesség felhívása átváltozik a Jóság hatalmának dicsőítésévé. De hogy itt nem csupán az expresszionizmus átlagos

Jóság-kultuszáról van szó, hanem, mint az Orgonaszóban, egy társadalmibb ízű programról, azt jól mutatja a 2. rész, a *Ti jók vagytok mindannyian* egy korábbi változata. Itt ugyanis a 4—6. sor:

*mint a gyermek a csavargással.
Ujjong, eltéved, sírdogál
s hazakiváncozik*

helyett még egy hosszabb, lazább, filantróp ízű képsor állt:

*mint az ópiumot szívó a pipájával
Ameddig csak tart a mámor,
Gyönyörűséggel telik meg,
Azután meg irtózik
Önmagától is.
Mert miért isztok pálinkát tej helyett?
Hisz anyátok teje sose válik pálinkává.*

Csak később alakul át ez a „szociáldemokrata” ízű filantropizmus a Jóság egyöntetű kultuszává, ahogyan a híres Galamb Ödönnek intézett levélben³ olvassuk: „Mikor ezekhez a Tanításokhoz hozzáfogtam, az lebegett szemem előtt, hogy ha egy rablógyilkosnak azt mondom — nagy melegséggel, ami az interpretátor dolga — »Te jó vagy«, akkor ez föltétlenül olyan szuggesztív hatással van rá, hogy minden természetellenes rosszaság és »esetleges« dac vagy kegyetlenség kihull belőle. Mert lehetetlen, hogy ez, amit a legkevésbé sem várt, meg ne döbentse befelé.” De a levél gondolatmenete nem áll meg itt, s valóban, maguk a Tanítások sem csupán a Jóság általi megváltást sugallják, hanem ennél jóval többet: az Ember lényegét akarják megragadni, átalakítani, s mindenestül egy új ember kialakítását célozzák; s voltaképpen ennek, a saját lényegét megmutató Embernek előképe a „Jövendő férfiak” látomása:

Most a jövendő férfiakról szólok.

*Ők lesznek az erő és szelídség,
szétszaggatják a tudás vasálarcát,
hogy az arcán meglássák a lelkét,
Megcsókolják a kenyeret, a tejet
s amely kezükkel simogatják gyermekük fejét,
ugyanavval kifacsarják az érckövekből
a vasat és minden fémeket.
Városokat raknak a hegyekből,
nyugodt és roppant tüdejük a vihart,
a fergeteget magába szívja
s megcsöndesülnek mind az óceánok,
mindig várnak váratlan vendégre,
az ő számára is terítenek
és megterítik a szívüket is.
Legyetek hasonlók hozzájuk,
hogy kisgyerekeitek liliomlábaikkal
ártatlanul mehessenek át
az előttük álló vértengeren.*

Ennek a gondolatsornak megokolása a levélben: „Az ember addig »magába-tudott« lényegét akarom megváltoztatni. (Azért tettem ezt a jelzőt idézőjelbe, mert én föltétlenül bízom az emberben, és olyannak tartom — még pedig hitből és meggyőződésből —, amilyennek a Tanításaimban mutatkozik.) A ciklusnak ez csak elenyésző kis része, tehát remélhető, hogy az egész eddig nem ismert vagy félre-

ismert embert »lényegében« megmutatom. A művészet pedig nem egyéb, mint önmagunk keresése, amit megfelelőbben úgy is lehet mondani, hogy: Emberkeresése az Emberben.”

Végül: az ugyancsak 1923 őszén öt foglalkoztató gondolatok közül még kettőnek „megverselése”, versbe, prédikációba öntése a Tanítások: az egyiket „pánetika”-nak nevezhetnénk, s azonos az expresszionista nemzedék szinte általános törekvésével: a társadalmi tényezőket is, a pszichológiaiakat is, etikai problémaként kell felvetni: „Most művészetbeli megújulás előtt állunk, amit elég keserves lesz keresztülvinni, mert még nincs meg az az új etika, ami pedig még Krisztus etikájától is sokban fog különbözni. Én úgy képzelem el, hogy circa olyan arányban tér el az új testamentumtól, amilyen arányban az új testamentum az ótól. És ez nem bolondság, ezt én erős hittel hiszem és így vélek eljutni az én életem értelméhez, hogy azután megtaláljam az élet (és a létezés) értelmét.”

Ugyanevvel párhuzamosan gondolkodnia kell a művészet helyéről, feladatáról, értelméről is, talán itt kezdődik az esztétikai eszmélkedés. Most a művészetet mint a tudomány egy fajtáját tekinti, vagy még pontosabban a művészi megismerést hozza közel a tudományoshoz: „Mert nagyon furcsa gondolatba akadtam: a művészet: tudomány. S abban különbözik a tudománynak mondott tudománytól, hogy nem jár fáradtsággal, *nem magyaráz, hanem elhítet!* Tehát csak a módszerekben van különbség, a lényege mindkettőnek ugyanaz. A tudomány mindegyik ágának megfelelője a művészetben is megvan. Hogy eddig a művészetet nem ismerték el ennek, az csak az eddigi korok kultúrájának félbölcsesség-félbölcselkedésére vall és arra, hogy irtózott az élet *komoly* meg gondolásaitól.”

Igaza van Forgács Lászlónak,⁴ kettős értelmű ez a program: osztozik a „tudományszerű művészet” tévedésében, az avantgard ekkori programja szerint oly sok kortársának illúziójában — ennek gyakorlati következménye a Tanítások magatartása. De más is van benne: „Programjában nem csak a felvilágosítói mechanizmus, hanem a racionalizmus is nevezetes. A költészetről elmélkedő mindjárt kezdetben megpendíti az életmű legsajátabb, legbensőbb húrját. Meghirdeti az értelmes művészet követelését.”⁵

Háborúellenes indulat — társadalmi, munkásokat összefogó szándék —, a Jóság, Új Etika, Új Ember meghirdetése egy tudományművészet alapján; e szándékokhoz, indításokhoz járul az a — mély alkati vonásokból származó — panteizmus, a mindenséggel, az emberekkel való egybeolvadás vágya, amely kevéssel előbb a Megfáradt emberben nyert már kifejezést:

*Az én hitem a földnek melegsége
és miként a föld szétoztja melegét
gyenge füveknek, rengeteg erdőnek egyaránt,
az én hitemet úgy osztom szét közöttetek.*

*De én, aki a füvek beszédjét
és a kométák dübörgését delelőtökre terelem...*

Ez elemekből, indításokból állt össze 1923 utolsó hónapjaira ez a Tanítások, ez a prédikációsorozat, amely megszólítással, rábeszéléssel, könyörgéssel és példával igyekszik „testvéreit” meggyőzni. Arról: „Ti jók vagytok mindannyian / miért csinaljátok hát a rosszat?”, arról: „Ne legyen bennetek kegyetlenség / és irgalmasság se legyen bennetek”, elébük állítja a „jövendő férfiak” képét, azokét, akik „ragyogó, nagy kristályablakok lesznek / a belöletek épülő jövendőn”. Mindennek elérésére tudatosítaniok kell, hogy egy nagy történelmi lánc tagjai: „Elöttetek egy ember ment el / s utánatok is jön egy ember.” Ezekhez az egyszerű emberekhez a költő-próféta így szól: „adódjatok össze”, — mert „roppant módon felnövekedvén, az istent is, aki végtelenség, valahogyan megközelítsetek.” Szelidségre, jóságra rúg. „Mindent meg kell simogatni / a hiénákat, békákat is.”

Ezt a gondolatsort változó szintű, egységű, változóan sikerült darabok mondják

el — a József Attila—Nietzsche, a költő-tudós-próféta tanításai. Mint mondtuk, utóbb maga is érezte az egész ciklus nagyotmondását, erőlködését, nem vállalta olykor túlcsavart képeit, az egész magatartás kissé kamaszos nagyképűségét és avultságát, s miután már leszámolt önmagában a tanító-próféta-testvér magatartással, megrószálta a ciklust, s csak néhány darabot hagyott meg, azokat is rövidítve, amelyeket legtisztábbnak érzett, amelyek egy-egy különálló arcképként állhattak. Jövendő forradalmi Embere egy-egy arcképeül — és amelyek nemzedéke gondjairól adhattak tanúvallomást —, amelyek közösséget rajzoltak fel. Így maradt meg a néhány sorra tömörített *Ti jók vagytok mindannyian* — amelynek egy második, továbbfejlesztett szakasza, találó és pontos hasonlatával tűnt ki, a gyerekekről — (ebben nyilván a költő még friss emlékei munkálnak). Első hat sora, a pontos versmondattal, a blank jambus sima folytonosságával kitűnő lenne, ám az utolsó négy sor erőltetett-kifacsart hasonlata, s ismétlése hamisabb befejezést ad. Valamiképpen önmaga is továbbfejlesztendőnek érezte; Galamb Ödönnek írott levelében így szól: „... a »Ti jók vagytok mindannyian« kezdetű verset regénnyé lehetne bővíteni, amikor is az olvasó súlyos és erős két praemissát kap, amelyek elseje a tárgyalás, másodika pedig a befejezés, amelynek jelen esetben olyannak kell lennie, hogy az olvasó a megfelelő konklúziót vonja le belőle: amit pedig csak a fentiek szerint bírok elképzelni.”

Egységesebb a *Jövendő férfiakról* szóló nagy dikció. Erősen érezni rajta Kasák aktivista korszakát — a „jövendő férfiak” a Mesteremberek utódjai —, csak nyugodtabbak s jóságosabbak: ők a Tiszták és Hatalmasok. Képükben az aktivista Munkás-Mérnök-Konstruktőr vonásai mellett József Attila nosztalgikus barát- és apaképzetei is felmerülnek: „... kezükkel simogatják gyermekük fejét...”, „mindig várnak váratlan vendégre”; meg a költő által fiatalságában oly sokszor fájó nosztalgiával s bizalommal megidézett „terített asztal, terített szív”, képze, amely a Kopogtatás nélkülől erősödik, hogy azután később az Óda mellékdalában jelenjen meg. A vers nyugodt lejtése, mellérendelő szerkezete, kevés áthajlása, aránytalanul hosszú szavai, szabályos versmondattana a méltóságteljes felvonulás, a jövő emberének biztonságát idézik. Bizonyos, hogy ezekben a Jövendő férfiakban ott van csírájában a jövő munkásképe is, ahogyan ezt például Váci Mihály és Szabolcsi Gábor hangsúlyozzák,⁶ de most még az ösztönös odatartozáson és rokonszenven kívül elsősorban a kassáki kép befolyásolja; és azt is látnunk kell, hogy a „szétszagatják a tudós vasálarcot / hogy az arcán meglássák a lelkét”, sajátos képe mögött kortársai és barátai idealizmusa, vitalizmusa, racionalizmusellenessége rejti. Ekkor még tudást és „lelket” ellentétben állónak lát.

Bonyolultabb, többértűbb az *Üvegöntők*:

*Az üvegöntők nagy tüzeket raknak
és vérükkel, meg verítékükkel
összekeverik az anyagot,
mely katlanukban átlátszóvá forr.
Azután meg táblákba öntik
s erős kárjuk fogyó erejével
egészen simára hengerelik.*

*És amikor megvirrad a nap,
a városokba meg a tanyai viskókba
elviszik vele a világosságot.
Néha napszámosnak hívjátok őket,
néha pedig költőnek mondjátok,
noha nem több egyik a másikonál.
Lassan egyformán elfogy a vérük,
ők maguk is átlátszókká lesznek,
ragyogó, nagy kristályablakok
a belőletek épülő jövendőn.*

A társadalom előtt járókról van itt szó, a társadalom tervezőiről, vezetőiről — a költőkről és mártirokról, a tanítókról és munkásokról. Ennek a „prédikációnak” rendkívül egységes a szerkezete, a tárgyhoz mért világossággal egyöntetű képanyaga. Az első hat sor az „üvegöntők” munkáját idézi fel, az első sor „nagy tüze” utal a korábbi Tél „nagy-nagy tüzére”. Az „anyag” felveszi magába a készítők erejét, idegeit, „vérét”, „verítékét”, s így lesz „átlátszó”, világos mint a kevéssel utóbb született Gyémánt „határtalan kristály”-a. De már itt céloz, pontos szerkesztéssel a folyamat végére: „erős karjuk fogyó erejé”-ről szólván. Ezt a folyamatot folytatja az, hogy az „üvegöntők”, a tudás-, a fényterjesztők a „városokba meg a tanyai viskókba” viszik a tudást, a világosságot (itt vegyít az absztrakt-allegorikus keretbe József Attila reális valóság-elemeket). S a folyamat vége: maguk is „elfogynak”, s nemcsak az üveg, ők maguk is „átlátszókká” lesznek, mert beépülnek a közös jövőbe. S a kis közlemény közepén, de kissé eltolva a pontos középtől — tehát mintegy közbevetve — kapjuk meg a választ arra, kikről is van szó. Itt a „tanyai viskók”-képzetkör folytatásaként a „napszámos-költő” képet kapjuk, azonnal a ki-gészítő megjegyzéssel:

noha nem több egyik a másikkál...

(Utóbb a Világ megteremtésében így módosul az alternatíva:

*— most munkás lehet, vagy talán költő —
hiszen mindegy a munkás, a költő —*

hogy azután a Nem én kiáltokban így hangozzék:

Nem én kiáltok, a föld dübörög...)

Volt, aki e sorban Majakovszkij hatására, vagy legalábbis ismeretére való utalást lát,⁷ van, aki éppen a fiatal magyar költő más kelet-európai kortársait megelőző tudatosságát és pontosságát emeli ki a költő meghatározásában éppúgy, mint a „jövendő férfiak” arcában.⁸ Valóban: több gondolat találkozik itt egy kitűnően tömörített formulában: a magyar költő = néptanító azonosítás, amely már a *Juhász Gyuláról való nótában* benne rejlett (Itt több a csáplár, mint a néptanító), a költő = mesterember, = munkás azonosítás, amely ekkor Bécsből, a Ma Köréből sugárzott át — és végül a „tudományos” költő eszménye, amit a fiatalember a Galamb Ödön-höz írt levélben fejtett ki. Mindez együttesen alakítja ki a néptanító-napszámos („nemzet-napszámosa”) -költő-munkás képzetét, amely mögött egyéni indulatként az is ott munkál, hogy ő egyenlőnek érezhesse magát költőként a „többi emberekkel”.

A *Számokról*, amely nem véletlenül jelent meg a Népszavában is és a Szakasits szerkesztette Harcos énekekben is,⁹ a „közösség több, mint az elszigetelt egyén” gondolatnak egyetlen frappáns, kissé gúnyos és okoskodó példán való elprédikálása. Didaktikus, kissé okoskodó hangja — a matematikával való játszadozás („hatványozódik”, „végtelenség”) — adja sajátosságát. Úgy látszik, József Attila már ekkor kezdett foglalkozgatni a matematika filozófiai következményeivel. A vers mögött a későbbi „oktató” József Attila ironikus-komolykodó gesztusát érezzük.

A Tanítások-ciklusnak minden darabja hasonlatgazdag. Hasonlatokban — azért is, mert a Tanítások didaktikus-profétikus hanghordozása, viszonya a hallgatókhoz követeli a „mint”-el kapcsolt, explicites hasonlatokat. Ami feltűnő és egyedi, az a *képek anyaga*: jelentős részük a korabeli munkás- és parasztlelet mindennapjaiból vett „illusztráció”, egy részük a fiatal költő máris súlyos emlékeire utal:

*Olyanok ők, mint a cserepes
urasági kastély gyermekei:
nevetik a dűrvaorrú parasztot,
mikor trágyás szekeren elindul,
hogy kenyérré kovászolja a földet.*

— — —
Ha valamely bokron tövis terem,

*sarjadékán is tövis terem.
S elszaporodván tövestől kitépi
és kemencére veti a gazda.*

(3)

*...nékik az élet iszapos gödör
boldogtalanság öblögeti őket,
míg patyolat-fehérré facsarodnak,
mint a mosott ruha jó anyám kezében*

(6)

És a valóságközel képanyag sajátos ellentétet alkot a Tanítások kötőanyagának absztrakt-morális, általánosságban mozgó részével. Látnivaló, hogy a fiatal költő kísérletezik egységes filozófiai-tartalmi dikció megteremtésével — az egyes darabok „prédikációs”, olykor litániás lejtése, szentenciózus volta, magyarázó mozdulata —, ez a sajátos drámai rapszódiaforma, továbbfejlesztve, a következő években még többször tér majd vissza.

Általában: a Tanítások hamar elhagyott fázis a fiatal költő fejlődésében, de vannak olyan vívmányai, vonásai, amelyek továbbélnek. Már többen¹⁰ rámutattak, hogy a Jóság kívánás nála nem pusztán expresszionista klisé, átvett frázis, ellenkezőleg: alkatából is fakadó, mély meggyőződéssé lett indulat: „Most érti meg, most fedezi fel... mennyivel igazabb és kalandosabb a Jóság, mint a Bűn, mennyivel mélyebb a Szeretet, mint a Bűntudat” — írja, a Whitman-indításra utalva, e korszakról Németh Andor. „József Attila tudta, hogy az ember lényege a jóság, a szeretet, a szépség. Tudta, hogy a képesség a tiszta, alkotó életre teszi az embert igazán emberré. Humanizmusának megoldhatatlan része volt az emberszeretet, a jóságidézés” — írja Király István. A jóságáhitás, mint ahogy a szeretetvágy is, s a természettel való egybeolvadása innen még sokszor nyer költői megformálást. S folytatója az Új Ember keresése is, előbb még utópisztikus-naiv-kamaszos elnagyoltsággal, majd egyre konkrétobb történelmiséggel, s szinte mindvégig reménykedve éppen az emberek formálhatóságában, jóra való képességében. A Galamb Ödönnek írt levél mondata „En hiszek az Emberben” sok konfliktusa után ott fog folytatódni élete végén: „S ezt az emberiséget, hisz ember vagy, ne vesd meg...-ben. S ugyanígy továbbfutó vonala lesz költészetének és gondolkodásának a művészet, a költészet, mint sajátos megismerési folyamat felfogása — a költő helye a többiek között, a kérdés, amelyre élete végéig új és új feleleteket adott...

A Tanítások tehát, a maguk naiv-utópisztikus módján, de olyan kérdéseket vetnek fel, amelyeket József Attila ismét és ismét fel kell hogy tegyen magának.

Nem sokkal utóbb már rá kell ébrednie: a Jóság mint világot változtató erő kevés, s bármennyire áhítja is egyénileg a békét, a jóság uralmát, a többiek nem hajlanak a szóra. S megszületnek olyan versei, amelyeket mintegy „ellen-jóság” verseknek lehet tekinteni: s ezek valamilyen módon folytatásai (egyes esetekben előzményei) a Tanításoknak. A Jóság ellen legélesebb a támadás a *Jónál jobb*-ban:

*Párizs, Berlin, Madrid és Szeged —
kevesen vannak jó emberek.*

*Akik meg vannak, jajgatni vannak.
Narancshéjnak is útjába vannak.*

*Gyöngye harmat, ösztövére: fölszítja a nap.
A folyómedret mosni? Ki hallott olyat?*

*Huncut a jóság, ha szeggyen hoz a jóra —
minek jóság-festék a jót-akaróra?*

*Van hű komondora, van bő karikása —
melyik juhász bóg, ha megszalad a nyája?*

*A vasnál több az olvasztó kohó,
jónál több, jobb a jót-ákaró.*

*Washington, Wien, London és Cegléd,
rossz ember ügyiscsak mutatóba lesz még.*

Fennmaradt kézirata — így tudjuk, hogy *Budapesten, 1924. február 22-én* írta — meg Gellért Oszkárnak ajánlott gépirata tanúsága szerint¹¹ első sora eredetileg így hangzott:

Paris, Berlin, Moszkva és Szeged —

ami valószínűleg célzás a korabeli történeti-politikai eseményekre, s egészen biztos: Lenin halálhírére. A politikai események „lennyomata” és talán azoknak a vitáknak hatása is, amelyekről Hont Ferenc számol be¹² s amelyeknek konklúziója szerinte az volt, hogy a jóságkultusszal szemben „A tett az egyetlen, amely az etikus hasznosság szempontjából számít”. Valóban a vers szinte „visszaéneklése” a tanításoknak: a jó prédikálása ellen, a jóságkultusz, mint a cselekvést akadályozó felesleges tagolást kap („minek jóság-álarc a jót-akaróra?”) ellen szól. A vers — Gáldi László értelmezése szerint¹³ — ritmikailag rendkívül változatos, magyaros tagolású sorokban íródott, a kilencestől a tizenkettesig terjedő sorhosszúsággal; az alapképlet azonban mégis a magyaros tizenkettős, amely, mint a városnevekről szóló sorban erősen megrövidül, másutt jambizálódik (A vasnál...), ismét másutt pontos magyaros tagolást kap (Van hü...), sőt egyszer choriambus is szüremkedik bele (Huncut a jóság...). Az alapképlet, a páros rímű tizenkettes magyaros-régies hangulatot sugall, s ezt húzza alá a juhász hasonlat is. József Attila kedves képzei itt — kivételesen, láthatólag önmagával küzdve, önmagának ellentmondva — negatív értékelést kapnak: a „gyöngye harmat” ösztövére lesz, a „folyómeder” feleslegességet sugall. A pozitív érték itt az „olvasztó kohó” lesz, a kor aktivista és szociáldemokrata költészetének kedvelt rekvizituma, amely az *Ide újra a szeretet* jónben ugyanilyen értelemben szerepel:

*Szándékoló, roppant kohókból
már ömlik a vas okos formába,
s nótás acél zeng majd, hol máma
és tegnap aranyat imádkoztak.*

JEGYZETEK

1. József Attila Összes Művei, I. 395—399.
2. A monográfia ez előző része foglalkozott a fiatal József Attila verseinek és az *Imígyen szólott Zarathusztrának* párhuzamaival.
3. Galamb Ödön: Makói évek, 33—37.
4. Forgács László: József Attila esztétikája, Bp. 1965. 25—26.
5. József Attila esztétikája, 26. — Hadd iktassuk még ide a Galamb Ödönhöz intézett levél néhány, műfajokra vonatkozó — ugyancsak az expresszionizmus esztétikájához közel álló — megállapítását: „Az új drámáról csak legközelebb, a válasz után fogok írni, tekintve, hogy már három óra is elmúlt, annyit azonban már most előrebozsátok, hogy amint a (az új) vers lényege a szavak és megmondások, a (az új) regényé a mese és a konklúziókényszerítés szuggesztív voltában rejlik, úgy az új dráma lényege a cselekmény gondolkodásra-nem-engedő szuggesztivitásában. A drámában nem szabad filozofálni! Ott látni kell a filozófiát és nem hallani...”
6. Váci Mihály: Kortárs, 1958. 1862. 1. — Szabolcsi Gábor: József Attila expresszionizmusa. Acta Univ. Szeged, 1962. 80.
7. Lengyel Béla: A magyar írók és a szovjet irod. az ellenforradalmi korszakban. I. (Tan. a magyar—oroszirod. kapcsolatok köréből. III. Bp. 1961. 134—135.)

8. Bojtár Endre: József Attila és Broniewski. In: Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1969. 571–574. (Vö. ehhez Slobodan Z. Markovic: Expr. a jugoszláv irodalomban. Helikon, 1964. 2–3. sz. 203., ahol a költészetről, mint az új vallásról, a költő az új világban szinte vallásos motívumáról ír a szerb expresszionizmussal kapcsolatban.)
9. Evvel kapcsolatos személyes emlékekre ld. Szakasits Árpád: A számokról, Élet és Irod., 1957. dec. 8. (Bár természetesen az az állítása, hogy ez lett volna első, Pesten közölt verse, tévedés.)
10. Gyertyán Ervin: Költőnk és kora, 1963. 153., Király István: József Attila Új Írás, 1963. jan., 78.
11. József Attila Összes Művei, I. 408. Gellért Oszkár: Kortársaim, 1954. 319.
12. József Attila Emlékkönyv, 109.
13. Ismerjük meg a versformákat, 40–41.

DÉR ISTVÁN: GALAMBOS EMBER

Hamlet, vívóállásban

CSOÓRI SÁNDOR ARCKÉPÉHEZ

Csoóri Sándor a szellemi magatartás forradalmára. (Nagy szó ez olyan korban, amikor bankigazgatók is forradalmárnak képzelik magukat.) Költői és írói pályája, vállalásai, szenvedélyei és vereségei megmutatják egy következetes, népi indíttatású kommunista író lehetőségeit, lehetőségeinek határait korunkban. Műve ezért nemcsak irodalom: kísérlet, melynek alanya és tárgya egyaránt: a holnap embere.

Az ötvenes évek elején indult, olyan időszakban, mely legkevésbé kedvező egy forradalmi pálya kibontakozására. Osztálya, a parasztság ekkoriban szerezte súlyosan kiábrándító tapasztalatait attól a társadalmi rendtől, mely a szegények fölemelésére hivatott: költészete a szocializmus legmélyebb etikai válságkorszakán virradt.

Ha egy fiatalember olyankor eszmélkedik, amikor félnie ugyanazoktól, haragudnia ugyanazokra és azokért (is) kell, akikben reménykedik — úgy gondolhatnánk, a politikai pályán lehet belőle esetleg óvatos diplomata; ha meg írójelölt, válhat belőle elégikus költő, meghasonló, valóság elől menekülő formaművész — de semmiképp forradalmi publicista, öntevékeny baloldali író, aki álmaival is a jövő elébe megy, s még „Bezárkózó” költőként is etikai tettet hajt végre. Csoóri azonban forradalmár lett egy olyan forradalomban, melynek az osztályellenséggel vívott harcai befejeződtek nemcsak az utcai összetűzések színterén, hanem a Parlamentben is, s az egyes ember szempontjából az úgyszólván hozzáférhetetlen világpolitika diplomáciai fórumaira és a hétköznapi életbe tevődtek át. Csoóri költői és forradalmári pályáíve éppen akkor emelkedett föl hirtelen, amikor a legtépettebb és legvéresebb volt a zászló: 1956 után, a konszolidálódás, a mezőgazdaság szocialista átszervezése éveiben. Amikor megkeseredett szájjal lehetett hozzáfogni a XX. kongresszus szellemének gyakorlattá alakításához.

*

Ha meg kellene nevezni irodalmunkban az elégedetlenség zsenijét — Csoórirra szavaznék.

Miért? Talán ő elégedetlenkedik legtöbbit?

Nem, vagy nemcsak ezért. Hanem mert ő tudja legjobban, s fogalmazza meg legpontosabban, mivel nem szabad megelégedni.

Azért békétlenkedik, mert kevesli az ember adott lehetőségeit, s még inkább azt, hogyan használjuk föl őket. Ő is, mi is, mindnyájan. Így önmagával elégedetlenkedik legtöbbit. „Nem kell-e eldobnom mindent, amit eddig írtam, s amit ezután írok, sűrűbbre fogni, pontosabbra, kegyetlenebbre?” — kiált föl egyik prózai írásában. Miért e hisztériáig fokozott igényesség? Mert — Aragonnal szólva — „A játék szabálya: halálunk előtt minden irányban elérni végső határainkat”. S a kienek ez életre szóló útravalója, pillanatig sem éri be a világ állapotával, s az önismeret kísértő démonát úgy hurcolja útjain, mint árnyékát. Örökösen fölteszi magában a kérdést: mit ér az ember, amikor hivatásának él, harcol, vereséget szenved és győz, vagy a napon sütkérezik? Ez az emberi képlet mindig drámai, ám a dráma nem föltétlenül szomorújáték: föllélegzése, percnyi megpihenése nem egyszerűen nyugalom, hanem áhítat és elragadtatás.

*

Elégedetlenségének első jeleit a szülőfalujában rostokoló fiatalember verseiben lelhetjük meg. „Jaj, ez a sárga nyár engem halálra untat. / Pihegni látom rokkant,

elnehezült falunkat” — írja egyik korai versében. Általában gyöngéd szeretettel emlegeti szülőföldjét, de a falu csöndje nyúg számára, mint nagylánynak a szüzeség. Elvagyódását a kalandvágyó és tudásszomjas fiatalember rossz sejtelmei ellenpontozzák: odakint, a nagyvilágban „torz hír, gond, háború”, „nem embernek való” veszedelmek várják.

Nem a magánember hódítására indul, mint az irodalmárok által oly sűrűn emlegetett stendhali hősök: céljai közösségiek. Éppúgy a népmesék naiv hőseitől is élénken különbözik lírai alanya: szorongás és baljóslatú sejtelmek kísértik.

A tudás elsősorban a rossz tudása. Ez azonban ritkán akadályozza a cselekvésben. Sőt, ez ösztönzi csak igazán. Érett költészete csupa sérülés, csupa düh és keserű tehetetlenség a szünni nem akaró átmenetiség miatt, tegnap és holnap között, falu és város, haza és nagyvilág, türelmetlenség és másnaposság között; mégis, folytonos terepszemle, erőgyűjtés, készülődés új harcra, megsejtett kudarcra.

Nemcsak saját életét, sorsát akarja értelmesebbé tenni, hanem a lét értelmét akarja megfejteni. Olyan Hamlet, akinek töprengése a lét értelmén sosem lesz a bajvívó elszántság akadályá. Magánya nem az „En maradok: magam számára börtön” Babits Mihály-i kesergését juttatja eszünkbe, hanem a pesti és vidéki barátai közt úton levő Petőfit, vagy a Párizs és Rácegrespuszta közt szellemi hidat építő Illyést. Tetthiánya és nyűglődése nem „a tehetetlen kor jött el” vörösmartys panaszát idézi föl, hanem Rimbaud zsebében rohadó öklét. Nem titkolja, hogy önnön mérgeitől is fortyog — de a kor, a világ járványos anyagai e mérgek.

*

„Az író igazi otthona az otthontalanság, a minden dolgok közé való száműzetés állapota” írja *Második születésem* című verseskötönyve utószavában. Mégis otthon van a világban: ő méri föl napjainkban leghitelesebben a magyarság, a parasztság, a dolgainkban illetékes értelmiség, az irodalom és közélet lelkiállapotát. Ha kell, „csendhábortívó” lép elő, mert fölháborítja azoknak csöndje, kiknek tiltakozniok kellene, interpellálni a minisztériumban, vagy akár házassághirdetést fogalmazni.

Másuttléteinek összességével van jelen dolgaiban; emlékei, vágyai és céljai rajzolják ki a pályát, mely — töréseivel is — előre és föflele ível. A végleteket keresi és minduntalan beleütközik önnön végességébe: a fogva tartó múlt és a szűkre szabott jelen képzeteibe. Híven jellemzi ezt egyik prózakötetének címe: *Faltól falig*. És kifejezi versben-prózában leggyakrabban szereplő totemállata: a dongó, mely mint a nyugtot nem hagyó gondolat jelképe, örökösen láthatatlan falaknak ütközik.

*

Riportjai és társadalomrajzai — melyeket *Tudósítás a toronyból* címmel adtak ki 1961-ben — a szocializálódó dunántúli puszták és falvak népét vizsgálják az átalakulás közben. Olyanként ismerte és szerette meg a parasztságot, amilyen: évszázados elmaradottságával, szegénységével, elítéleteivel és jobb sorsra érdemes erőtartalékaival. „Valakit ismerni már anyyi, mint szeretni” — Dosztojevszkij e szavait igazolja. De másmilyennek szeretné látni osztályát: szabadabbnak, boldogabbnak és kollektívabbnak. Épp így lesz az ötvenes években közszereplő voluntaristák, az elképzelt jövő légváraira alapozók ellenlábasa; Érzelmével elfogadja, de értelmével bírálja a múlthoz kötődő, nehézkesen mozduló parasztembert, egyszerűsmind fölfedezi a falu öntevékeny kezdeményezőit: „A jelek azt mutatják, hogy az egykori nincstelének, kik kevesebb szállal kötődtek a régi paraszti életformához — épp szegénységük következtében —, most sokkal szabadabbak és mozgékonyabbak. Ők lennének a bozótvágvók? Biztatnám is őket boldogan, gyerünk előre minél sebezhetőbben! Hajrá, rúgjuk csak szét a százszor összedrótozott, szétzüllő ólakat, istállókat, légyhadseregek bűdös tanyáját, közben persze azokban a régi parasztokban is tartanám a lelket, akik még az árokperti fűvet is lekaszálják azért, hogy tehenet tarthassanak. Ezek az utóbbiak a hagyományőrzők. Megtartó erejükre, azt hiszem,

még hosszú-hosszú ideig szükség lesz". Vagyis éppúgy elutasítja a gyökértelenítő, türelmetlen hagyományirtást, mint a maradiságot.

*

Ezekben az írásaiban látszik legjobban, hogy a Puszták népét író Illyés Gyula a legfontosabb mestere. Megvallja könyve elején: nem is szemlélheti máshogyan riportja színterét, Örvöspusztát, mint Illyés tekintetével. E korai, riportjellegű prózáiból mégis kitűnik, hogy látszólag össze nem egyeztethető tulajdonságokat akar egyidejűleg érvényesíteni: lírai és publicisztikai indulatot, pontos adatszerűséget és szubjektivitást, realizmust és szürrealizmust. Egyszerre folytatja a hagyományt és épít új országot, ahol az élet új keréknyomot vágott.

Illyés fiatalságában a földat: kiragadni a hatalmat a fölüllevők kezéből, s földhöz juttatni a parasztságot. Csoóri ifjúságában a küldetést: a nép kezébe adni a közös tulajdont, s vele majd a legfontosabb személyi birtokot: a teljesebb életet.

A „teljesebb élet” igénye az esztétikum ártértékelését is magával vonja. A népköltésnek a Petőfi és Arany által föltártnál intenzívebb, mélyebb hagyatékához fordul, melyet nálunk Ady, Bartók, József Attila, majd a közvetlen Csoóri előtt járók közül Juhász Ferenc és Nagy László tárt föl és aknázott ki a modern művészet számára. Csoóri a hatvanas években kibontakozó magyar szürrealizmusnak nemcsak jeles képviselője, hanem legjobb propagandistája és értelmezője.

A népművészet hagyományainak tudatos ápolása iránt — prózai írásaiban tettenérhetően — akkor ébred igénye, amikor megrajzolja szülőfaluja utolsó templomjáró férfiát. Azért jár misére, litániára, temetésre, mert mi lesz, ha végképp feledésbe merülnek az évszázados szertartások, s a zsoltárecéklés, hálaadás és halottsirató szép, közösségi formái kivesznek? Csoóri az ösztönös kultúraféltést ünnepli e novellisztikusan megrajzolt alakjában.

*

Szülőfaluját akkor ismeri meg mélyebben, amikor elszakad tőle. Ahogy az öreg fa belső életrajzát, rejtett korhadásait és kórokozóit is akkor látjuk meg, amikor fiatal ágát lefűrészelik. A faluismeret nemcsak érzelem és tárgyi fölkészültség dolga, hanem általános kulturáliság is. Nem az ismeri a magyar vidéket, aki el se mozdul a végekről, hanem aki fölfedező útjain rájött: mit kell szemügyre venni; akinek van összehasonlítási alapja. Csoóri akkor eszmél rá a szegénység otthoni fokozataira, a szabadság külső és belső akadályaira és reményteljes ígéreteire, amikor kitarul előtte a világvárosok nagyvonalú emberi műhelye. Tanulása minden falurajz mottójául írható: „A mai falu életéről ugyanolyan modern szemlélettel lehet csak korszerű regényt, novellát írni, mint mondjuk Párizsról.” Mert nemcsak a fejlődésre, hanem a hanyatlásra is föl kell készülni.

Illyés emlékező realista személyességét — melyben az író sokszor mint népmesei legkisebb fiú áll olvasói elé — fölcseréli egy újfajta személyességgel: a megfigyelt jelenségből kibontott objektív líraisággal. Módszerének újdonsága még szembeszökőbb, ha Veres Péterével hasonlítjuk össze: a „rideg parasztok” életét bujtogató tárgyilagossággal megjelenítő íróhoz képest Csoóri nemcsak a fölháborító körülmények tényszerűségével érvel, hanem a szenvedélyek, a lélek fölől vizsgálja a megváltozott körülményeket. Változtatása nem más, mint követése a történelmi időnek: régebben több szó volt a földről, mint a személyiségről, mert az éhséghez képest a lelki közérzet másodrendű volt, ma pedig a föld köztulajdona vált evidenssé, s az emberi lélek fontossá.

A szürrealizmus esztétikájához prózában is közelítő módszere — mely a líra előzetes kísérlete — nem valamiféle mondvacsinált látomásokon, hanem a megfigyelésen alapul: „Az ötvenes évek elején... egyszer csak az tűnt föl, hogy szüleim álmai kezdenek egyre zaklatottabbá válni... Az epikusabb álmok helyébe balladabak és drámaibbak léptek. Minél érthetlenebb lett a külső világ, az álmok is annál idegesítőbben kavarogtak.” Azt mondhatnánk: nem az író cserélte föl realista

módszerét szürreálisabbra, hanem a zaklatottabb és bonyolultabb valóság követelt hozzáillő fölfogóeszközt.

*

Kubai napló című prózakötetének műfaját jellemezvén, Sterne regénycímét veszem kölcsön: politikai „érzékeny utazás”. Aligha várhatnánk, hogy egy mégoly fölkészült író országtérképező útikönyvet, történelmileg és gazdaságtanilag minden szempontból helytálló ismertetést hozzon háromhetes útfjáról. De ez mellékes is, mert nem monográfiát várunk egy költőtől, hanem a lírikus naplóját. S a kommunista, ki hazájában a földosztás és államosítás gyerekkori élménye óta csak a forradalom aprómunkáját tapasztalhatta, sőt a súlyos tévedéseket — a tengerentúlról (mintha az Óperencián túlról) elhozta Kubából a partizánrohammal megvalósított szabadság képzetét, a forradalom izzó légkörét, Castro személyében pedig a legendásságával is nagyon emberi vezetőegyéniiség arcképét.

Ne higgyük, hogy lebecsüli a forradalom hétköznapjait. „A forradalmak, mint tudjuk, nem győzelemmel fejeződnek be — azzal legfőljebb újramezződnek. Az utolsó puskalövés és az első elhangzó örömmujongás után tétetnek próbára” — mondja. Semmi köze hát a naiv anarchistákhoz. Másutt is így beszél: „Ne higgye senki, hogy a szertelenséget, a gőzt, a megszállottságot dicsérem a pontosság és a fegyelem ellenében”. De példát és erőt merít a fiatalabb és — ismerjük el alázattal — a miénknél egészségesebben születő kubai forradalom megízelt hőskorszakából — sőt épp ama szép átmeneti napokból, amikor az ágyúcsövek még forróak a harctól, s már az építés hétköznapi lázai birkóznak a trópusi hőséggel.

Kubában nemcsak azt nézi, milyenek a cukornádültetvények és dohánygyárak, hogyan viselkednek az éjszakai bárók vendégei, mivel töltik a falusi kocsmá vendégei vasárnapi szabadidejüket, vagy milyen a trópusi szilveszter. „Az utazás minden — legkevésbé önmaga... Gondolkodás és képzettársítás” — írja utólag egyik jegyzetében. Magyarországot teszi próbára az idegen tükörben: könyve szüntelen összevetés, nosztalgia és reménység. S joggal, mert e könyv mindenképpen egy darabka Magyarország. Nem tartalmában, hanem hatásában.

*

Csoórinál közvetlenebb írótt alig ismerek, akár útinaplóját és újságcikkeit, akár falurajzait vagy esszéit olvasom. Beavat legszemélyesebb titkaiba, nyugtalanít, provokál, gúnyolódik, s nem törődve azzal sem, hogy maga is neveltségessé válik, neveltségessé teszi a középszerűséget. S ez tökéletes ellentéte az olyanfajta karikatúrarájzolásnak, amikor a különleges embereket eltorzított arcvonásokkal, röhejesen ábrázolják. Ki a neveltségesebb: a szórakozott tudós, vagy a jól fészült úr, aki hónapokon át, mindennap órákat ül a presszóban, előkelően unatkozva? Ki legyen a gúny tárgya: aki léte értelmén töpreng és vívódik, vagy aki számára az élet értelme és értelmetlensége egyaránt nyilvánvaló, s csak nevet az ilyen kérdésföltevésen? Ki a neveltségesebb „A költő és a majompofa” közül?

Neveltségesség? Igen, Csoóri nemcsak lelepleződik olvasói előtt esendőseivel, hanem tudatosan törekszik az önleplezésre, de nem tetszelgő exhibicionizmussal, hanem mint aki tudja: a lírai jegyzet műfajában is kockáztatnia kell, amennyiben hatni akar. „Hogy neveltségessé vagyok? Kétszeresen is. Egyrészt, mert a küzdelemről képzelődni eleve vereség. Másrészt, mert tudom, hogy a nincs- és hiányélmény mindenkor metafizikai élmény... Saját magamat kellene kiszemelni ellenfelemnek.” A demokratikus vitalégtör hiányolása éppúgy kimondatik itt a jobbítás igényével, mint önvallomása.

„Neveltségessé” nyűglődését akkor értjük meg, ha gyűlölt magányosságát vesszük tudomásul. „Ellenfelek hiányában vagyok elsomorítóan magányos” — mondja; stílusával érezteti legjobban e drámai monológhelyzetet. Írásai tele vannak kérdésekkel, önmegszólításokkal és cáfolatokkal, szenvedélyes érveléssel és indulatos felkiáltással. Csakugyan, mintha önmagával vitázna. De nem felejt: „csak az igaz, amit az ember nem csupán maga, de mások számára is fogalmaz”.

Aki hőskorszakból idecsöppent, időszerűtlen romantikusnak vélné konszolidált korunkban, az alapjában ismeri félre. Arra vállalkozott, hogy pótlólag valósítsa meg a forradalom permanens hőskorszakát, amit, ha tetszik, hétköznapi forradalmiságnak is nevezhetünk. Ez ugyanis a legméltóbb cáfolat a „permanens forradalom” dogmatikus elméletére és bürokratikus gyakorlatára — ez az „én vezérem bensőmből vezérel” meggyőződés és magatartás. E forradalmisághoz ünneplőben kell járítani érzelmeinket, fegyverben az intellektust, s éberben a morált. A hétköznapiság, mint erkölcsi magatartás, csak dialektikus ellentétpárjaival képzelhető el: ünnep, harc és vétőzés bármikor bekövetkezhető rendkívüliségével. Máskülönbön örömtelen és ellenállásképtelen.

*

Erkölcsei érzékenysége úgyszólván egyedülálló, mégis, bárkinél távolabb áll az Erény szószólóitól. Miután finom ujjböggyel kitapogatta az erkölcsi létezés határait, tekintetét a közhiedelem szerint erkölcsön kívüli magatartásformákra irányítja, s fölméri, mit használhat föl a legmagasabb rendű cél: az ember emberebbé válása, kiteljesedése, teljes fölszabadtatása érdekében.

Gazdag breviáriumot lehetne összeállítani törvénytevő szentenciáiból, aforisztikus gondolataiból. Ezzel azonban megmerevütnék, ami élő, lüktető szerve indultatos írásainak. Olyanok lennének kicédulázott mondatai, mint a preparált és spiritalizált helyezett szív. Meg sem értenék legmeglepőbb mondatait. Ilyeneket: „Már régóta képzelődöm az emberi kapcsolatok újfajta forradalmáról. Mi történne vajon, ha nem erényeinkkel s ártatlanságunk gondolatával közelednénk egymáshoz, hanem bűneinkkel s kudarcainkat elsorolva.” Az emberi kapcsolatok radikális változtatásának igényéről van szó. Vagy figyeljük prózája kulcsszavait: anyagi, mennyei, bibliai, démoni, legendás, barbár, ősi, örült, hósi, vad, isteni, rögeszmés, végletes. S szinte valamennyit pozitív értelemben használja! Ám nem valamilyen mitizáló törekvést fejeznek ki e jelzők, hanem végleteket kipróbáló, expanzív lelki magatartására utainak. A fölsorolt szavakból is a démonit használja leggyakrabban. Dürrenmatt mondja, hogy aki démonnak nevezi ellenségét, az titkon tiszteli. Csoóri azonban nem ellenségét nevezi démoninak, hanem épp azt, akit vagy amit szeret. Az életerőset, a fölényesen magával ragadót, az erotikusat, ellenállhatatlant, hatalmasat és titokzatosat. Mindazt, amit népe lelke mélyén vél szunnyadni. Ezek a tulajdonságok szerinte az emberiség rejtett erőtartálékai, melyek majd boldogabb korban fognak fölszabadulni, mint nyújtózó óriás. Luciferje szeretetreméltóbb, mint Madáché vagy másoké. A kételkedés marxi szellemét a régi rómaiak háziisteneként helyezné el otthonunkban. Az „örült” is a *rendkívüli* szinonimája szótárában: „Egy örültet keresek magamban folyton, ... gyógyíthatatlan szájú rajongót, ki szenved, ha nincs veszélyes titka s kivédhetetlen álma, mert így reménye sincs” — írja versében, a megbízhatóan ép elméműködésűek vakmerő és csaknem felelőtlen kijelentésével. Fölfokozottan élni hétköznapijainkat — érzéseinket, gondolatainkat, szerelmeinket és harcainkat: ilyen adys értelemben fejeznek ki e sorok csodávarást, azzal a fontos belátással, hogy a csodákat elsősorban önmagunkban kell fölfedezni.

*

Csoóri folyamatosan épülő — és sokat, talán a nagyobb részt ígérő — életműve összetett jelenség. Nem választhatjuk el a prózaírótól a költőtől, a gondolkodót a filmírótól, az esztétát az újságírótól és a gyermekversek szerzőjétől. Egyik műfaja sem nevezhető a másik melléktermékének. E sokoldalúság, meglehet, némi szét-szórtságot takar; semmi okunk azonban kételkedni benne: sorra veszi lehetőségeit, hogy hátrányából erényt kovácsoljon. S ez azért is megbecsülendő, mert a szokásos művészi reagálás manapság: az egyetlen kristályosodási pont megkeresése, mely köré lerakódhat a csak-az-övé stílus, a művészegyenység szuverén világa.

A sokféleség nemcsak választás Csoóri részéről, hanem belső kényszer is. „Ki magyarázza meg örökös nyugtalanságomat?” — kérdezi kétségbeesetten. Lírikusi énjében kételkedve így kiált föl: „Ki elől szököm? A múzsa elől vagy magam elől?”

És „szökéseiből” lesznek a kalandok. Említettük már szavait: „Az író igazi otthona az otthontalanság, a minden dolgok közé való száműzetés állapota”. Ott kell verejtékeznie, helytállnia, ahová saját árnyéka elől menekült. Szerencsére, amikor a verstől a prózához, az önálló irodalmi műtől a filmhez távolodik, jól föltalálja magát az új feladatokban.

Itt jegyzem meg: a filmírás egy kollektív műfaj része; ezért most nem térek ki Csoóri filmnovelláira. Ezek értékét — az írói megformálás minden igénye mellett — a filmek teljesítményén mérhetjük le. S a Kósa Ferenc filmrendezővel és Sára Sándor kameramesterrel közösen készített filmek a magyar filmgyártás kiemelkedő alkotásai.

*

Sokoldalúság? Szétszórtság? — Csoóri önismerete megbízható e kérdésben. „Az egyénnek számtalan lehetősége van, de igazán csak egyet tud szolgálni vagy diadalra juttatni” — mondja. A sokféle műfajban Csoóri ugyanazt a célt akarja elérni: emberpróbáló személyességgel, lírikusként vallani a világ dolgairól. Minden műfajában lírikus. Nyugalanságának „elszólásait” (az „elszólás” az esztéta Csoóri egyik legfontosabb szava!) mégis úgy kell értelmezni, mint egy tényleges válságállapot jelzését. Eddigi munkásságából, úgy tetszik, nem a vers, hanem a lírai próza csapásán jutott legközelebb önnön lehetőségeihez.

Ez azonban bizonyításra szorul. Általánosan elfogadott esztétikai megállapítás, hogy „vers az, amit prózában nem lehet elmondani”. Csoóri verseiben gyakran találkozunk olyan képekkel, melyek szinte szövegyezéssel kimutathatók prózájában is. Van néhány életbevágóan fontos, látomáserejű tapasztalata, mely gyakran visszatér különböző műfajú írásaiban. A háborús kiürítés és menekülés szülőfalujából; egy lezuhanó és porrá égő német bombázó (ez még szerelmes versében is fölkísért: a szerető ágya „mint kigyulladó repülőgép, szállt velem az éjszakában”); a bombatalálattól földre roskadó szülői ház; a szövetkezet gépesítésekor hanyagságból — és az érzelmek szempontjából: hálátlanul — szélnek eresztett lovak; a szárnyas lombú fák a kubai tengerparton.

Könnyen bizonyíthatnánk velük, hogy Csoóri versei prózában is elmondhatók. Mégis fölszűlnék a tetszetős dokumentálással. Mert nem a versek epikai jellegét, hanem a prózák líraiságát igazolják. Olyan élmények ezek, melyek a lírikusi lélekben gyökereznek, de jól alkalmazkodnak a szépprózai, vagy éppenséggel a filmírói föltételekhez. Ám éppen mert az alapvető élmények is a prózában találnak a legjobb televényre — a prózáirót tartom a legeredményesebbnek.

Prózája olykor vibrálóbb, mint számos korai és új verse. Látomásos képeit jobban ellenpontozza fogalmi gondolataival, indulatait pedig az arányos szerkesztés ökonómiájával. Míg esszéiben, széljegyzetben, lírai naplóban szinte garantáltan érdekesen beszél, verse ahhoz képest néha magánügy, iránytalan indulatcsapongás — holott éppen az epikusabb műfajokban személyesebb. Némelyik rövid versét bőbeszédűbbnek érzem, mint egy húszoldalas tanulmányát. Prózában még azt is izgalmasan és közérdekűen fejezi ki, ha tehetetlenül vergődik — versben ez ritkábban sikerül. Az elmúlt hét-nyolc év terméséből néhány verse kétségtelenül a mai líra legjavához tartozik — például a Vakító semmi-térkép, a Bezárkózó, a Cantata profana, a Sirályvonal, a Che Guevara búcsúztatója. Prózáiróként viszont folyamatosan az élvonalban halad, s nemcsak rangos szerző: pótolhatatlan.

*

Korai verseit olykor még konzervatívoknak is nevezhetném, ha figyelmen kívül hagynám keletkezésük idejét, a kort, mely a költőknek a XIX. századi realista vers kánonját írta elő, s szinte hozzáférhetetlenné tette számára a bonyolultabb, áttételesebb költői látásmód modelljeit. Kép és gondolat tökéletes mérlegállásban: a kép nem sejtet többet, mint önmaga, a gondolat is önálló közlés, anélkül, hogy a kettő között megindulna a modern költészetre jellemző diffúziós folyamat. A forma szabályos, a kompozíció kerek, a dallam harmonikus. Jó iskola volt! A ma induló köl-

tők némelyike olyan, mint a festő, aki hatalmas freskókat mázol absztrakt modorban, anélkül, hogy megtanult volna lerajzolni egy nyulat.

A hatvanas évek elején tűnik föl, hogy Csoóri nemcsak a közvéleményben tud „robbantani”, publicistaként, hanem ha kell, egész korábbi költői ténykedését képes levegőbe röpíteni. Képei hirtelen elszakadnak az általuk hordozott gondolattól, sejtelmesebbek lesznek, nagyvonalúbb összefüggéseket érzékeltetnek, s nemcsak egyedi eseteiben fogják föl a világ elejétől fogva sejtett disszonanciáját, hanem egy ellentmondásos világmechanizmus törvényszerűségeit fogalmazzák meg. A végzet jelképévé növekedik a rigólatta cseresznyeszem egyszerű képe: „A rigó csőre csontkoporsó, / fűródik veled végtelenbe ... lenyakaztak: most véres fej vagy, / barbár jelkép balladás versben.” A Csoóri-féle versmodellnek ez csupán a kezdete: a képzetet működése már a megújult költőé, de még tétovázik: teljesen fölüllegesen magyarázza, hogy képi leleménye „barbár jelkép balladás versben”; ez bizony meg lehetőszen balladaiatlan.

A hatvanas években kialakított verstípusa — melynek legjobb lírai teljesítményeit köszönheti — többnyire egy lélegzetre, mégis csitíthatatlan zihálással elmondott vagy kántált, egymondatos szöveg. Emelt monotonia, s valami fojtott indulattal fűtött melankólia jellemzi. Mellérendelt mondatok halmaza ez az elnyújtott „egy mondat”, néha csupa határozói mellékmondat (*Másnaposan*); szerkezete az elhajított kő röppályájára emlékeztet, magas ívelésű, vonalvezetése a vers végén — a ki-fulladás lélegzétvételnek megfelelően — szándékosan leejtett. A belső ellenpontozás gyakran hiányzik: feltartóztatathatatlanság mondatömbök gördülnek végig idegeinken, mint Sziszüphosz szikladarabja, Csoóri műveinek e visszatérő mitológiai motívuma. Zeneietlenek ezek a költemények, de a dallamnélküliségnek funkciója van. „Gyűlöllek zene” — dohogja, s ennek magyarázatát — tudományoskodó szóval — így sejttem: *inadekvátnak* érzi a zenei hangzás harmóniáját a világ diszharmóniájával. Utal a zeneműfaj meghatározatlan tárgyiasságára is, a hatására fölkararodó érzelmelek tanácstalanságára: „Gyűlöllek zene... csak a kimondhatatlant szereted.”

Sorjázó mondatait, szaggatott, állítmányszerű mondatöredékeit görgeteges gondolatritmusban indítja útjára; nem is gondolatritmus ez már, inkább gondolat-és képlavina. Hogy megvan ennek a kockázata? Természetesen, mint mindennek, ami emberi kísérlet. S a gyakori veszély: a lélegzétvétel akadozása, a sortördelés indokolatlansága, a szerkezet törése. S amikor a képzuhatagot egy tűnődőbb, kihagyásosabb gondolatmenetre cseréli föl — mintha a félszavakban gondolkodó agyműködést utánozná —, számomra elvész a vers fonala, s csak a technika üresjáratát érzem. Példának okáért két, egymáshoz hasonló versindításban is: „Te se, mások se, ő se, / semmi párologó, semmi nedves, / semmi visszahajló, kicserélhető. / Semmi szomszédos égbolt. / Már a kezem se, mert közel van, / az életem se, mert közel van.” És: „Se itt, se ott, / se kívül, se belül, / a felhők karzatán is csak könyökölve, / hétfőtől keddig / idegen éjszakában.” Már nem érzem, mit hagyott ki a szóritkítás eredményeként, ezért a szöveg — a szándék ellenkezőjére fordulván — szószaporító-nak tetszik.

✱

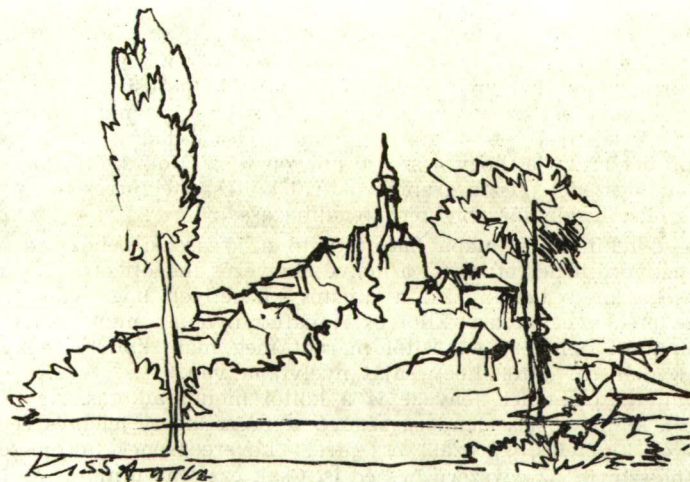
A Csoóri-versek legfontosabb eleme: a kép. Asszociációi olykor meghökkentőek, idegeket borzolóak. „Tűfok portása, hazák házmestere nem leszek!” — mondja, s a szellemesen sűrített metaforában benne foglaltatik: nem óhajt asszisztálni se önnön megdicsőüléséhez, se másokéhoz (vesd össze: könnyebb a tű fokán...), mert nem vállal összeférhetetlen szerepeket. Se hős, se megalkuvó — se félreállított, se ki-tüntetett — nem akar lenni, ha nem cselekedhet eredménnyel. A „hazák” és a „házmestere” szó analóg hangzásával mutatja föl a két fogalom veszélyes történelmi közelségét — nacionalizmusát és kispolgáriságát —, egyszersmind egymástól ég-föld messzeségű nagy- és kisszerűségét: a *haza* — mely önmagában védett szó, sőt: zászló — a *házmester* szomszédságában válik gyanússá.

Kihagyásai — legjobb verseiben — éppoly fontosak, mint szavai. Az anekdotikus elem kiirtásáról így vall legújabb verseskötete utószavában: „Le kell mondani a

kinyomozható meséről. Le kell mondani az elbeszélhető történetekről... Egy olyan világban, ahol egyetlen napihír elhomályosíthatja Dantét, poklostul, mindenestül, a történetek is homályosak." Ezért ír olyan verset, melyben mintha még a mondatok idő- és térbeli egymásutánosságát is tehetetlennek érezte volna: a föltorladó képekben egyszerre szeretné kimondani reményét és aggodalmát, elragadtatását és kétségbeesését. Ilyen esetekben szerveződik ez a költői ellenpontozás eszközévé: „A csönd. A düh. A világ-egyedülség. / Az ember örök esélye maga ellen.” Itt a tragikusát is pozitív árnyalatú szóval fejezte ki: az ember *esélye* — maga ellen.

A természetből vett képei — bár érzékeny megfigyelőre vallanak — nem annyira a külső valóság, mint inkább a lélek tájainak, évszakainak kifejezései: aszály és zivatar, árnyéktalan dél és éjsötét, hőség és fagy, virágosó és havazás mind a lélekben történik: „vesztőhelyeket kifakító napfény / hadakozik értem magasan”; „esni kezdett a hó / és megszületett a sejtelem, / hogy most már mindig esni fog”. Mód szerét *lelki realizmusnak* nevezném saját szavával; a kifejezéssel először Illyés 1927-es Duhamel-esszéjében találkoztam, amikor a nagy előd még közelebb állt kezdeti, szürrealista korszakához. A szürrealizmus — mint Csoóri előtt Aragon és Eluard is bizonyította — régóta inkább modern változata, megszüntetve-megőrzése a realizmusnak, mintsem a tagadása.

Nem vagyok irodalmi szurkoló, aki a költők vérére kíváncsi a porondon. Csöndesen elkönyvelem: ma Csoóri személyében látom azt a költőt, aki a maga szempontjából a legbecsesebbet — írói, költői üdvösségét köti össze az emberi közösség sorsával.

KISS ATTILA RAJZA

Boccherini sírja

VAS ISTVÁN MENÜETTJE

*Na tessék, fintorog a Szépre Szomjas Olvasó, már megint egy prózai vers.
És komor tekintettel mered maga elé.*

Valljuk meg, valamennyi igazsága azért neki is van. Nem volt ez mindig így. A tizenkilencedik században, a szilárd értékek korában, a költőknek például még volt modora; ennek a kornak a költője, ha belépett egy ajtón, meghajtotta magát az egybegyűlt hölgyek előtt és bokáját összevágva azt mondta: „Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég”, vagy „Az óra lüktet lassú percegéssel”, azaz ráköszönt a leendő olvasóra, ezzel figyelmeztetve őt, hogy most lírai percek fognak következni.

Ennek, nézzünk szembe a tényekkel, vége. A két világháború, meg a huzamosan ingatag világhelyzet végképp betett az irodalmi illemtannak. Az a költő például, akit a következőkben fogunk szemügyre venni, fancsali ábrázattal hátrál be a színre, miközben ügyet sem vetve ránk, beszél valakihez, annyira belefeledkezve a társalgásba, hogy a végén még, ha időben ki nem térünk az útjából, a lábunkra tipor. És lehet-e biztos abban bárki is, aki egynél több modern költőt ismer, hogy a sajnálatos baleset emlékeiből fölocsúdó okozója a szenvedő alany elnézését fogja kérni?

Lírai sokkterápia, mozgatja meggyötört lábujjait a fentebb jellemzett olvasó.

Mindazonáltal arckifejezésének komorsága lényegesen enyhül. Ha viszontagságos módon is, egy lényeges ismeret birtokába jutott: a modern költemény olyan szerkezet, melynek csavarjait csak lazán szabad meghúzni, mivel menet közben a lazán hagyott csavar zörög a legszebben.

Vas Istvánról megállapítani, hogy „prózai” költő, egyike kritikánk Jourdain úrhoz illő bölcsességeinek. Szent Ágoston, Tolsztoj és Robbe-Grillet egyaránt prózát ír; műfaji meghatározásunk tehát kissé tágas. Köznapinak értve a prózait, sem jutunk sokkal többre: az ezoterikus költészet is a köznapi valóság elemeiből építkezik, legfőképpen esetenként túl levegősen.

A költő szakmai titka pont ez: hogyan rak téglát téglára.

Tény, hogy azokon a helyeken, ahol Vas szerezte be építőanyagát, gyakran megfordultak prózaírók is, ez azonban nem jelent olyan sokat, mint gondolnánk. Éppen Vas tartásra munkált, mégis hajlékony prózája tanúsítja, mennyire másképp rakja a falat ugyanabból az anyagból ugyanaz a szerző is, mikor prózát, meg amikor verset ír. A köznyelvi beszédfordulatoknak viszonylag gyakori előfordulása e versekben épp azt mutatja, hogy a szerző nagyon is „költői” költő; van ereje ahhoz, hogy a köznapi beszédet pusztán grammatikával költészetté forróítsa, verssé bűvölje szövegét, látszólag legalábbis, egyszerű fogalmazással.

Módszere e tekintetben hiába hasonlítható a jó prózaíróéhoz, ha az eredmény gyökeresen más, próza helyett vers; a henyé elnevezés mögött ott lapul az irodalomtörténet restsége, mely beéri azzal a divatos közhellyel, hogy válságoktól gyötört korunk költészetének egyik ága Eliot és Kavafisz nyomán mindinkább közeledik a prózához. De miért nem éri el? Mitől maradt meg máig költészetnek?

Céloztunk már rá. Attól, hogy saját nyelvtana van.

Vas István költészetének lényege is a költői mondatalkotás. Az a mód, ahogy szó és eszme a költői közlés elemi egységévé szerveződik. A jelentés zenéjévé.

Köznapi és kivételes, „prózai” és „lírai” keveredésének természetes színtere már a vers földszintje, az egyszerű beszéd is. Csak ezzel az útmutatással kezdetünk sétálni rajta, a történet mentén, mindvégig földközelben.

*Ide is? Minek? Még egy félgótikus
 Kis csikos templom, amit elrontottak belülről.
 Alja-barokk. Szerencse, hogy sötét van.
 Gyerünk innen. De várjunk, ott valami fehérlik.
 Egy hatalmas orr, egy domború fej, a falban. És alatta egy lant?
 No, nézzük csak meg. Boccherini sírköve.
 Hogy kerül ide? Persze Luccában született,
 Bár Madridban élt. Hiszen emlékszel talán
 A Madridi Órjáratra lemezen.*

Ez a beszéd köznapi, de nem közönséges. Ravasz műgonddal van szerkesztve. Hajlékonysága, tagolása, *staccato* játszott futamai azt az előadásmódot idézik, amivel a Budapest nevű, ihletett előadó beszél a magyar nyelvet. Annak a zeneműnek a foszlányait halljuk, melyben a hegedűk és kürtök merész ívelésére a rezignált nagydob mindössze annyit mond: „na bumm”. Ez a nyelv kiválóan alkalmas arra, hogy külföldről csak az ímént megtért honfitársunk egy zsúfolt villamoson vagy egy nem kevésbé zsúfolt eszpresszóban használja fontos közlendőinek továbbítására, általa zúdítva nyakunkba legfrissebb élményeit. Nevetséges voltában is keserves módja ez a beszédnek; túlzott hangossága riadtságot, szemérmetlen nyíltsága sebezhető szemérmert rejt; „dupla fedelű”, hogy saját leleményével jellemezzük. Mint az az érzelem, mely Vast a használatára buzdítja. Szemérmes, de makacs hazafiság ez, ha nem is az Ábrányi Emilé: csökönös, már-már sorsszerű ragaszkodás az eleven nyelvnek a költészetet éltető nedvekkel tápláló közegéhez, ahhoz a sokszor joggal ócsárolt, de botfülű bírálói által legalább annyiszor meg sem hallott, rondaságában is varázslatos „népköltészethez”, mely a sokfelvonásos tragédiát egy harsány röhögést kirobbantó viccé tömöríti.

A feszültség, már az első szakaszé is, abból adódik, hogy ez esetben nem viccet mesélnek rajta. A ritmus szaggatott, de a tényközlés tartózkodóan tárgyilagos. Tárgyilagosságában van valami ódivatú, valami a múlt századi regények tisztességes körülményességéből. Ha számíthatunk is történetre, nem az obligát kávéházi sztorira, azt sejtjük.

Majd egy lélegzetvételnymi szünet.

És hirtelen megelevenedik a táj: a magyar költő háttéré. „Gödöllő, tornaterem.” Angliai útinaplójában maga Vas írja le azt a különös érzést, ami akkor fogta el, amikor Radnóti sorsáról próbált beszámolni oxfordi vendéglátójának. „Próbálok neki elmondani a tömegsirt, a rothadó viharkabátot, az átázott jegyzetfüzetet, s mindez olyan valóságosan ebben a városban, hogy szinte én is az ő hitetlenségével hallgatom magamat.” De most a közönség nem angol. Félszavakból, kurta mondatokból értjük egymást:

..... Voltunk benne százan.
 Még többen is. Egy kevés rothadt szalma.

Meg a hó, amit televizeltek. Amiben többé nem lehet mosakodni. Az élet értékeinek oly boldogítóan komplikált rendje hirtelen a végletekig leegyszerűsödik. Innen nézve a sejtelmes és rafinált művészet még jó, ha csak nevetséges. A nyelv csak a lényeg közlésére szorítkozik, hogy „Dilinós Dönci... fasiszta cikkeket írt”, hogy „kiket kell akasztani”, hogy a megfertőzött zsidók „a német katonák dalát, a Márikám-at énekelték odabent”, hogy „amikor tífusz ellen oltottak be minket... a katonarvos megjegyezte, hogy elég piszkosak vagyunk...” És a szavak egyhangú csikorgásába belefáradó fülünk egyszer csak elkezd hallani a rondaságok költészetét, szemünk előtt kibomlik a valóság minden költői iskolát megszegyenyítő szürrealizmusa; a költő, aki a versből való kiszólásaival becsületesen bevallja, hogy technikája nem a legújabb, az automata sebességváltóval működő költemények alkotóin túltéve tűnik el saját szövege mögött; többé nem őt hallgatjuk, ha ő beszél

is: az emberiség hangját halljuk tanúvallomást tenni, „zsidótlantó osztag”, mutatkozni be fülünk bíróságának a gyilkos ostobaság a maga tömör embertelenségével — ugyanazon a nyelven, amit naponta beszélünk, amivel hangot adunk legjobb szándékainknak és soha el nem múló szerelmünknek.

Boccherini, akit Rottmann Andor, a vörös hajú nyomdász idéz színre, csak másodosztályú tanú a perben, előzőekenyen cincogó kísértet.

A kivégzést, hogy a gödöllői tornaterembe illő allegóriával éljünk, a költői nyelv hajtja végre.

A szállongó legenda szerint Vas Istvánnak nincs költői nyelve.

Azaz hát van, csak hogy nem vele született, mint az igazi költőknek, csak afféle ellanult. Eltanulta attól, akinek volt. Polcra lópta, nyíltan kimondva, mint Dánia koronáját Claudius.

Ezt a számságot azért említjük itt, mert komolyan vesszük. Az ilyen legendát többnyire valóságos talapzatra építetteti a tiszta szívjóság.

A harmadik Nyugat-nemzedék két költőjének is, Radnótinak és Vasnak, majd-hogynem tanfolyamon kellett megtanulnia magyarul. Helyzetük az indulás pillanatában minden, csak nem irigylésre méltó. Az avantgard-vihar elültével eloszlott a remény is, hogy ki-ki egy hang legyen a kollektív költészet világkórusában. Halad mindenki a maga útján, zsákjában annyi hazaival, amennyit otthonról hozhatott. Babits és Kosztolányi, de Illyés és Szabó Lőrinc mögött is egy többé-kevésbé egy-egyes, nyelvi és magatartásbeli példát sugalló világ áll. Vannak ezenfelül olyanok, akik szárnyakon közlekednek, mint József Attila máris, és később a suhanc Jékely meg a kamasz Weöres; rájuk nem hat a gravitáció. Radnótira és Vasra igen, realista alkat mindkettő. Megvan ehhez az élményanyaguk is, épp csak nem tudják hogy közölni. Útravalóul nemigen volt milyen nyelvet kapniuk; a fővárosi középosztály otthonaiban többnyire németet kevernek a magyarhoz, az emancipáltak göggyét a kirekesztettek riadtságához. Az optikai csalódások világa ez, a soha-nem-volt magyar polgárság nagy igyekezettel igyekszik elhinni magáról azt, hogy létezik. Itt keresni hagyományt, nyelvet? Egy délibábra fogódzkodva? Órült helyzet, de valóságos, Radnótinak és Vasnak ahhoz, hogy a *bérmászárnya* vagy a *szögesdrót* szavakat majdan verseikbe építhessék, mindenekelőtt meg kellett tanulniuk berzsenyiül, vörösmartyul, aranyul. A tanfolyam gyötrelmeiről tanúként a prózairó Vas, dokumentumként Radnóti korai verseinek kínos akartsága vall.

De hogy ez ne lenne igazi szerelem, életre szóló és halálos?

Minden iskolásgyerek tudja azt, hogy Radnóti a fasizmus modern zúrzaravával az eklogák latin rendjét szögezi szembe. Hangukból kihallani, hogy e megállapítás igazságát némi iróniával nyugtázzuk. Mivel van itt más említésre méltó tény is, fontosabb a vergiliusi álöltözetnél. Az eklogákban ugyanis a hajdani műnyelv, mely a korai Radnóti-versek némelyikét már-már fájdalmasan sikerületlenné teszi, egyszerre csak költészetet és emberséget sugározva ragyogni kezd. Nem Vergilius latinja, akárhogy is meresztjük a szemünket, hanem Radnóti tudatosan tanult és szerkesztett költői nyelve, a Vergiliust is megidézni képes, a sehol sem beszélt, mégis eleven, a tanárosan is próféta. A megtanult magyar. Egyetlen vagyontárgya, amit nem lehet tőle elkobozni. Ebbe csomagolva őrzi emberségét és költő voltát; leghőbb vágya az utolsó pillanatig, hogy tökéletesen beszélje. Sirjában is ezt öleli magához.

És Vas, aki kivétel volt, mint írja, és életben maradt?

Hallgassuk, hogy beszél élete nagy tragédiájáról egyik korai versében, az *Este-hajnal* címűben:

*A keserű kórházból hazatértem.
Ki mindenem lett, fekszik ott az ágyon.
Még szölt hozzám, de tudtam, hogy nem értem,
Mert a betegség behálózta lágyam.
Csodát meg nem tesz semmi isten értem,
Egy sem akarja, hogy örülve áldjam.*

*A földön, égben, vízben mennyi isten!
És nincs közöttük egy, aki segítsen.*

Valljuk be, bosszankodunk. Miféle illemtanórán oktattott alliteráció ez a „keresű kórház”? És milyen *dandysen* van félrecsúztatva az *ágyon-lágyan* rím; mint egy nyakkendő! És az affektált jambus: „Csodát meg nem tesz semmi isten értem!” Egyáltalán az egész költemény hangja fülsértően civilizált. Egy görög tragédia hőségétől a legkevesebb, amit elvárhat az ember, hogy önkezevel vájja ki a szemét; ehelyett ideállít elénk egy sorsüldözötte költő, és fölolvass nekünk egy Kosztolányi modorában írt, elegáns értekezést.

De ahogy egyre mélyebben hatolunk a vers közegébe, úgy értjük meg, hogy a műgond itt nem vesszorokat és versszakokat pántol össze, hanem egy szétpattanni készülő koponyát. Annak a fiatalembernek, aki most az éjszakában és a világban magára maradva ilyen lehetetlenül tökéletes vesszorokat ró egymás alá, ez a választékos beszéd a tanult mestersége; ez az egyetlen tevékenység, amibe támasz és vigasz híján bele tud feledkezni, amivel magát és az időt mulatja, amit egyedüli oltalmának tudhat a halál közelében. És a rokokó bájnak ettől egyszerre súlya lesz; minél neveltségesebben fennkölt ez az éjszakában rögtönzött pásztorjáték, annál szívszorítóbb, annál halálosabb. A finnyásan szép beszéd pogány tanulságra jut; a vers vége azokat a magasságokat járja, amelyeket Kosztolányi *Marcus Auréliusa*:

*Te meg, ki fekszel messze-messze tőlem,
Ne vedd zokon te sem, hogy ily vidáman
Mulattam nélküled az éjidőben,
S az öröm is kiárad most a számon,
Mint titkos áram száll a levegőben,
Lebeg, lebeg egy szép arany fonálon,
Tán, kedvesem, még téged is elérhet,
Ha szétnézel most, biztosan megérezed.*

*Elér hozzád, egész közel az ágyhoz,
A kívánságom száll remegve benne.
Simulj, simulj a hajnali sugárhoz,
Mely behatol a lázas kórterembe.
A betegséggel sohase barátkozz!
Úgy nézz rá, ahogy szoktál, szem a szembe,
Mielőtt minden átalakul köddé.
Csak itt és egyszer! Soha, soha többé!*

Véren vett diadal ez, halál tapad a vers minden szavához. A költői nyelv meghódításáért Vas is, ha nem is olyan drámai módon, mint Radnóti, egész életével fizet.

Azért, hogy most, Boccherini sírja előtt toporogva, ennek a nyelvnek a romjain, mint eldobált lim-lomon tapossunk?

Ha az előbb a vers földszintjén jártunk, most a pincében, bizonytalan félhomályban. Akadémiai pályadíjra áhítozva mondjuk: a lírai mélytudatban.

„Alja-barokk”, hallja a fülem, és egyszeriben önállósítja magát. Intellektuális fölényem, költői méltóságom vértetében hiába tudom, hogy az, amit a fülem művel, barbárság, hogy így nem szabad verset olvasni, ez akusztikai hentesmunka; ő hallja a magáét és tesz az aggályaimra. „Lülről alja-barokk”, ez az aszklepiadészi strófák félsora. „Szerencse, hogy sötét van. / Gyerünk innen. De várjunk, / ott valami fehérlik”, ez három anakreoni sor. „Domború fej a falban”, ez is egy kishibás sor az aszklepiadészi strófák valamelyikéből, majd erre orral rácsúszva megint egy anakreoni sor: „Ban és alatta egy lant?” Majd egy tiszta jambikus triméter: „No, nézzük csak meg, Boccherini sírköve.” És mindez a vers első kilenc sorában.

Hogy a továbbiakat már ráismerés örömeivel üdvözljük. „De én nem ezt hal / lottam tőle először.”, ez egy metrikai kentaur, alkaiosi főhöz aszklepiadészi far. És egy hirtelen ötlettel lépést váltó sorban is mennyire a helyén van a cezúra: „Hogy jó bajtárs volt és / remekül viselkedett”. És megint néhány alkaiosi sorfoszlány: „Ő füttyörszte egész nap”, „Hamar kikerültem onnan”; ennek a sornak a második fele pedig: „Ezt sziszegte fű / lembe és valahányszor elkenődtem”, poétikai szakkönyvbe illően példás hendecasyllabus.

Mindez persze rémálom, egy örült latintanár lidérces álma a költészetről: „A költői modernség metrikai alapzata.” Agyunk mérsékli is *philosophiae doctor* fülünk professzori fontoskodását, annyit továbbítva csak olvasói tudatunkba a poétikai hírözönből, hogy a távolból délszaki eredetű, klasszikus versmértékek halk, de kitartó zenéje hallható.

Ami viszont fontos hír. Meghökkenítő is, ha úgy vesszük. A beszédközeg, amiben mozgunk, pesti, de a mondatok szabása angol. A vers lélegzétvétele, sorainak íve és kanyargása azt az Eliotot idézi, akinek Shakespeare monológjai szolgálták kalauzul a *Gerontion*, a *Hamvazószerda* és az *East Coker* írása közben.

Az előbb nyílt ironiával említettük a lírai mélytudatot, most már-már komolyan tesszük ugyanezt.

A latinok és angolok: egy magyar költő fiatalága. Catullus, amint „szabadverseiből” épp kihallatszik a „belső zene”. A hexaméter mint a költői lázadás keléke. Magyarország a harmincas években. Nagyzás és nyomor. Bukott forradalom és „nemzeti ébredés”. Innen nézve, az angolok: a Sziget. Költészetük: a folytonosság ígérete, a túlélés esélye, a civilizált Európa. „Richard és Anna fejében vívják szócstatájukat.” 1945-ben, miközben gyönyörű kilátás nyílik Pest romjaira. Vas az emeleten Shakespeare sorait fordítja, míg letről főlhallatszik a „dzsesszek daldama”, mellyel „egy kis cseléd” bátorítja a szövődő hadiszerelmet. Boldog békeidő: angol költők, költött hullák.

Művet olyan eleggyé, amilyen a *Boccherini sírja*, csak a sors komponálhat ihletett állapotában. Nincs az a tudatos költő, aki verset írva ilyen körmönfont ravaszkodásra képes.

A köznapian lompos beszéd alól ki-kiragyoq valami fényesebb fegyelem, Boccherini pizzicatói és a keserves történet mögöl valami dacos tündöklés.

A prózában a vers? Az öregségben a fiatalág? A *Boccherini sírjában* az *Estehajnal*? A költészet pusztá ténye, hogy hiába Világos, nincs fegyverletétel?

Bevalljuk, nem tudjuk. Csak azt, hogy itt valamilyen titkos fényforrás világít. Mint földalatti nap, hogy Vastól kölcsönözzünk megint egy hasonlatot.

Nagy vers, mondjuk, hogy azon nyomban megszédülünk saját bölcsességünktől.

A művelt társaságban e meghatározással adhatjuk bizonyosságát talleyrandi képességeinknek, ha az őszintén megtisztelni kívánt alkotót nagy költőnek azért már nem óhajtjuk nevezni, mert fő a szilárd értékrend ugyebár.

Az undor enyhe kozmaillatát hagyva magunk után, suhanjunk ki a nyitott ablakon.

1947, zölden tombol a nyár, a katedrán egy erősen másnapos ingben feszítő felnőtt, madárhangú és madárcsontú, alig magasabb nálunk. Egy Olyan-Mint-A-Könyvben. Az eleven költészet.

Weöres Sándorral való megismerkedésem történetét ma sincs okom másképp elmondani. Szembenben ma is ő jelképezi minden általam ismert költő közül leginkább az apró testbe szorult nagy lélek komikusan hősie kalandját ezen a földön, a költészet mozarti csodáját. Verselőként az egyetemes líratörténet legnagyobbjai közül való, Lope de Vega egyenrangú társa; kettős jögon, többnyire költőien zilált hajzata jogán is: üstökös.

Hogy, hogy nem, ennek a tüneményes költőnek néhány verse engem, különösképp a „Szirénák légitamadáskor” című, konok röhögésre ingerel. A cím szerint említett vers már az első sorával: „... az éj kiárad az otthoniakra, hej”. Ez a „hej”

az a hely, ahol engem elfog a tiszteletlen kétkedés. Megérzem ugyanis a csodálatos képesség határát, amelyet ez lényegénél fogva nem képes áttörni: csodálatos marad abban a pillanatban is, amikor ez már több, mint illetlenség. Semprun írja le a *Nagy utazásban* a deportáltak emelkedett lelkiállapotát, melyet az váltott ki, hogy rabtartóik Bach és Mozart műveit közvetítették nekik a barakkok hangszóróin át. Vannak pillanatok, amikor a művészi — merénylet. Anna Franknak nincs „ábrázolástechnikája”. Emlékszem, föltehetőleg életem végéig, a szirénák fülsértő hangjára, a vasajtó csapódására, a pince ázott neszeire. Szolmizáljuk az ostromot? „Hej”?

Lényemnek e megátalkodott része hidegen szemléli az üstökös csóvját.

Ugyanő kitartó vonzalmat érez Vas István „intellektuális” költészete iránt.

Elképesztő elnevezés. Nincs még egy olyan hírlapírója a háborúnak, mint Vas. Radnótinál a háború modern Golgotává nő, Illyésnél a nemzethalál föltámadó réméné, Szabó Lőrincnek pedig, mint minden, ez is csak ürügy az egyetemes önzés már-már ártatlan remekműveihez. A háború undok szíve Vas verseiben dobog. A sárga csillag, a napról napra élet, Neufeld úr és a százalék, a német tiszt és vadászputyája: hideglelősen pontos részletek, melyek fölött az egyetemes tanulásra törő költők többsége nagyvonalúan elhúz. Vas nem, ő ekkor kezdi szerkeszteni azt az újságot, melynek költészete a korrekt tényközlés. A mostanában készült fényképein többnyire külügyminiszteri eleganciával megjelenő költő valójában akkor lesz azzá az erőszakos és merész riporterré, aki rendelkezik e hivatás legfőbb kelékével: van orra ahhoz, hogy kiszimatolja századunk — már elnézést! — bűdös ügyeit.

A jelenidejűségnek ez a mámora, a fotós megszállottsága, ahogy ütközet közben fényképez: ez Vas költészetének végső titka, a rejtélyes fényforrás, mely Boccherini sírját is beragyogja.

A fakanállal ütögetett fedő konkrét zenéje, bősziül neki végképp ennyi okfejtéstől a kezdet kezdetén megidézett olvasó, illenek egymáshoz: költő és kora.

Csönd, a mi oldalunkon. Szomorúan kell beismernünk, hogy ennél őszintébb dicséretet, noha mesterségünknek lényeges mozzanata az őszinte érzelmek kifejezése, magunk sem tudunk mondani.

DÉR ISTVÁN: EGY LÓ HALÁLÁRA

Állóharc – változó világban

(VÁZLAT CSANÁDI IMRÉRŐL)

Csanádi Imre költészete viszonylag könnyen áttekinthető. Két okból. Az egyik ok e lírának az a tulajdonsága, amit a kritikák és tanulmányok krónikás-históriás jellegnek, vagy önéletrajziságnak mondanak. (Jobb volna talán az *emlékiratszerű* fogalmát használnunk, hogy a személyességet hevültebbnek érzékeltessük, mint amennyire azt az önéletrajz, és intenzívebbnek a tárgyiasságot, mint amennyire a krónika vagy a história kifejezés teheti. S ugyanakkor sejtethessük, hogy itt, jelentős esztétikai teljesítményként, nemcsak a múlttá jelen rögzítéséről van szó, hanem a múlt jelenben való, jelenként való megéléséről is. Példát hozva: nemcsak a *Halottvivők éneke*, az *56-os évre* című verset vagy éppen az *Irodalmi dohogásokat* kell tudnunk a fogalomban benne érteni, de a *Bornemisza Péter*, az *Egy hajdani templomra*, a *novgorodi Szent György ikonra* címűt, sőt az újabban publikáltak mindegyikét is.) A másik ok az előbbivel összefügg. Csanádi Imre költészete az indító *Esztenők terhével* (1953), s az *Erdei vadak, égi madarak* (1956) után a három válogatott kötetben (*Ördögök szekerén*, 1963, *Csillagforgó*, 1966, *Ötven vers*, 1970) bontakozott ki igazán. Ez a tény a tájékozódásban természetsszerűleg nagyon sokat segít.

A három kötetben a verseket rostáló s rendező erő azonos: az önvizsgálat, a megmutatás, az igazolás és a bizonyítás szándéka. Az az óháj, hogy egy sorssá sűrűsödött életet számba vegyen, s megérezkítsen, mégpedig kibontakozása rendjében, a kor alakító eseményei felől. Nyilván bizonyos élmények, események épp a sors mélyebb logikájának teljesebb felfejtése, pontosabb értelmezése, s esztétikailag hitelesebb megjelenítése érdekében minden kötetben másképp, új környezetben, új összefüggésben, tehát más minőségben, más és más hangszíllal szerepelnek, ha egyáltalán szerepelnek. A személyiség sérülékenységére valló, feltétlenül fontos *Vérted magad* című vers például csak a *Csillagforgó*-ban van jelen, a korábbi *Ördögök szekerén*, s a későbbi *Ötven vers* című kötetből hiányzik, feltehetőleg a közvetlenül személyes vonások háttérbe szorításának mindkét kötetben érvényesített szempontja miatt. Vannak aztán olyanok, amelyek lényegükben változatlanok, sőt egyéb tekintetben sem módosultak az idők során. Mint a közösségből való kiszakadás pályaindító élménye (*Hazátlan*) a büntudat és önvád érzése (*Kitérő*), a sorsra döbbenés pillanata (*Bornemisza Péter*), vagy mások közt, a foghatatlan szépségű, zeneileg tökéletesre munkált *Gyerek-örömök elégiájában*, a halálra hangolódásé.

Ez utóbbiak kétségtelenül a sorsfordító pillanatok, egy epikusan is megformálnak tetsző, mélyen a versek mögé húzódtott történet lírailag megélt és feldolgozott konfliktusai. A történet körvonalazását már az *Ördögök szekerén* is megkísérelte, úgy, hogy az élethelyzetek változása szerint rendezte ciklusokba az összetartozó verseket. Tehát epikai szálon. Gondoljunk az egymásra következő cikluscímekre: *Nyár*, *Mucs* és *Budapest*, *Kaszárnya-esztenők*, *A megszállás után*, *Idegen ég alatt*. Egy-egy ciklusban aztán a különféle lírai műfajok, főként a zsáner változatai megérezkítették a lírai hős környezetét, személyiségét, közérzetét, törekvéseit, ütközéseit. Az *Ötven vers* az anyag egyszerű kronologikus rendjét tárja fel — pályaképet ad tehát. A siker a *Csillagforgó*-é. Elsősorban azért, mert nem élethelyzetek, hanem sorshelyzetek szerint szerkesztett. Vagyis a versek azokra a konfliktusokra összpontosítanak, amelyekben a lírai személyiség egyre több sebbel, egyre nehezebben, de mind elszántabban küzd önmagáért. A *Csillagforgó* így egylendületű eseménysor helyett egyazon ponton kirobbanó ütközések sorozata. Állóharc — változó

világban. Az epikaiság természetesen sokat gyengült, ellenben fölerősödött a drámaiság. Ez a szerkesztési elv egyébként azért is szerencsés, mert nem akarja előre tartó folyamatként interpretálni azt, ami nem az.

De nézzük mindezt közelebről. Róla szólva talán nem felesleges mondani, hogy kisparaszti származású, mert ez a tény költészetének karakterét igen erősen meghatározza. Nemcsak a természetben való otthonosság, nemcsak a morális következetesség, nyakasság való innen, hanem a közösségben való gondolkodás is, a hovatartozás tudata, amit csak elmélyíthetett, fedezetet adva a plebejus indulatoknak, hogy olyan családban született, amely keményen ragaszkodott református hitvallásához. A származás következményeit termékenyen keresztezi más voltának, a különbözőesnek hamar kialakult tudata (*Négysoros*), amit viszont a Czuczor, Petőfi, Arany verseit másolgotó „könyves parasztleány”, nagyapja példája segített erősödni (*Könyv végére*). Termékenyen, mert ha az előbbi felől személyes örökségként élheti fel például a népköltészetet, ez utóbbi a klasszikus és nyugat-európai minták, s azon belül is a zsoltározó, hitvitázó költészet jegyeinek elsajátítására ösztönözni. Ezzel az ösztönzéssel együtt hat különleges formaérzékenysége és alakítókézsége. Csak így magyarázható, hogy oly nagy a műfaji változatosság már a kezdeti szakaszban is, s hogy egy-egy műfajon belül oly sokféle variáns fejleszt.

A kettős indítás lehet az oka, hogy Csanádi Imre korai verseiben nyoma sincs a kezdők aggálytalan magabiztosságának. A bukolikus ízű tájversek derűs hangoltsága mellett sok a sötétebb tónusú mű. Vétkes fiúnak, bitang legénynek, kárhözatra indulónak érzi magát a költő (*Hazátlan*), akit fojtott lángok és meddő mérgek sajnágnak (*Dudvatúz*), s méltatlan helyzetben pocskékolja az életét (*Házitanító*). Gyötrő egyedüllétét panaszolja (*Német kisasszonyok elégiája*), süldő-ringyóéhoz veti a maga pőreségét, szégyellni való állapotnak érezve a költőséget (*Pőreség szégyene*), s egy érdekes szonettben a meghasonlás félelme is megkísérti: „főd — mondom; hallgatók, hosszan, mint más parasztok. / Megszólít egy öreg a minap: — Ifiúr...” (*Ifiúr Virtus? Szilajság? Az önszemlélet idézett versei, s különösen a kötetnyitó Vétezd magad* kicsit félszeg, sérülékeny, álmodozó, minden jóra, szépre, tisztára fogékony embert mutatnak, aki nem akar küzdeni, erre az elemi készség sincs meg benne: a helyzet kényszeríti rá. Számkivettségét fel kell oldania.

S ezzel voltaképpen meg is képződött az alapkonfliktus, amit az azonosulás lehetetlenségének tudata, s az azonosulni akaró költő különbözős miatti érzett bűntudata, illetve a lefokozó helyzet láttán támadt ingerült keserűsége mélyít el.

A konfliktussal együtt a versalkotási mód is kialakult. A versmenet legtöbbször valamilyen konkrét epizódból indul, ismerős, a versszituáció átértését könnyítő élethelyzetből, ami aztán néhány szabatos hasonlattal, puritán metaforával a paraszti és nemzeti sors általános képévé tágul. Ez időszakban persze nem sok ilyen van még: a *Lázadozás*, a *Báméskodók*, de még inkább a *Parasztok fohásza* igazolja csak meggyőzően az állítást. A többség állóképekből épülő, leíró jellegű, fokozottan tárgyias karakterű mű, a zsáner eleven változata. Annaira, hogy olyan kép, mint ami e tárgyiaság ellenében hatva a *Báméskodókat* zárja, egyenesen ritkaság:

*Az ősök rám nem ismernének,
vérükből aki vér vagyok;
dohogva bámulnák szegények:
mi dolgom, mit firkálgatok.
Bámulnának, de mintha lámpát,
árnyékuk melyben megragyog.
Félvad, földrágta pátriárkák,
földnyűtte asszony-csillagok.*

Ez a jelenség később is jellegzetessége marad, noha az eszközök érlelődésével nem lesz annyira szembeötlő. Egy másik azonban igen. Az, hogy a verset, egyebek közt, a konkrét, érzéki alaphelyzet, s az emelkedett, szélesebb szemléleti távlatokat bizonyító nemes forma bravúrosan megteremtett egyensúlya tölti fel nagy feszültséggel.

Olyan naggyal, hogy általa még az érdektelenebb, szürkébb megoldások is jelentőséggel telítődnek.

Míndezek ellenére Csanádi Imre költészete a kezdet kezdetén sem a lírai személyiségről, sem az alapkonfliktusról nem ad, nem adhat elég határozott képet. Bizonytalanok még azok az ösztönzések és kényszerek, amelyek ember és világ elősejtlő ellentétét konkrét fenyegetettséggé sűrítienék, antinomikussá mélyítenék. Csak amikor a kételyek és remények az elkallódásérzés és az otthontudat görcsein, sérülékeny, sok gyötrelmet okozó természetén túl a „hadi esztendők”, a katonáskodás és a fogság megpróbáltatásai jönnek, akkor változik a helyzet.

Előbb a bajok nehezülnek el, aztán a személyiség is súlyosodik. Ha a *Kifajzó* a költőségben való lehetetlenülést, a személyiség lényegére törő kételyt fogalmazza, a *Szobasárok* a feladatra lelt konokságot: „Lettél, ami vagy, / meghatároz, mint termést fája, múltad. / Határozd meg, ha van erőd, mivé légy!” Ha a *Késpenge* a költői szerepre való alkalmatlanság félelmét, ha a *Tűnődő* a „Ki old fel engem?” reményvesztettségét, magányát beszéli ki, akkor a *Szeptember* egy „öreg parasztközműves” képében a megbízatás konkrétságával tüntet: „Neked... itthon a helyed... Szükségünk van rád...” A dinamikus, nyugodtan mondhatjuk: drámai jellegű ellentétek a zordabb korra, pusztuló világra eszmélő költő élményeivel itatódnak át: a fegyverekre tárt arcok képével (*Egy varjúra*), a hemzseggő férgékével (*Egy előzetesre*), tavaszban is a romlás, pusztulás látványával (*Megszállás után*), egy olyan idő benyomásaival, amelyben meghal az anyák szíve, s csak a pusztta élet esd irgalmat (*Gettóba hurcolt polgárlányra*), amelyben „valami már az értelmen túl / lüktet félelmesen” (*Anarchia*).

De a radikális fordulathoz ennél is több kellett. Az, hogy költészete programként vállalja a korábban már fel-felöltő feladatot, az átalakuló paraszti világ képviselőjét.

Az összetartozás-tudat érlelődése hosszú és bonyolult folyamat volt. A fogságból csak 1948-ban került haza. Akkor harsányabb módi járta az övénel: költészetét nem fogadták szívesen. Megrázkódtatása oly nagy volt, hogy három évre teljesen elhallgatott. Az *Ötven vers* végén közreadott *Vallomás* és *Ars Poeticában* írja magyarázatul: „Hittem ugyanis, hinni akartam az ügyben, ezt oltották belém olvasmányaim és a Györfly-kollégiumban eltöltött idők, ebbe az irányba nözogattak plebejusi lázongásaim. Van azonban a keserves önmeggyőzésnek egy foka, amikor az ember a szívében melengetett eszmény őrzése végett, a szemét is behunyja inkább, csak el ne kelljen tántorognia az üres tagadásig, a nihilig, a cinizmusig.” Amikor 1951-ben végre megszólalt, a pernyéből, pusztulásból életre támadó virágokra mutatott állapota jellemzésekként és annak bizonyosságául, hogy a teljes valóját feldúló csalódottságból s a bénultságból kifelé tart immár (*Virágok példája*).

Kifelé, de nem könnyen. Ellene dolgozott a kor. Azzal, hogy olyan feladatok teljesítését várta el — még most is —, amelyekhez Csanádi Imréből a készségek — éppen alkatának sajátosságai miatt — hiányoztak. De ha meg is voltak, mondjuk, akkor is hallgatni kényszerült, hiszen egy válságban gyötrődő ország nézett rá mindenfelől, mint azt a korai leíró verstípust tökéletes formában képviselő *Udvar, télen* bizonyítja: „De csak suhog, fortyog, sziszeg a világ, / ontja csikorogva tüzes iszonyát; / egymásnak feszülve, hol fönt, hol alul, / hánytorog jövő, múlt, megváltatlanul.” Ha mégis megkísérlí az ünneplést, kudarcot vall (*Rizsföldek*).

Nemcsak a kor — ellene dolgozott személyes sorsa, megkésettsege is. A háború évei, a fogság, az itthoni hosszas hallgatás és az, hogy első kötetének kiadására 1953-ig kellett várnia, bizony félreszorították. Nem kedvezett a megrekedés ellen küzdő költőnek az sem, hogy közben fölszárnyalt egy új, rendkívüli tehetségű nemedék, az övéhez hasonló élményanyaggal.

Az idő szorításában, a tartósodó válság keserű indulatai kíméletlen számadásra kényszerítik (*Kitérő*). Ez az a pont, ahol megfordul a helyzet. Az új körülmények közt — ember és világ kezdettől meglévő konfliktusában — a lírai személyiséget teljesítő harc új fázisa alakul ki.

Az első és legfontosabb fejlemény, hogy tudássá érlelődik az ifjúkori sejtés: sorsa nemcsak az övé. Amikor az allegorikus *Másodvirágzó* legényesen szép mozdulattal sajnás és bánat fölé emeli a bokrétát, hogy „Fogyni tilos virágnak vagy dalnak”, s amikor a *Szüret előtt* szelíden tűnődő disztichonjai váratlanul elkopárodznak és megszigorodnak, a nyomorúságra, a kiszolgáltatottságra döbbennek, jelenben a jövő romlására eszméltetnek, akkor nemcsak az azonosulás esztétikailag is kifejeződő ténye igazolódik két oldalról, hanem igen tartalmasan a vállalt felelősség is.

A külső kényszerek, a belső koncentráció időleges, rendkívül feszült egyensúlya poétikailag egy régen készülődő forma kialakulását teszi lehetővé. A tárgyias-leíró jellegű verstípusból kibontakozó régies műformát, amely itt még allegorikus természetű, mint az *Ali Defterdár*, de ami épp ezzel a tulajdonságával jelzi félreérthetetlenül, hogy az *Egy forráshoz*, az *Almafa*, frissebben pedig a *Másodvirágzó* felől alakult, s olyan versek felé tart, mint a *Bornemisza Péter*, vagy az *Egy hajdani templomra*, az újabbak közül pedig, mint a *Dániel*, a *Mohácsi exhumálók*, vagy a *Hóolvadás*. Tehát Csanádi Imre költészetének legjobb teljesítményei felé.

A külső és belső erők egyensúlya azonban az előbbieket növekvő nyomása alatt hamarosan felbomlik. A *Kergetődző négy testvér* önfelédtnak látszó dalai, mondókái mögül „ordas gondok” sötétlenek elő (*Őszi madár*), a múltó paraszti élet elégiájára (*Valaki jár a kertemben*) pedig már a megrendült, mindent veszni látó *Húzd rá cigány!* csap. „Tél, tél országol odakünn. / Csend. És hó. És halál. / Belül örvényes örület.” Olyan vers, ami egyetlen, végtelenül messziből üzenő „eszélős remény”-t ismer, hogy: „jön jobb kor is talán”.

Érthető, ha a fent említett allegorikusság és régiesség a *Bornemisza Péter* tanúsága szerint szereplírában oldódott fel. Meg kell jegyeznünk, hogy a szereplíra nemcsak és nem is elsősorban idegen motívumok és eszközök alkalmazását jelenti, nem is idegen érzelmek tárgyias átélését, hanem, mint Barta János írja, „egy emberi-költői magatartás elsajátítását, sugalmazó hatását, amely a befogadóban elveszti idegenségét, mert személyiségéhez reális szállal kapcsolódik”.

A mélyből felkiáltó prédikátor, a protestantizmus erős, közösségteremtő és -megtartó szelleme, erkölcsisége olyan belső lehetősége volt Csanádi Imre életének, ami ez ideig, versképző erőként, nem juthatott felszínre. Most azonban, amikor a „zajló időben”, a romlás, a pusztulás ellenében a közösség hivatottjaként már nem tudna megállni, amikor a „szégyent, szennyet” már nem bírná erővel (*Erdei vadak, égi madarak*), ez a lappangó tendencia tör elő. Hogy micsoda ellenállást legyűrve, azt a vers félelmetes tüze, tömörsége, sötét zengése érzékeltetheti. A lírai személyiség ismét hozzáadódott, felnőtt a feladatokhoz.

Ez az a pillanat, amikor a kezdetektől kísértő, néha csak alaksejtelmekben, máskor szemléletben is érzékelhető régiesség magatartássá tudatosodik, s kialakul a históriás-émlékiratos attitűd. Itt ugyan a személyesség még olyan intenzitású, hogy kérdésessé teheti: vajon tényleg erről van-e szó, a közvetlen közelében termett *Halottvivők éneke* azonban már kétségtelenül bizonyít, bemutatva Csanádi Imre költői hatalmát is.

A vers, az anekdotikus téma komikusan kontrasztos intonálása után három fázisban bontakozik ki, aszklepiadészi, a természetes beszédet hibátlanul visszaadó, s egyben a nyelvi gesztusokkal eleven jellemeket felvillantó szakaszokkal. Az első fázisban egy hajdani szép asszonyt temetnek. A halottvivő öregek élcelődő társalgásból kiderül, hogy az illető „fáin nőcske vala” s nem is kimondottan hűséges természetű. A testet-lelket forrósító emlékek azonban többet elárulnak, mint amennyit az öregek akarnának. Akit megismerünk, az egy mindenben teljességet kívánó, semmi korlátozást nem tűrő pompás asszony. A szelíd, de lélekig bevilágító humor, az értő, minden gesztus mélyen ott érezhető tiszta emberséggel együtt a részvét fokát s ugyanakkor a kívül emelkedés képességét, személyesség és tárgyiasság higdant egyensúlyát jelzik. Az attitűd stabilitását.

A második fázisban, a halál közelében emlékeiktől, a halotténál nem kisebb bűneiktől megriadó, ravaszkodó, lapító öregek magyarázkodásukkal egy kisszerű,

lefokozott világot idéznek az asszony köré, akinek küzdelme önmagáért a komédiában egyszerre szívszorítóan tragikus lesz. Az egyensúly mégsem bomlik meg. Sőt a harmadik fázis még tovább tudja feszíteni a helyzetet, éreztetve a magány keserűségét, a különbözőség fájdalmát azzal, hogy az öregek, mentve ami menthető, felnagyítják az asszony vétkeit, mert így az övéké kisebbnek látszik s a legjobb vonásaikat megtestesítő kemény, fejet nem hajtó, magát meg nem adó embert kiközösítik: „Csakhát — vétkek ide, vétkek oda — Urunk, / nincs több oly kutyaság mint emez asszonyé; / képes rá, hogy éléd orca-emelve lép, / meg nem hajtja konok szívét. / Büntesd, sújtsd a pogányt!”

A *Halottvivők éneke* több fontos tanulság forrása. Elsőnek is azé, hogy felesleges volt a kritika aggodalma: Csanádi Imre messze túljutott az eszményítő, romantikus paraszti idill veszélyén. S elkerülte a provincializmust is. Az elsőben kivétele fogékonyasága, mindig konkrét tapasztalatokból újuló teremtő ereje segítette, a másodikban a lírai személyiség természete, tágas szemhatárú, biztos ítéletű helyzettudata, s imponáló, minden leleményt beolvasztó, felfrissítő verskultúrája. Az is lényeges, hogy a *Halottvivők éneke* egy új tudásból fakadt. Abból, hogy az a közösségtípus, amely felé eddig emberre utaltsága, a képviselő szándéka s alighanem a gyerekkorba kapaszkodó nosztalgia is hajtotta, már nem létezik.

Ezért van, hogy az attitűdöt kiteljesítő nagy versek (*Egy hajdani templomra*, *A novgorodi Szent György ikonra*) a közöseteremtés óhajának tanúi és kifejezői. Cselekedni akar, „újrakezdeni örökösen, / mindig előlről, megint előlről. / ... Hogy lehessünk igaz barátira, / jóban-rosszban szerető társra. / Hogy magunkban ne bitangoljunk, / fészekbe fogadjon közösség” (*Csillagforgó*). A szolgálat szándéka hívja elő az időből a hitben, erkölcsben erős közösséget, építi a folytonosság tudatát. Jelenként élhessük mindazt, ami a jövőre biztat.

Ez a magányban, fájdalomban, keserű sértettségben fogant gyönyörű vállalkozás mostanában a kritikát is főhajtásra készíti. Mert valóban szép, amit Csanádi Imre cselekszik. A „jövőtlen vakhomály” ellen (*Közpülő asszony*) sorra „gyúlni, égni, élni” (*Hóolvasás*) kezdenek új versei. S milyen versek! Érzékletességük, intellektuális erejük, vonatkozásaik reményt és csalódottságot, hitet és kiábrándultságot, megmaradást és elmúlást egymásban éreztető játéka, a személyes és nemzeti sors égető ügyeiből fejlődő jelentésrétegek egymást értelmező, felfokozó összevillanása, természetesen feszes, szigorú logikájú versmenetben! — mintha küzdelmes sorsának minden tudását beléjük sűrítene. Még nem látszik egészében ez a szakasz, felde-rengő összefüggéseiről lehetetlen beszélnünk. Csak arról szólhatunk, hogy Csanádi Imre küzdelme — a jelek szerint — álló harcból offenzívába csapott át.

POMOGÁTS BÉLA

Alkonyban derű

ZELK ZOLTÁN ELÉGIÁIRÓL

Zelk Zoltán újabb költészetének (1958—1973) uralkodó műfaja és intonációja az elégia. Az elégia azonban nem szabad egyszerűen „szomorú” verset, fájdalmas hangulatokkal átszőtt költeményt értenünk. Az elégianak határozott reflexív ereje, mondhatnók, filozófiai-életfilozófiai tartalma van. A számvetés műfaja, az eszmény és a valóság viszonyának és feszültségének vizsgálatáé. A költő visszatekint általa sorsára, és azt mérlegeli, hogy miként valósultak meg eszményei, miként valósította meg önmagát.

Az új magyar irodalomban az ötvenes-hatvanas évek költészete végezte el ezt a mérlegelést és számvetést. Ennek a korszaknak a költői a történelem mulasztásain

töprengtek, egyszersmind saját kudarcaikon, megtorpanásaikon. Az elmúlt tizenöt esztendő lírai műfajai között ezért feltétlenül kitüntetett szerepe van az elégianak. Illyés Gyula, Vas István, Fodor József, Benjámín László, Somlyó György, Juhász Ferenc és Nagy László költészete részben elégikus. Közéjük tartozik Zelk Zoltán is, aki ez alatt a másfél évtized alatt három új verseskötvetét (*Tűzből mentett hegedű*, 1963; *Fölforrt az ég*, 1967; *Bekerített csönd*, 1971) és verseinek két gyűjteményét (*Zúzvara a rózsafán*, 1964; *Sirály*, 1973) adta közre. Ezeknek a könyveknek a vezető műfaja minden bizonnyal az elégia.

Zelk Zoltán elégiainak forrását az a kényszerű számvetés jelenti, amit saját szerepével és sorsával kellett folytatnia az ötvenes évek végén. Ekkor úgy érezte, mindent elveszített, élete és műve romokban hever. 1956 után börtönbe került, részese lett annak a nagy történelmi dezillúciónak, amely a magyar történelem haladására és a szocialista társadalom felépítésének reményeire egyaránt kiterjedt. Öneli azonban személyes helyzetét is felül kellett vizsgálnia és át kellett értékelnie: a „nemzeti költő” piederesztályjáról került a börtön falai közé. Át kellett éreznie, hogy személyisége és szerepe, lelkiakata és életsorsa fájdalmas, igen nehezen feloldható ellentmondásba került. Zelk ugyanis a köznapi dolgok ígésében nőtt költővé, a természet, a szerelem, az emberi kapcsolatok formálták, bukolikus érzéseket élt át, s távol állott attól, hogy vezér, próféta és szónok legyen. „Szocializmusához — mondotta róla Sőtér István — valójában a szeretet vezet —, ez a szeretet azonban nem csupán az emberek, hanem az állatok, a növények, a kőzetek társadalmára is kiterjed.” Zelk indulásának expresszionizmusából is a jóság- és emberkultuszt őrizte meg; valóban a szeretetet, amely nem elvont formákban fűzte a világhoz, hanem konkrét viszonylatokban, a részvét, a jóindulat, a szolidaritás érzését alakítva ki. Ez a költői alkat csak önmaga erőszakos (habár őszinte és jóhiszemű) torzításával öltötte fel a rétori öltözetet, a „nemzeti költő” díszit. Zelk Zoltán az ötvenes évek elején, midőn az ország vezető közéleti költői közé számították, akinek minden hivatalos alkalommal mintegy hivatalból illet megszólalnia, csak úgy választhatta ezt a szerepet, ha korlátozta és elnyomta erendő természetét. Személyiségét egy számára lényegileg idegen, mert lelkiakatával össze nem férő, szerep formába kellett szorítania; ez a szerepvállalás ezért nem kiteljesedést, hanem önkorlátozást jelentett.

Életének válságos és fájdalmas két esztendejében, a börtönfalak között, azután ezen a mindennél keserveőbb kudarcon is el kellett gondolkoznia és felül kellett emelkednie. (Igaz, a számvetésnek ez a folyamata már megindult 1956-ban megjelent *Alkonyi halászat* című könyvében.) A megoldást csakis az elégikus érzés és műfaj jelenthette. Zelk Zoltán a személyiség és a szerep ellentmondását úgy élte át, mint a költői sorsában alakot öltő eredeti lehetőség és a történelmi körülmények következtében létrejött megvalósulás konfliktusát. Érezte, hogy költői személyiségét nem sikerült igazán megvalósítania, vagyis az eszmény és a valóság feszültségét érezte, és ez elégikus közérzetre, elégikus magatartásra vezetett. Innen ered új verseinek elégikus hangzása és jellege.

Eltévedtnek és kifosztottnak érezte magát, mint akit történelem, személyes választás, választott szerep rendre megcsalt, mint akit minden remény cserbenhagyott. *Egy nap története* című, börtönben írott versében tisztán metszett képekben fejezte ki közérzetét: „Akkor se múlik, ha elmúlik a nap, / ketrecében nő a, nő a sivatag, / a Semmi a Semmi farkába harap.” Költői gesztusa a búcsú, a lemondás, az életmű felszámolásának fájdalmas, keserű gesztusa. Egyetlen ihletforrása maradt: az emlékezés, ám ezt is a gyötrő érzés szőtte át. A gyermekkor idilljére, a hitvesi szerelem biztonságát adó erejére vagy a háborús munkaszolgálatban átélt szenvedésekre emlékezett (*A köszörűs, Holdkoszorú, Levél, Dorsici alkony*). Később azután az emlékek vigaszt hozó békéjét is megtagadta tőle a sors: feleségének halála, amelyről még a börtönben értesült, végképp beteljesíteni látszott a végzetet, a kifosztottság, a magány érzéseit. *Utolsó napom* című versében ezekről a kinokról beszélt: „csak egy igaz: a cella, a magány, / mikor a lélek fön, a rácson verdes / és átsikolt a földi lét falán, / mikor a lélek lényedet kiáltja / Te becsapott, Te kifosz-

tott, Te árva!" Eredendő közösségi érzékenysége, az idegeiben hordozott szolidaritástudat és emberszeretet ekkor sem hagyta cserben, saját sorsát azonban befejezettek láttá, önmaga számára nem remélt békét, szerencsét és vigasztalást. A reménytelen és búcsúzkodó utolsó József Attila-versek módjára fogalmazta meg a saját helyzetéről, sorsáról kialakított szorongó tudatát:

*Végtelen percek kaptatóján
ziháló léteimmel megálllok,
körülnézek az ifjú tájon —
s nem azt látom már, amit látok.*

*És így igaz. S ez a hűségem:
én már hólepte szívvel élek,
de mindenki emberfiának
napsütötte sorsot remélek*

— hangzik *Viharban, napsütésben* című verse.

*Így élek, ha élek, mert kitépett nyelvvel,
szívem emlékezés, torkom néma sebhely,
éveim a máglyán, lángok között várom,
szívem áldozati füstje még fölszálljon —
vigaszként lebegjen eljövendő tájon.*

— írta *Régi módi* című versében, már az elégiák hangján, az elégiák fájdalmas rezignációjával.

Maga az a tény, hogy az ötvenes évek első felének harsány ódái után az elégia műfaja és intonációja következett, Zelk Zoltán költészetének megújulására utalt. Zelk ugyanis éppen azzal zárta le költészetének egy korábbi szakaszát, azzal korrigálta a korábban vallalt szerep fájdalmas következményeit, hogy visszatért lírájának eredeti forrásaihoz: a lelki alkatában rejlő szomorúság és meditáció költészetszervező ihleteihez. Politikai, emberi és költői válságából az alkotás révén kereste a kivezető utat, és miután versben is elítélte korábbi költői törekvéseit (*Z. Z. őszinte véleménye költészetéről...*), hozzáfogott, hogy meghatározza a hivatás értelmét, kipróbálja lehetőségeit. Újrafogalmazta ars poeticáját, természetesebb és hitelesebb költői szerepet keresett. Ezt a szerepet, a szerep kialakításáért folytatott küzdelem folyamatát fejezi ki jelképes formában újabb verseinek vissza-visszatérő „cigány”-motívuma. E motívum korábban is megjelent költészetében: a felszabadulás után *A cigányról, aki nem bandában húzta* című versében vetett számot ifjúságának magányosságával, izolált költői helyzetével; 1955-ös *Cigánybiztatójában* pedig, már a költői válság vallomásaként, erőt és vigaszt keresett az egyszerűbb élet örömeiben. Most a *Tűzből mentett hegedű* soraiban festi le fájdalmas-elégikus lelkiállapotát: „a vályoggödörben merenghetsz: / hogyan cifráztad egykoron... / s hull rád az emlék, mint a pernye / s beszállja szíved a korom...”

A „cigány”-motívum a magyar költészet hagyományos jelképei közé tartozik. A vergődő, szerencsétlen, ám a költészet, az ének és a fogalmazás személyes kényszerében, a hivatás elkötelezettségében élő művészi sorsot jelképezi. Általában az eszmények bomlásának, a magányos létnek, a fájdalmas rezignációnak közérzetével párosul. Ilyen közérzetet fejezett ki a férfikora delén túljutott Babits nevezetes verse: a *Cigány a siralomházban*: „Szomorú világ ez! s a vers oly riadva muzsikál / mint cigány a siralomházban ... Csak a könny, csak a könny, csak a könny hull / s nem kérdi, mire jó?” Zelk *Tűzből mentett hegedűje* erre a fájdalmas és csüggedő hangra rimel, nem véletlenül, hiszen a két költő közérzetének vannak közös elemei. De nemcsak erre, régebbi, másféle hangra is rezonál Zelk költészete: Vörösmarty *Vén cigányára*, amely tragikus érzések közepette hirdetett újrakezdést, a hivatás nemes kényszeréről beszélt. Zelk Zoltán verse is ennek a belső kényszerű-

ségnek az erkölcsét fogalmazza meg: „Kezedben régi kincsed roncsa, / a fája üszkös, húrja lóg, / de próbáld csak, tán fölzeng rajta, / a keserút, a ríkatót.” És ugyanezt a morális színezetű és indítású hivatástudatot fejezi ki a másik „cigány”-motívumra épülő költemény: a *Cigányok a fergetegben* is: „Húzták, fújták, s járták üvöltve / vihar torkában is a táncot...” A hivatás folyamatossága, a költészetbe vetett hit folyamatossága ezekben a siratókban és biztatókban öltött alakot. Kialakultak a pálya folytatásának belső, a személyiség alapvető igényeit kifejező feltételei.

A költői közérzet vívódó jellege és a hivatáshoz való hűség, amely lényegében az eredeti eszményekhez való ragaszkodást is jelenti, együtt határozza meg Zelk Zoltán újabb költészetének hangnemét és gesztusait. E költészetet nosztalgikus emlékezés, fájdalmas panasz és rezignált életfilozófia szövi át. Mindez együttesen az elégiára, az eszmények és a valóság szembeállításának és összemérésének állandó feszültségére utal. Az eszményi létet az elveszített múlt, a valóságot a kifosztott jelen képviseli. A múlt megtelik nosztalgikus tartalmakkal: az ifjúság idilli képeivel, egy tragikus módon félbeszakadt szerelem és házasság emlékeivel. A jelen pedig csupa gond, gyötrellem és vergődés, benne a költő otthontalanul bolyong, nem találja békéjét, önmagát. Ilyen körülmények között természetesnek tetszik, hogy a költői személyiség az emlékek vadonába húzódik, és riadtan figyel jelenét, önmagát. Az emlékek és a tapasztalatok, a múlt és a jelen között létrejött feszültség teremti meg Zelk Zoltán újabb verseinek esztétikai gesztusát.

Az elégikus versek váltakozó ihleteket fejeznek ki tehát: a nosztalgiát, az idilli béke emlékeit, a kétségbeesést, a vívódást, a rezignációt. Mindezt együttesen és összefoglalóan zárja formába Zelk Zoltán legszebb elégiája, költészetének alighanem legértékesebb alkotása: a *Sirály*. Ez a vers 1959–1960-ban készült, s az elveszített feleség halálán érzett gyászt, valamint a magány, az árvaság fájdalmát fogalmazza meg. A *Sirály* emlékekből és élményekből, a múlt és a jelen képeiből építkezik, egyszerre fejezi ki a veszteséget és a kétségbeesést, a költő ifjúságának boldog idilljét és a költemény keletkezése idején érzett reménytelen, szorongó közérzetét. Négy motívumot és ennek megfelelően négy idő- és élményréteget használ. Ezek, röviden összefoglalva, a következők: 1. a házastársi kapcsolatot megelőző élményeknek, a küzdelmes és nélkülöző ifjúság képeinek köre, amelyet a szegénység és elhagyatottság szomorúsága jár át: „... azok a téli éjszakák! / kapu alatt vacog a vágy: / egy konyhazug, egy szalmazsák — / ha ennyi lenne a világ...”; 2. a közös múlt emlékei, a közös boldogság képei. Szép harmóniát alkot bennük a szerelem, a költészet, a közös remény (amely a társadalom szocialista átalakulását rajzolja fel) és a tisztesszegénység (amely nem lehetett akadály a örömeiknek). Az emlékeknek és az ihletnek ez a köre, a költő jelenéből visszatekintve, nosztalgikus értelmet nyer, benne fogalmazódik meg az „eszmény” és a „valóság” egysége, s ezért ebben az élménykörben jön létre az elégikus érzés; 3. A tragikus élmények köre, amelyet az asszony magányos halálának és a költő magányos szenvedésének fájdalma hat át. Zelk Zoltán a jóvátehetetlen tragédia intonációjával mondja el ennek a körnek az eseményeit, fejezi ki élményeit: a halált és a temetést, valamint saját betemetett magányát, amelyben még a legnagyobb veszteségről is csak utólag értesült; 4. Végül a költemény megírásának közvetlen élményköre, a gyász és a kilátástalanság állapota, amelyben a költő végképp céltalannak és értelmetlennek érzi életét: „Megyek az utcán sehova. / Megyek se ide, se oda.”

A *Sirály* élménykörei és időrétegei a lélekben zajló lázas folyamat részeit alkotják, a szenvedés és a vergődés zaklatott rendjében követik egymást. A múlt különböző rétegei és a jelen, a nosztalgia, az idill, a tragikus fájdalom és a kilátástalanság érzései egymást váltják, egymást szövik át, és ez különböző feszültséget ad a költeménynek. Ezt a feszültséget növeli azután a szabálytalan ritmusban megszólaló, aforisztikus tömörségű és jelképes erejű refrénsor: „Vak szemgödör. Halott sirály.” Ez a sor és ez a kép különös intenzitással világít rá a tragédia befejezettségére és jelentőségére. A különféle élmény- és időrétegek egymásba játszatása és ellentmondásossága, amelyet a refrén is növel, adja a vers vibráló belső feszültségét, egyszersmind tömör egységét, hozzá létre a műalkotás evokatív és esztétikai erejét.

A *Sirály* az összegzés ritka pillanatában készült, amikor élmények, emlékek és érzések különféle, gyakran ellentétes fajtáit sűrítette össze egyetlen gesztusba és alkotásba a költői ihlet ereje. „Eszmény” és „valóság” feszültsége is ebben a versben vált teljessé, ezért az elégikus forma is itt bontakozhatott ki a legteljesebben. Az elégikus ihlet azonban nem merült ki általa: Zelk Zoltán ugyan túljutott az ötvenes évek végének személyes válságain, sorsa azonban úgy hozta magával, hogy költészetét továbbra is az elégikus ihlet szervezze meg. Így azokban a versekben, amelyek egy nemsokára bekövetkezett vigasztaló és mámorító szerelem lírai történetének adtak alakot. Az új szerelemről az 1962-es dátumot viselő *Tizennégy sor* adott hírt először: „Hogy ifjú tested átsüt a halálon, / másfélezer magányos éjszakámon / ... hogy nyitott szemmel alszom, mint a holtak, / mert arcod fénye nem szűnik fölöttem / s kiver a boldogság, mint a verejték — / oly gyönyörű! oly elviselhetetlen!” A *Fölforrott az ég* című kötetben pedig egész költői ciklus mondja el ennek a szerelemnek a lírai élettörténetét: a mámoros örömeket és felismeréseket, az értetlen és sunyi „közvéleménnyel” folytatott küzdelmeket, aztán a hanyatlást, a kapott sebeket, az újabb magányt, a búcsút, a lelkiismeretfurdalást.

Mindez az elégia alkalmát hozza és jelenti, hiszen a költőnek ismét eszményt és megvalósulást kellett összemérnie, s a kettő feszültségéről kellett vallania. Az új szerelem mindvégig ambivalens érzés maradt, a derű és a mámor mellett jelen volt benne az elkésetttség szomorúsága, az érzés jövőjét féltő szorongás is. A költőt emlékei tartották fogva: megpróbáltatásai, iszonyatai, halottai. *Lásd, élni szeretnék* című versében a múltnak azokról az emlékeiről beszélt, amelyeket semmiféle újrazekedés nem törölhet el, nem tehet semmivé: egy negyven év előtti kutyáról, egy cserepekre tört petróleumlámpáról, arról a falevélről, melyet Nagybányán látott elválni az ágtól, s amely „most se ért földet, most is ott forog a szeptemberi szél leheletében”. Csupa apróságról, amelyeknek azonban a lélekben kitörölhetetlen nyoma van. „Ami volt — mondja —: az én mindennapom, a jelenem.” Ez a múlt idegeibe és érzékeibe ivódott, ha akarna, se tudna szabadulni képeitől, foszlányaitól. S ezért kell ambivalens módon, a lélek ellentmondásai között, átélnie az új szerelmet, megküzdnie a múlttal az új szerelemért: „Lásd, élni szeretnék. De félek. Öreg vagyok, gyáva a boldogságra.” Az új szerelemben nem két életkor, nem egy öregező férfi és egy fiatal leány került egymással szembe, hanem két létforma, két közérzet, két emberi lehetőség. Az egyik — a költőé — a múlttal terhes, emlékek hegesednek benne, végleges és lezárt. A másik — a leányé — szinte emlékek nélküli, nyitott lélek, a jövő felé fordul, lehetőségeiben él. Ez okozza kapcsolatuk ambivalenciáját, s azt, hogy a költő érzését, akár mámorát elégikus tónus fesse át.

A szerelem versei végül is elégiák lesznek ezért, még legforróbb, legmámorosabb pillanataikban is. És most hadd utaljunk az elégiák egy másik típusára, amelyek Zelk Zoltán újabb költészetében kitüntetett módon fejezik ki a költő nosztalgiáját és veszteségtudatát. Azokra a versekre gondolok, amelyek egy meglehetősen „profán” és „játékos élménytől” jutottak el az elégikus közérzet evokatív erejű költői megfogalmazásához. Zelk Zoltán gyakran töltötte szabad óráit az „ügetőn”, a lóversek nyelvi izgalmi között. Ismerkedett a játékkal, a kalanddal, az emberekkel és a lovakkal. És feledhetetlen költői képekben idézte meg az izmos és szilaj vagy agyonhajszolt és fáradt lovakat. Költészetének aureolájával vette körül az állatot, legendás közegbe helyezte, a ló és a verseny mítoszát alakította ki. „... a jó lovacska fut tovább, / nem ösvény és nem deszkagáton — / már tengereken ugrik át. / Sörénye lángol, szügye habzik, / és fölkapja az őszi ég, / patája felhők hátán csattog, / a földre többé sose lép” — hangzik *Hát ezt is megpróbáltam* című verse. És ugyanez a mítosz nyer megfogalmazást a *Téli ügető* vagy a *Vasárnap éjjel* sorai-ban. A ló alakját mindhárom versben elégikus-nosztalgikus hangulat veszi körül. A ló alakja ugyanis, mint a mai magyar költészetben oly gyakran, jelképes jelentésben szerepel: általában a múltat, az elmúló, pusztuló életet fejezi ki. (A lónak, mint költői szimbólumnak a szerepével Bojtár Endrének Tandori Dezső *Hommage*-áról szóló veleményezése [Kritika, 1971.] foglalkozott; Weöres Sándor, Benjámin László, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László, Tornai József, Csoóri Sándor és Tandori

Dezső verseiben kísérve nyomon a fogalom és a jelentés alakulását.) A ló már csak azért is a pusztuló-múló élet jelképe lehetett, mert napjainkban veszítette el azt a szerepét, amit hagyományosan betöltött a magyar, általában a kelet-közép-európai társadalom köznapjaiban. Ebben az értelemben és összefüggésben használta fel Nagy László elégikus verse: a *Búcsúzik a lovacska* is. És most Zelk Zoltán, aki szintén egy elmúló világ elégikus búcsúztatását fejezi ki a lovakat mitizáló verseiben. A kalandtól vesz búcsút, a derűtől, a tovatúnt ifjúság emlékeitől, valamiképpen a világ örömeitől és izgalmaitól.

Mert az új versek egyre inkább a búcsú, a végső számvetés és ennek következtében: a bölcs rezignáció alkalmi és gesztusai. Zelk Zoltán, visszatekintve sorsára, küzdelmeire és megpróbáltatásaira, elégikus versekben végzi el az összefoglalást. Leszámol a múlttal, gyötrelmes emlékeivel (*Hány ezer év?*), megbocsát ellenségeinek (*És és*). S ahogy visszatekint, látja, hány kudarc van mögötte, mennyi csalódás, tört remény, vesztett illúzió. „...hatvan esztendőm olthatatlan / erdőtüzevel, árvizekkel, / bányaomlásokkal mögöttem” — olvassuk *Ma reggel* című versében, mintegy a pálya, az életsors keserű leltára gyanánt. A számvetés tárgyi anyaga keserűséget kelthetne, a költőben még sincs keserűség; annál inkább bölcsesség, rezignáció. Most alakul ki és nyer végleges megfogalmazást az a költői közérzetet átfogó és kifejező életfilozófia, amely egyszerre jelenti az újabb versek, az elégiák eszmei indítékát és eszmei nyereségét. Szelid figyelem, emberi szolidaritás, józan önfegyelem és okos derű hatja át ezt az életfilozófiát. Vigaszában a költő még azzal is megbékül, ami ellen különben egész költészetével tiltakozik: az elkerülhetetlen pusztulással. Amely most már nem kegyetlen végzet többé, hanem elvegyülés az anyaggal, összeolvadás a mindenséggel és a természettel.

Szelid és bölcs alkonyi derű fénylik át ezeken a verseken. A megbocsátó, derűs és bölcs életfilozófiát azonban zaklatottabb, modernebb formák közvetítik, s ez sajátos feszültséget, evokációs erőt jelent. Zelk Zoltán elégikus érzésekkel búcsúzik próbák között edzett változatos múltjától, visszatekintése és számvetése során egyensúlyt és megnyugvást keres. Versei azonban korántsem „lekerékítettek”, sőt gyakran használja a modern költészet diszharmonikus jellegű alakzatait. Korábban, főként a *Tűzből mentett hegedű* költeményeiben, a hagyományos versképző eljárásokkal dolgozott, Arany Jánost választotta mesterének, s a „régimódi versek szép alkímiáját” tekintette poétikai ideáljának. Rónay György e hagyományos formákban felhangzó versek természetes, keresetlen egyszerűségéről beszél. „A költő — mondja — annyira ura a saját hangjának, annyira birtokában van eszközeinek, hogy már bizvást hagyhatja szólni, beszélni magukért magukat a dolgokat és érzéseket, nincs szüksége ékítésre, díszítetésre, stilisztikára. Nem ő díszítget, hanem a dísz, szépség, ékesség magukból a megszólaltatott dolgokból ered, olyasformán, ahogy az érett gyümölcsből buggyan ki a méz, az eszköztelen, egyszerű forma és nyelv, épp eszköztelen egyszerűségében maga termi szépségét...” Ez a természetes hang most annyiban változott, vagyis inkább annyiban gazdagodott (megőrizve a természetesség, a keresetlenség gesztusát), hogy kiegészült az álom, a látomás, a mítikusabb lírai ábrázolás eszközeivel (pl. a *Hajnali vendég*, *Vasárnap éjjel*, *Rianás* című versekben). Illetve felidézte a költő ifjúságának expresszionista fogalmazását és lendületét (pl. *Lásd, élni szeretnék*). Ezekben a diszharmonikusabb, zaklatottabb ihletről tanúskodó alakzatokban fejezi ki elégikus közérzetét és „életfilozófiáját”. Költészetének alighanem legmagasabb szintjére érkezett velük; a költői hangzás telt dallamához, a kifejezés arányos és érett formáihoz. És az elégia hagyományos műfajának is új színt, szípkorkázból, gazdagabb fényt sikerült adnia.

Vázlat Kormos Istvánról

Egy garabonciás jár köztünk. Felleghajtójával szelet kavár, sárga esőt hoz, megállítja röptében a hollót, magához kezésíti a vizeket, a napot, a holdat, medvévé, sárkánnyá varázsolja a cséplőgépet, füttyögni tanítja a csukát, két lábon métázó nyulak közt furulyál. De ez a hókuszpókusz rajzolászó, szalmahajú, hegyes orrú fickó nagyon szeretnivaló. Akár pendelyes kisjézusnak, meztellábas kisistennek, ígéretes angyalnak is képzelhetjük, aki ráadásul nem is kalimpál koszos lábaival, mikor Menyhért király a nyaka közé veszi. Mindenfélel tele feje körül mindig ott zizeg a „fehér legendalap”. Mert Kormos István folytonosan mesét kohol. Igaz, csak egy picit lódit. Éppen csak megbillenti a valóságot, s az máris tündéri derengésbe fordul. Világában minden vaskosan valódi, nyers és szögletes, de minden elmozdul egy kicsit, s egyszerre látni fogható testét, s mellette, mögötte homályló árnyalakját.

Egyetlen szavára elhisszük, hogy a pendelyben karikázó kislány Ráskay Lea, s hogy „hajdanvolt fű-fickó idejében” a kódexes fenekű Sövényházi Márta hívta cicerélni, hogy Beatrix királyné „csizmás csöpp ükunokáját” körülcsudálja egy számára, s kétségtelenül meg is szólalna, ha nem volna teli szénával a szája. S mi sem természetesebb, mint hogy a foszlott sarus, csúcsos süveges pék, aki péklapátjával átdöfi „a sárkánykemence lánghasát”, maga Szent György lovag. De ha Szent Györgyöt profánul lerángatja az égből, rögtön jóvá is teszi a szentségtörést: a fonott pusztakalács, a szőke fejű zsemle olyan fényességgel ragyog, hogy nyugodtan az oltárra gondolhatjuk. Mert Kormos egyszerre profán és áhítatos, csak ezen is fordít egy kicsit: amit a tóthtihamérok szentnek prédikálnak, azon ő tiszteletlenül röhög, a profán dolgok köré meg glóriát kanyarít. Parasztszentképeket fest, otromba, szögletes, nagymarkú szentekkel, s a kép csupa vásári harsányság, élénk színekkel-fényekkel ragyog, s a szentek gubaszgú gyülekezete egy kicsit elrajzolva, kancsalul néz az olvasóra. Micsoda eleven búcsús-kolompos magyar—flamand nyüzsgést tud élénk büvölni! S micsoda édesen sajtó nosztalgiákat! A betlehemesek tarka zsvajában váratlanul felkápázzik „egy zsúptető szárnypróbája a messze morrogó tenger felé”, a franciaországi jumièges-i búcsú fényes-mélabús jelenetei meg az ásványárói, mecséri, lébényi képeket hívják elő az elsüllyedt időből.

Mert Kormos költészetének egyik titka, hogy mindenütt otthon van a világban, nyájasan komázik, parolázik lakóival, de szavaiban, mozdulataiban mindig ott lappang a hajdani gazdátlan-apátlan-anyátlan kiskölyök. Talán ezért szereti viszont a világ is: a tehéncsorda óvatosan áttülekedett a feje fölött, mikor kétévesen az utca porában játszott nevezetes fém hőmérőtokjával, a nők önkéntelenül megsimogatják immár ritkuló haját, ha elmennek mellette, s én jószívvel ütésben felejttem a bástyámat egy húszforintos profipartiban.

Ma, az antiköltészet divatja idején nem tudok nagyobb dicséretet mondani Kormosra, mint hogy költészete zavartalanul édes. Sohasem túlédes, mert tartalma, nyelve, formája mindig biceg egy kicsit. A lüktetés itt-ott kihagy; a sor szinkópásan félbemarad, vagy megduzzadva túlszalad és átbukik határán. Ez a költő — bocsánat a lejáratott szóért — érzi és közölni tudja a dolgok, helyzetek, szavak mágikus erejét. Természetes bájjal gajdol a mondókák félhalandzsa nyelvén, fellobbantja egy-egy valaha vagy sose hallott földrajzi név delejes sugárzását, költői anyaggá tudja hevíteni franciaországi élete bőröndcímkeit: Ertot, Flamanville, Les Pieux — olvassuk, és fel-felsikoltunk, mint valamikor

a jó Kazinczy. Igen, ez a költészet, ezek a csodát művelő varázsigék. Mert bármi felidézheti egy tündéri félálomvilág ízeit — vagy a légszomjas árvaságot, a fejtörős depressziót. A vállrándítóan hetyke dalok ideje elmúlt. Kormos ugyan igazában ma is dalokat ír — de milyen mások ezek a mostaniak! Az írásjelek nélkül eldünnyögött-sóhajtott-jajgatott-káromkodott versek mintha egy szüntelenül zengő dallamot erősítenének fel egy dalnyi időre. Mintha nem kezdődnének és nem érnének véget, előttük és mögöttük is van valami. Mikor az utolsó szó elhangzik, nem érezzük a pontot. Úgy tetszik: hangtalanul, sűrűlódás nélkül szólnak tovább. Látszólag egyszerű dalai nagyon is bonyolult szövésűek. Nem a népköltészetből magáévá formált motívumjátékra gondolok, az eltűnő, konokul újra felhangzó, kicsit módosuló képekre, szókapcsolatokra. Sokkal inkább arra a nehezen leírható valamire, amit az egyszerűség kedvéért versei zenéjének mondanék. De nem a szavak hangteste zenél itt, hanem az áhítatos vagy groteszk képek, a jóízű tájszavak, a természetes mozdulattal versbe emelt archaikus elemek, a könnyen áradó, de egy kicsit mindig el-elgáncsolt mondatok, és legfőképp a felfejthetetlenül sokágú tartalom. Kormos ezúttal is rászéd bennünket: azt hinnénk, hogy magános fuvolaszót hallunk, de ha jól odafigyelünk, kihalljuk belőle a fenséges orgonazúgást, a nyekegő dudát, a dübögő dobot — s bár nem tudom, milyen a hangjuk, biztosra veszem, hogy a szájdorombot, a csimpolyát, az ukulelét is. A szó mögött egy másik szó, a kép mögött egy másik kép, a dallam mögött egy másik dallam sejlik. Könnyen kibomló dalainak — mondjuk csak ki — borzongató mélységük van. Gondoljunk a Tél Normandiában izzó-fesztes-riadalmas képsorára, az Áfonya bizarr, humoros, gyöngéd eksztázisára, a Vonszólnak piros delfinek zaklatott, ziháló, szárnyaszegett szárnyalására.

Ez a minden ízében földi költő erőfeszítés nélkül rúgja el magát a földtől, de legmagasabb hangjai is megmaradnak a föld természetes vonzásában. Minek óvatkodni? Tegyük közhírré nyugodt lélekkel, hogy Kormos István a dalnak, a chanssonak csak Apollinaire-hez, József Attilához, Weöres Sándorhoz fogható mestere.

FODOR JÓZSEF: ELMŰLÁS

CSEHSZLOVÁKIA

Folyóiratokról

Irodalmi folyóiratok Szlovákiában. Jubileum jelenti az alkalmat, hogy szemlénkben ezúttal az élő szlovák irodalom műhelyeit mutassuk be az olvasóknak. A Szlovák Írószövetség reprezentatív havi folyóirata, a *Slovenské Pohľady* idei első számával 90. évfolyamát kezdte meg. Hirtelenjében körütekintve a szomszédos országokban, nem valószínű, hogy találánánk Kelet-Közép-Európában valahol is olyan irodalmi folyóiratot, amelyik 89 megjelent évfolyammal büszkélkedhet. Ismeretes, hogy ezen a táján a világnak hányszor szólt bele a történelem csak az utolsó fél évszázad során is közvetlenül az irodalom életébe. Az is köztudott, hogy az irodalmi élet átrendeződései, új áramlatok megjelenése, az irodalmi ízlés változásai minden irodalomban új orgánumokat hívnak életre, a folyóiratok sorsa is keletkezés és elmúlás. Hogy mindezek ellenére a huszadik század harmadik harmadának szlovák írói is ugyanabban a folyóiratban jelentetik meg írásaikat, mint elődeik a múlt század közepén vagy végén, annak oka a szlovák irodalom fejlődési sajátosságaiban keresendő. Ha változtak is az alapítás óta eltelt közel 130 esztendőben a szlovák irodalmárok eszmei-irodalmi célkitűzései, ha ez idő alatt a *Slovenské Pohľady* arculata többször gyökeresen megváltozott is, mindig fontos volt a szlovák irodalom számára a folytonosság tudata, az elődök törekvéseihez való kapcsolódás. A sokáig a történelem árnyékában élő szlovákság írói és költői számára a hagyományt jelentette ez a folyóiratcím, a biztatást, hogy van mire építeniük.

A mai folyóiratok bemutatása előtt éppen ezért nemcsak a ritka évforduló csábitásának engedve szólunk a *Slovenské Pohľady* múltjáról, hanem a folyóirat irodalomtörténeti jelentősége miatt is. A Szlovák Szemle (*Pohľady* = Szemle) megszakításokkal és újrakezdésekkel barázdált útján végigpillantva a folyóirat szerkesztői, munkatársai között megtaláljuk az újabb kori szlovák történelem számos kiemelkedő alakját. „És aki ismeri a szlovák nemzet modern történiáját, az tudja, hogy ebbe a történelembe kitörölhetetlenül beleíródott a *Slovenské Pohľady* története” — írja a mai örökös, *Vladimír Mináč* a kilencvenedik évfolyam első számában.

Jozef Miloslav Hurban áll az út elején, a szlovák irodalmi élet nagy szervező egyénisége alapította 1846-ban Szokolcán a *Pohľadyt*, a szlovák irodalom, tudomány és művészet szemlét. Mindössze három évvel azután, hogy megszületett a közép-szlovák nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelv eszméje. Az alapító ennek az új szlovák irodalmi nyelvnek a szolgálatába állította a folyóiratot, első folyamának megszűnéséig, 1848-ig a Szlovák Szemle kiemelkedő szerepet játszott a szlovák nyelvű irodalom kibontakoztatásában. 1851-ben Nagyszombatban indítja újra a folyóiratot *Hurban*, ezúttal társszerkesztőként *Mikuláš Dohnányval*, de a második nekirugászkodás is csak rövid ideig, 1852-ig tartott. A harmadik újrakezdésig harminc esztendőnek kellett eltelnie. *Svetozár Hurban Vajanský*, J. M. *Hurban* fia, a századvégi szlovák szellem egyik meghatározó egyénisége újította föl 1881-ben Turócszentmártonban a *Slovenské Pohľadyt*, tőle pedig mintegy tíz esztendővel később a sokoldalú irodalmár és szervező *Jozef Škultéty* vette át a szerkesztést. A nemzetiségi helyzet-

ből adódóan sokféle szerepre kellett vállalkoznia a folyóiratnak, a szépirodalmon kívül eredeti föladatait szolgálva helyet kellett biztosítania hasábjain az anyanyelvű tudományosságoknak is. A múlt század utolsó évtizedeiben vált a Pohľady a szlovák szellemi élet legtekintélyesebb és legfontosabb fórumává, ahol közölni — beérkezést jelentett. Ugyanekkor Hurban Vajanský és körének nemzeti konzervativizmusa egyre inkább lezárta a sorompót korszerű kulturális-irodalmi áramlatok előtt.

A csehszlovák állam megalakulása után továbbra is Turócszentmártonban lát napvilágot a folyóirat, a két világháború közötti időszak legjelesebb szerkesztője *Štefan Krčmery*, a költő — mintegy tíz évig jegyezte a Slovenské Pohľadyt — aki friss és széles horizontú tájékozódásával (jelentős szolgálatokat tett a magyar irodalom népszerűsítése érdekében is) új, modernebb vérkeringést indított a Szlovák Szemle hasábjain. Így tehát több irónemzedék munkájához kapcsolódva veszi át 1953-ban a nagy múltú folyóiratot a Szlovák Írószövetség, a megjelenés helyéül pedig Szlovákia fővárosát, Pozsonyt választják.

Hogy miképpen értelmezik a hagyományt a kilencvenedik évfolyam munkatársai, arra Mináč már idézett köszöntőjének sorai adnak választ. Tárgyilagosan vet számot a múlttal, az évforduló ünnepése — írja — nem adhat fölmentést a hagyomány konzervatív, reakciós lapjainak bírálata alól.

A mostani Pohľady a tradíciók értékes, haladó rétegeire kíván építeni. Központi havi folyóirat lévén, találkoznak hasábjain — lakóhely, izlés- és életkorbeli különbségekre való tekintet nélkül — az élő szlovák irodalom képviselői. Eredeti szépirodalom mellett bő teret szentelnek a szlovák szellemi és kulturális élet eseményeinek is, de nem feledkeznek meg a gyökerekről sem, mindig adódik mód és alkalom a szlovák történelmi és irodalmi múlt fölidezésére. Második éve ismét költő neve szerepel főszerkesztőként a borító belső oldalán, a második világháború éveiben lírikussá érett *Vladimír Reiselé*. Az 1974. évi első számban többek között Ján Poníčan, Lubomír Feldek és Vojtech Kondrót verseit, Hana Zelinová és Ján Gregorec prózáját olvashatjuk. Jiří Wolkerre Miloš Tomčík emlékezik szlovák kortársainak fölidezésével, Peter Jaroš fiatal prózaíró pedig a szlovák fölvilágosodás már-már elfeledett alakjának, az első szlovák regényírónak, Jozef Ignác Bajzának (Bessenyeieik kortársa) emlékét ébreszti. Néhány éve állandó rovatot szentelnek a szocialista országok irodalmának, a januári számban Jozef Hvišč szemléjét olvashatjuk a lengyel irodalom újdonságairól.

A szlovák irodalmi élet másik jelentős fóruma, a *Romboid* című kritikai és elméleti folyóirat, csak a kilencedik évfolyamát kezdte meg 1974-ben. A szlovák szocialista költészet és kritika élő klasszikusának, a hetvenedik évében járó *Laco Novomeský*nek egyik harmincas éveiben megjelent verseskötetéről kapta címét a kritikai szemle. A korábbi kéthavi megjelenésről az elmúlt évtől kezdve tértek a havira, az új köntösben és sűrűbben napvilágot látó folyóiratot ezekkel a szavakkal bocsátotta útjára a szerkesztőség: „Új arcot kap a Romboid, a könyvkultúra folyóirata lesz, vagyis olyan fórum, amilyen hiányzott korábban a szlovák folyóiratok közül.” Könyvkultúrán a könyvek megírásával, megjelentetésével, népszerűsítésével és fogadtatásával kapcsolatos jelenségek összességét értik Szlovákiában, tehát a beköszöntő ajánlotta mindazoknak a megváltozott folyóiratot, akiknek valamilyen formában közük van a könyvhöz: íróknak, művészeknek, tudósoknak, pedagógusoknak, publicistáknak, középiskolás és főiskolás diákoknak. A Romboid célkitűzéseinek megfelelően elsősorban kritikai, elméleti írásokat közöl, behatóan foglalkozik az irodalompolitika, a könyvkiadás kérdéseivel. Lehetőségeihez mérten tájékozódik a szerkesztőség más szocialista országok irodalmi, kritikai életéről is, az 1973. 3. számban például az MSZMP irodalom- és művészetkritikai állásfoglalását közölték rövidített formában.

A *Nové Slovo* című politikai és kulturális hetilap csak részben foglalkozik irodalommal. 1974 januárjától azonban irodalmi melléklettel bővült, és így újabb fórum nyílt a szlovák írók, költők, kritikusok számára. A 3. és a 4. számban érdekes kerekasztal-beszélgetés hívta föl magára a figyelmet, szerzők és kritikusok folytattak véleménycserét a fiatal szlovák prózáról. Az eddigi eredményeket és a tovább-

lépés föltételeit mérlegelő hozzászólások részletező bemutatására nincs mód, csak néhány elhangzott véleményt ragadunk ki a beszélgetésből, hogy érzékelhessük a hazaiakhoz hasonló gondokat. *Daniel Okáli*, a legidősebb írói nemzedék képviselője a konfliktusokat hiányolta a fiatalok írásaiból. Az irodalomtörténészként és kritikusként is az első vonalba tartozó *Ján Števoček* az utóbbi néhány évben színre lépő és a közvetlenül előtte járó generáció különbségét hangsúlyozta; nagymértékben segítené a kibontakozást nézete szerint, ha a fiatal nemzedék kritikusai is felnőnének. *Ivan Sulík* az elhamarkodottan kiadott első kötetek ellen emelt szót, továbbá az igazi epika, a szélesebb horizontú koncepció hiányára figyelmeztetett; *Vincent Šabík* pedig az elsődleges élmények, a valóságközelség jelentőségét hangsúlyozta a fiatalok számára.

Nem lenne teljes fölsorolásunk, ha nem említenénk meg befejezésül a Matica Slovenská kéthetente Mártonban megjelenő kultúrpolitikai lapját, a *Matičné Čítaniet*. Az elsősorban népművelési célokat szolgáló lap idén lépett hetedik évfolyamába, hasábjain rendszeresen helyet kapnak rövidebb szépirodalmi alkotások és könyvismertetések is.

KISS GY. CSABA

LENGYELORSZÁG

Két történeti munka – rólunk

A hatvanas évek második felében két fontos — hazánkra vonatkozó — történeti feldolgozás jelent meg Lengyelországban. Bár *Wacław Felczak* Magyarország története (*Historia Węgier*, Wrocław—Warszawa—Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, 1966) és *Ludwik Bazylów* Erdély és Lengyelország 1576—1613 (*Siedmiogród a Polska 1576—1613*, Warszawa, PWN, 1967) című könyvének megjelenése óta jó néhány esztendő telt el, ismertetésüket csekély magyarországi visszhangjuk miatt szükségesnek tartjuk.

Ludwik Felczak a magyar történelem legkiválóbb lengyel ismerője, legnagyobb szaktekintélye. Háborús menekültként több évet töltött hazánkban, jól megtanult magyarul, és volt alkalmja érzelmileg is közeledni a tájhoz és e táj népéhez. (Ez az érzelmi kötődés azonban nem csorbítja történetírói tárgyilagosságát — erről győző meg könyve is.)

Nagy tárgyi felkészültséggel megírt, hatalmas jegyzetapparátust, tekintélyes bibliográfiát tartalmazó munkája a felfeledésig tárgyalja hazánk történetét. Emeli a könyv értékét, hogy a történelmi események szintetikus ismeretetésén és a társadalmi fejlődés bemutatásán túl, lehetőségeihez mérten betekintést enged a magyar irodalomba és képzőművészetbe is; kultúrtörténeti vázlatot ad.

A könyv legjobban sikerült része a középkori, valamint a három részre szakadt Magyarország történeti feldolgozása. *Felczak* fegyelmezettségét tanúsítja, hogy csak az eseményt megillető súllyal tárgyalja és igen objektíven értékeli a magyar—lengyel perszonaluniókat is. I. (Nagy) Lajos közös uralkodását illetően vitába száll *Hóman Bálint*tal, aki az unió utáni Magyar Királyságot „erőben és jelentőségben” „a Német-Római Császársággal és a Francia Királysággal” veti össze. Valójában az unió 12 év után szétesett, mert „nem voltak tényleges alapok a két állam közötti tartós kapcsolatokra. Ezt leginkább a XIV. század bizonyítja. Magyarország expan-

ziója ez idő tájt dél felé (a Balkán felé) irányult, Lengyelországot legfőképpen északhoz (a Balti-tengerhez) kötötték érdekei. Ezek miatt is szét kellett esnie a lengyel—magyar uniónak, mivel egyidejűleg nem szolgálhatott érdekeit és expanzióját tekintve két ennyire különböző irányultságú államot”. A második perszonálunió lezárását jelentő várni csatavesztésért viszont Felczak — a lengyel közgondolkodástól eltérően — Ulászlót hibáztatja, aki „az őt környező bárók rábeszélésére lovaságát könnyelműen rohamra vezette a gyalogos janicsár ezredek ellen, és elesett a harcban. A király halálhírére megzavarodott a magyar tábor, és a győzelemnek indult ütközet a törökök javára fordult”.

A harmadik lengyel—magyar perszonáluniónak Báthory István lengyelországi uralkodását jelöli meg Felczak, bár ez Magyarországnak csak egyharmad részét foglalta magába. Hogy ez az unió mennyire visszavetette az Erdélyi Fejedelemséget, arról nem szól a szerző, aki később izgalmas színekkel ecseteli a XVII. század magyar fejedelmeinek Habsburg-ellenes harcait, parasztfelkeléseit, kuruc szabadságküzdelmeit, hogy a török kiűzését eredményező háborúk korát lezárva megállapítsa: „A karlócai béke nem jelentette azt, hogy Magyarország visszanyerte a mohácsi csatamezőn elveszített függetlenségét.”

Gazdag panorámáját kapjuk a XIX. századi Magyarország történetének is, melynek középpontjában az 1848-as szabadságharc, illetőleg a kiegyezés áll. A szerző jól érzékeli azokat a problémákat, melyek megoldatlansága, álmegoldása az I. világháborúhoz vezetett. E század tárgyalásánál azonban az az érzésünk, hogy a szerző élehetett volna a magyar fejlődésre rímelő lengyel történelmi sorsfordulókat követő folyamatok összevetésével is. Gondolunk itt arra, hogy a Kossuth—Széchenyi vitával, az általuk felvetett lehetőségekkel mennyire analogikus az 1863—64-es felkelést követő pozitivisták korszak eszmei harca.

A dualizmus ábrázolása arányos, a két világháború közötti korszak azonban igen elnagyolt. A könyv 350 oldalából mindössze 18 oldal foglalkozik a Horthy-korszakkal, így a lengyel olvasó csak igen vázlatos képet kaphat róla. Ez azonban nem csökkentheti a hazánk történetéről készült első, mai igényű, lengyelországi feldolgozás érdemét.

Ludwik Bazylow fentebb jelzett könyve meglepetést kelthetett hazájában. Milyen nyúlhatott az orosz történelem kiváló szakértője magyar témához? Pedig a régi Eötvös-kollégisták nyilván emlékeznek még Bazylowra, aki nyelvünket és történelmünket tanulmányozva hosszú időt töltött a Ménesi úti kollégium falai között.

Az idézett mű Erdély politikai és diplomáciai történetének négy évtizedét dolgozza fel. (Forrásanyaga, bibliográfiája Felczákéhoz hasonlóan imponáló.) A dátumok jelzik a kort. 1576, 1613: Báthory István lengyel királlyá választásának és Báthory Gábor fejedelem halálának éveit.

Báthory István uralkodása tíz esztendejének természetzerű lengyel—magyar kapcsolatain túl az 1595-öt követő másfél évtized erdélyi eseményeit szövik át a lengyel—magyar kapcsolatok. Báthory Zsigmond, Báthory András, Vitéz Mihály, Székely Mózes, Basta, Bocskai, Rákóczi Zsigmond, Báthory Gábor nevével találkozunk. A lengyel—magyar viszonyt a régi Báthory-párti főúr, Zamoyski kancellár tevékenysége, Lengyelország moldvai érdekelttsége és a III. Zsigmond uralkodásával elégedetlen belső ellenzék tevékenysége határozza meg.

Bazylow megállapítása szerint Báthory Zsigmond a lengyelek moldvai érdekelttségének köszönheti 1595-ös havasalföldi hadjáratának sikereit, mivel Zamoyski Moldvába vonuló lengyel hadai akadályozták meg, hogy a krími tatárok kelet felől Erdélyre törjenek. Ugyancsak a moldvai érdekelttség fordította szembe a lengyeleket Vitéz Mihállyal, aki 1600-ban erdélyi fejedelemként indított hadjáratot Moldva megszerzésére. Vele szemben a lengyelek a trónjáról több ízben lemondott Báthory Zsigmondot támogatták, akinek visszatérését viszont a prágai császári udvar nem nézte jó szemmel. Igaz, Rudolf császár Mihálytól is tartott, s tevékenységét csak a

politikai széljárás szükségének megfelelően támogatta, alkalmasint hívének meggyilkoltatásától sem rettent vissza.

Egészen futólag, de annál nagyobb súllyal említi meg Bocskai István lengyel kapcsolatait Bazylow. A lengyel történész rendkívül nagyra értékeli (Báthory Istvánnál is többre) a „hajdúk fejedelmét”. A szabadságharc és a diplomáciai küzdelmek idején kelt, Lengyelországba küldött leveleket elemezve Bazylow utal arra, hogy Báthory példáját követve Bocskainak is komoly esélye lett volna a lengyel trón megszerzésére annál is inkább, mert a lengyel nemesi társadalom egy része elégedetlen volt III. Zsigmond uralkodásával. Ez az elégedetlenség tette lehetővé a fiatal Báthory Gábornak is, hogy a lengyel trón megszerzésének gondolatával foglalkozzék, amire Bazylow szerint volt is némi esélye.

A lengyel szerző a következőkben foglalja össze az általa tárgyalt korszak Erdélyének és Lengyelországának kapcsolatait:

„A XVI. és XVII. század fordulóján a Lengyelország és Erdély közötti kölcsönös viszonyok nagyon fontos és jellemző eseményekben bővelkednek. Egyrészt az általánosságban vett lengyel politika töretlen érdeklődést tanúsít az erdélyi probléma iránt, amit kétségkívül nagymértékben Báthory István tízéves lengyelországi uralkodása eredményezett; másrészt az erdélyi fejedelmek bizonyos mértékig óvatossá, olykor pedig kockázatos politikáját sem hagyhatjuk figyelmen kívül. E fejedelmek a bonyolult politikai és dinasztikus feltételek eredményeképpen szüntelen lavírozni kényszerültek a császárság, Törökország és Lengyelország között. Ha a feltételek kedveztek az erdélyi fejedelmeknek, határozottan offenzív politikát kezdeményeztek, amely vagy Moldva és Havasalföld hűbéressé tételét, vagy a császárságtól való elszakadást, vagy a magyar korona megszerzését célozta. Ritkán ugyan, de előfordult, hogy Törökország ellen is felléptek. Amikor pedig Erdély uralkodói különösen biztosan érezték magukat, erősen vonzotta őket a lengyel ügy, és nem csak úgy, mint Báthory Zsigmondot, akit mindenekelőtt rokoni szálak fűztek Lengyelországhoz; de úgy is vonzotta őket, mint Bocskait vagy Báthory Gábert.”

Ludwik Bazylow könyvét szívesen olvasnánk magyarul is.

KOVÁCS ISTVÁN

ROMÁNIA

Vita a kritikáról

Az utóbbi hónapokban a román irodalmi életet a kritika kritikája uralja. A bírálat mindig sokat hallatott magáról, most azonban fő témája lett az irodalmi lapoknak, sőt a párt elméleti folyóirata, az Era socialistă, és napilapja, a Scînteia is rendszeresen foglalkozik a kritikával és a róla elhangzó véleményekkel. Nem véletlen ez a nagyarányú figyelem, a román irodalombírálat az utóbbi esztendőben nem csupán hallatlanul termékenyvé vált, hanem új, tudományos vizsgálati módszerek alkalmazásával sokszínűvé és önértékű alkotássá is. A kritika, a hagyományos irodalmi műfajok versenytársa önálló statutumot igényel magának a szépírás világában. Ezzel együtt jelentkeztek azok a negatív tünetek, amelyek az eszmei tisztulást elősegítő mostani vitákat napirendre tűzték. A műfaji önállósulás és egyenlősödés együtthatójaként ugyanis a kritikának a csupán szakmabelihez szóló része elszigetelődött az olvasótól; modern módszerei pedig gyakorta történel-

mietlen állásponchoz vezették, és nem utolsósorban az elemzés tudományosságának téves felfogása miatt mellőzte az értéktételeket.

Az eszmecsere egyik ága a fiatal irodalombírálok tevékenységének értékelésére összpontosult. Ezzel a leszűküléssel a disputa tulajdonképpen elmélyült, és túl a fiatalok erényeinek és gyengeségeinek számbavételén, a kritika egészére jellemző tüneteket tárt fel.

A fiatal kritikus helyzete mindenkor ellentmondásos, mert kezdőként is érett műveket kell elbírálnia, emiatt gyakoriak a tagadás és a hódolás végletei. Viszont hogyan tegyen szert gyakorlatra az ifjú ítésk, ha nem ír és nem közöl? A kritikus korántsem hasonlít Pallas Athénéhez, aki, mint ismeretes, teljes fegyverzettel ugrott ki Zeus fejéből. No de a fiatal bírálókról szóló disputában korántsem a kezdet nehézségeiről esett szó, talán azért sem került ez napirendre, mert a román kritikások legújabb ifjú nemzedéke korántsem bátoritanul és bizonytalanokodva lépett fel, ellenkezőleg, gyakorta öntelt magabiztossággal és kizárólagossági igényvel tulajdonítja magának az ítékezés jogát. Természetesen súlyos igazságtalanság lenne — amit a vita résztvevői nem is követtek el — általánosítani ezeket a kedvezőtlen mozzanatokot, mégis a fiatalok erényeinek elismerése mellett igen sok szó esett ezekről a negatívumokról.

A fiatalok hivatkozott fitogtatása szóba került az Era socialistă, a Románia literárja, a Convorbiri literare oldalain — közben mellékvágányra terelő személyi polémiák is zajlottak —, míg végül a Luceafărul széles körű anketával kísérte meg sokoldalúan, az erények és a fogyatékosok lehető tárgyalagos felmérésével tisztázni a kérdést. A román irodalmi életben a következő jelenség mutatkozik meg: a különböző irodalmi lapok kritikái rovatát fiatalok vezetik és írják, az irodalmi krónika és a recenzió újabban nagyrészt harmincon aluliak tollából kerül ki. Így aztán indokolt a Luceafărul anketájának alapkérdése: milyen legyen a fiatal kritikus? Erre a kérdésre keresik a választ az anketá alanyai, és ha nem is találják meg az örökérvényű általánosan hasznosítható feleletet, elgondolkoztató következtetéseket vonnak le az egész kritika számára. Fiataloknak és idősebbeknek egyaránt hasznos következtetéseket. A Luceafărul anketáját bevezető vezércikk leszögezi, hogy „aki fiatal kritikusról beszél, az impliciten nyugtalanságot, kíváncsiságot, felfedezői elhivatottságot mond”. E tulajdonságok nélkül aligha létezhet igazi kritikus, amiből az a tanulság következik, hogy a kritikusnak nem szabad megöregednie, pontosabban, meg kell őriznie szellemi fiatalágát. Ion Vlad fel is veti a kritikus fiatalok megszerzésének és megőrzésének a módját: „... olvasva és újraolvasva az irodalmat, a kritikus fiatal marad akkor is, ha tiszteletreméltó kort ér el. A szüntelen visszatérés a művekhez jelzi vágyát, hogy az alkotásokban újabb idősebb értelmet fedezzen fel... ez őri meg a kritika vitalitását.” Akadtak, nem is kevesen, akik a fiatal kritikusokat arra intették, hogy legyenek megfontoltak, körültekintőek, kiegyensúlyozottak, egyszóval olyanok, mintha nem lennének fiatalok. A kicsinyeségeken felülemelkedő, nagylelkű és megértő, ellenfelével lovagias és elvszerűen következetes kritikus mindannyiunk eszményképe, de hogyan is kívánhatnánk, hogy éppen a fiatalok testesítsék meg azt, ami mindannyiunk vágyálma? Nicolae Balotă ki is mondta: „Azt kérjük a fiatal kritikától, amit mi magunk, akik immár nem vagyunk éppen fiatalok, szeretnénk nyújtani.”

Kemény szavakkal lép fel Ov. S. Crohmălniceanu a helyezkedő fiatal recenzensek ellen, akik nem a saját véleményüket, hanem a szerkesztőét fogalmazzák meg. Ezek az ifjak előbb lesznek taktikusok, mint kritikusok — írja kissé kesernyésen, és ugyanakkor felveti a fiatalok hiányának konkrét megnyilatkozási formáit néhány ifjú kartársánál. Nem verik vissza például az utóbbi időben terjedő lírai epigonizmust; az ideológiai vetületet kurtán-furcsán elintéző esztétizáló és misztifikáló szócséplést; a megalkuvást és a kompromisszumokat. „Elkötelezett marxista irányzatot nem lehet kialakítani hallgatóságos kompromisszumokkal. Ehhez a lényegre érintő intelligens vitákra van szükség” — állapítja meg a neves román kritikus.

Az egyik igen tehetséges fiatal kritikus, V. Cristea az Era socialistă oldalain szóvá tette, hogy megengedhetetlen ingadozások mutatkoznak meg az ugyanarra a

könyvre vonatkozó értékítéletekben. Újabban aztán Adrian Isac ugyanebben a folyóiratban részletesebben kifejtette véleményét a jelenségről, és komoly érvekkel sikerült kimutatnia a bajok gyökerét. Szerinte az esztétikai értékítéletekben megmutatkozó zűrzavarnak az okát az alapvető fogalmak tisztázatlanságában kell keresnünk. Elsősorban a szép fogalma tisztázatlan és emiatt a gyakorta használt esztétikai érték fogalma rendszerint tartalmatlan. A legtöbb kritikus nem tisztázza, mit ért a szép alatt, miben rejlik az esztétikai érték, de igen kategorikus véleményt mond. Érvelésének egész építménye emiatt aztán homokra épült várként omlik össze az első kérdésre: mi is a szép az irodalomban?

Ha erre a lényegyet megragadó kérdésre a kritikus nem ad közvetlen vagy közvetett választ, akkor értékítélete mindig kétségeket támaszt és lehetőséget ad ellenkező előjelű megállapításokra. Ha az esztétikai értékítéletnek ez az alapja hiányzik, akkor a legtudományosabb mezben is csupán ízlésítéletet kapunk. A modern kritikának márpedig az a jogos igénye, hogy meghaladja ezt az olvasó-műkedvelői szintet, és az egzakt tudományokat megközelítő tárgyyszerűséggel végezze feladatát. A szép kérdésének tisztázása — pontosabban: újratisztázása — annál is inkább időszerű, mert „az irodalom manapság a társadalmi és lelki valóságba való egyre elmélyültebb behatolásánál fogva nem csupán »ízlés«, nem csupán »öncélú esztétikai élvezet« kérdése, hanem elsősorban a rendszeres vizsgálatát, amely szinte tudományos jellegű” — szögezi le a fiatal kritikus. Ki kellene tehát alakítani az irodalmi mű új statutumát — veti fel — főként gnoszeológiai funkciójából kiindulva. Az irodalmi mű szépségének a meghatározásához is ezt javasolja kiindulópontként. Adrian Isac kategorikus: meg kell határozni a szép fogalmának pontos tartalmát, és ugyanakkor szembeszáll minden ilyen definiálás örökérvényűvé nyilvánításával.

Nincsen örökérvényű meghatározása a szépnek, minden szépségeszmény a történelmi tér és idő koordinátái között érvényes csupán. Miként a klasszikus szépségeszményt megdöntötte és mással helyettesítette a romantika, ekképpen váltják egymást a szép meghatározásai az évek múlásával. „Nem létezik önmagában vett szép, abszolút szép, és értéke korántsem kizárólag érzelmi vonatkozású. A szép létezése elsősorban történelmi, és éppen ezért a történelemmel összefüggésben kell meghatározni mibenlétét” — hangzik Adrian Isac tétele, amelyhez hozzátartozik az is, hogy a szép nem egyéb, mint az ember sajátos válasza a történelemnek, nem egyéb, mint a társadalmi viselkedést szabályozó tényezők egyik alkotóeleme. Minden társadalmi rendszer, az emberi fejlődés minden szakasza kialakítja az értékek rendszerezésének a folyamatát, ami által az emberi szubjektivitás az objektív valósággal való összevetés révén megkísérli, hogy értelmet és rendet vezessen be nem csupán az egyéni, hanem a társadalmi létbe is.

Szüntelenül módosul tehát az emberiség felfogása az irodalomról és a művészetről, miként változik maga az ember is. Adrian Isac nem vállalkozik a szép kategóriájának mai érvényű megfogalmazására, csupán körvonalazza lényegét, és ezzel elősegíti a korszerű szépségeszmény kialakítását.

KOVÁCS JÁNOS

Finnugor testvéreinkről

Az orosz és ukrán sajtó gyakran közöl finnugor testvéreinkkel kapcsolatos cikkeket, tanulmányokat. A Szever 1973. decemberi számában olvashatjuk Tatjana Komisszarova írását a szovjet észak nemzetiségi irodalmairól.

Fél évszázada a hantik, manysik, nyenyecék, nanajok, jukagirok stb. még írástudatlanok voltak. Természetesen egyetlen nemzeti irodalom sem keletkezhet a semmiből. Ezeknek a népeknek több ezer éves kultúrájuk van, amelyet a közös élet meghatározta világkép, népköltészet őriz. Ez a napjainkig elzárt, szűk körű szellemi mikrovilág kap távlatot ezekben a nemzetiségi irodalmakban.

A nemzeti irodalmak egy-egy nemzet arcát mutatják fel: történelmi sorsukat, nemzeti jellemüket. Mindez azonban észak íróinál feloldódik az általános emberiben, s így nem egzotikum, nemzeti szín, de nemzeti jelleg, nemzeti lélek tölti be írásaikat.

Így van ez Juvan Sesztalov írásaiban, aki új műveiben (Ugor bölcső, Pogány eposz) a hagyományos manysi világképet teremti újra. A csukcs Ritheu is a nemzeti lélek megnyilvánulásait, annak szépségeit látja és láttatja meg olvasóival. De így van ez a nanaj Hodzser és Kil, a komi Juskov, Szavin, Lijurov, Csisztaljov, Toropov, Fedorov és Rocsev, a jukagir Kirilov, a nyenyec Pírerku, Lapcuja és Isztomin írásaiban is. Ezek az írók felismerték, hogy a társadalmi haladás nem jelenti egyben a nemzeti sajátosságok eltűnését, felszívódását; ellenkezőleg, kiemeli jelentőségüket.

Észak nemzetiségi irodalmainak megszületése egy új, sajátos sorsú és arcú nemzetiségek, törzsek által lakott földrészt fedezett fel a világ számára. Íróik nemzetük történelmi sorsát, és népköltészetük sokszázados kincseit hozták az összemberi kultúra számára.

Ugyanebben a számban találjuk Eino Kiuro beszámolóját a balti-finn izsoriak közt tett népköltészeti gyűjtőútjáról. A szerző Ariste észt akadémikus tájékoztatása alapján jutott el az Észtországtól mindössze 25 kilométernyire lakó Kingisepp környéki izsoriakhoz. A vidék zárkózott természetű lakói közt eddig még egyetlen gyűjtő sem járt teljes sikerrel, bár közismerten dalos nép ez.

Eino Kiuro a szoiikíni faluközpontoz tartozó településeken hosszas felderítő munka után gazdag, régi stílusú, az ún. kalevalai tradícióhoz tartozó népdalkincset tárt fel. Megtalálta a runák, az epikus költészet egyes darabjait is, így az Untano háborújáról szólót.

A közlők (Nyikityina, Kondratyeva, Kirillova, Alekszandrova, Lukina) mindannyian 70 év körüliek, így Kiuro valóban az utolsó órában jegyezte fel ezeket a népköltészeti alkotásokat.

A Druzba narodov januári száma közli Juvan Sesztalov cikkét a manysi művészet hagyományairól, gyökereiről. 1937-ben a párizsi Világkiállítás szovjet pavilonját észak fiatal festőinek képei díszítették. Köztük volt a manysi-nyenyec vegyesházasságból származó Konsztantyin Pankov. Műveinek jellemző sajátossága, hogy a folklorisztikus világképet a korszerű festészet eszközeivel fogalmazza meg. Épp úgy alkot, ahogy ősei egy-két baltacsapással kifaragták a bálvány arcát vagy a szerencsehozó szellem jelét. Művészetének gyökerei mélyre hatolnak. 1968 nyarán a Moszkvai Állami Egyetem egy régészcsoportja a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzet területén 92 bronzöntvényből álló leletcsoportot talált. Vigyim Sztarkov, az ásatások vezetője szerint a rejtélyes, elnagyolt állatfigurák nem díszítőeszközök, hanem a rituális művészet alkotásai: az elhunyt ős szellemét ábrázolják.

Ez a sajátos képi látás, ábrázolásmód megtalálható a mai hantik és manysik díszítőművészetében, a sziklarajzokban és a sajátos képírásban is.

Pankov szülőfalujában, Szaranpaulban és környékén még ma is élnek a rejtélyes manysi drámai játékok. A Vortoknut — erdőn lakó ős, a medve szellemét idézik meg ezeken az ünnepi előadásokon. Erről a sajátos népi színházról írta Lev Tolsztoj: „a valódi művészet alkotásai”. Táncuk, a medvetánc elemeit a legkiválóbb szovjet együttesek műsorában is megtaláljuk.

Nem is olyan rég úgy vélték, hogy észak népei képtelenek művészi, alkotó tevékenységre. Ma viszont egyre teljesebb, egyre gazdagabb zenéjük és irodalmuk mellett képzőművészetük is. Pankovon kívül elsősorban a manysi Pjotr Seskin szobrai és a hanti Gennagyij Raisev festményei érdemelnek említést. Ez utóbbi műveiben az egykori hanti-manysi írás, a díszítőeszközök ornamentikája nyer új életet.

Ugyancsak itt olvashatjuk August Eelmjæ cikkét az észt Vlagyimir Beekman költészetéről. Az ötvenes évek elején induló Beekman a hatvanas években ért be. A kelet-európai népek sorsát vizsgáló elbeszélő költeménye (Kelet-Európa fénye) korszakalkotó jelentőségű volt az észt irodalomban. Költészete mélyen gondolati: Egyik központi témája a természet és ember kapcsolata: „A föld maradjon föld s a víz víz, / Mások is jönnek utánunk” — írja egyik versében.

Saját vallomása szerint korunk legnagyobb kérdésének a fej és a szív problémáját tartja. A modern ember harmóniáját keresi. Nem vágyik vissza a „tisztá és érintetlen” természethez, de nem szeretné az embert sem kétlábú számítógép-ként látni.

A Dnyipro januári számában Olekszandr Zavhorodnij, a balti-finn irodalmak ukrán tolmácsolója az észt irodalmi alkotások ukrainai kritikái visszhangját ismerteti. Annak ellenére, hogy Pavlo Hrabovszkij (Petőfi egyik első ukrán fordítója) egy lembergi kiadványban már a századfordulón közölt egy észt összeállítást, 1940-ig az ukrán olvasó vajmi keveset tudott az északi nép kultúrájáról.

Azóta megélné kült a két irodalom közti kapcsolat. A Kalevipoetet, az észtek nemzeti eposzát például többen is lefordították, utoljára éppen a tanulmányíró Zavhorodnij. Megjelentek ukránul többek közt Juhan Smuul, Eduard Vilde, Valton, Paul Kuusberg, Johannes Barbarus, Beekman és Debora Vaarandi írásai. 1967 májusában a Zsvoteny lembergi irodalmi folyóirat A barátság antológiája címmel tizenkét mai észt költő verseit közölte. Gyakran publikál észt fordításokat a Dnyipro, valamint a Szuzirja című szovjet irodalmi évkönyv is, így például 1971-es „balti-tengeri” kiadásában.

BENEDEK ANDRÁS

Három emlékirat

Az elmúlt hónapokban a szovjet memoáriróadalom három figyelemreméltó alkotással gazdagodott. Viktor Sklovszkij, Venyiamin Alekszandrovics Kaverin és Matvej Rojzman visszaemlékezései a 20-as évek irodalmi és művészeti életét, a kor elméleti harcait és napjainkig gyűrűző esztétikai vitáit elevenítik meg az olvasó előtt.

A mai szovjet irodalomnak egyik jelentős része a háború utáni memoáriróadalom, olvasónak és szakembernek egyaránt izgalmas művek láttak napvilágot ebben a műfajban. A legismertebb és a magyar olvasók táborában is népszerű visszaemlékezésekre gondolunk itt, Ehrenburg „Emberek, évek, életem”-jére, Katajev „Gyógyír a feledésre” vagy Sklovszkij „Így éltünk” című memoárjára.

A mostani visszaemlékezések írói alapállása egyértelműen kiviláglik a könyvek lapjairól — a múlt velünk él a jelenben is, nem hagytuk örökre magunk mögött, nemegyszer beleszól aktuális vitáinkba. A szerzők nem tudnak és nem is akarnak szabadulni ettől a múlttól, úgy érzik, felelősek a forradalom utáni idők szelleme és

a kortársak, az egykori barátok emléke előtt. Sklovszkij a múlt és jelen összetartozásáról így vall: „A múlt bennünk él, meghatároz bennünket, bár a fiatalság tagadja ezt.” Kaverin nem hisz abban, hogy a múlt egyszer s mindenkorra elrejtőzhet az emlékezet rekeszizmai között: „... a múlt sosem hagyott el engem. Mindig utánam jött, elrejtőzött valahol az emlékezet mélyén, az elérhetetlenségével kérkedett, azzal, hogy örökre letűnt. Ez azonban nem volt igazi elérhetetlenség.” Az elérhetetlennek látszó múlt meglevenítése vezeti a visszaemlékezé írók tollát, a mindenre elszánt bátorság — szembenézni fiatalságuk minden hibájával és tévedésével —, ez határozza meg a memoárirók attitűdjét. A közös alapállás felvillantása után lássuk most már egyenként is a műveket.

Viktor Sklovszkij Eisenstein-könyve két nagy művészegyeniség és teoretikus gondolkodó találkozásának izgalmas dokumentuma. A filmművészet beavatottjai előtt már korábban is ismertek voltak Sklovszkij filmesztétikai és poétikai írásai, ezzel a könyvével azonban szélesebb olvasói tábort vezet be az egykori jó barát, világhírű filmrendező, Eisenstein alkotói laboratóriumába. Az elmélet és a megvalósult alkotások szembesítéséből tudatos művész portréja rajzolódik ki. Sklovszkij meggyőzően bizonyítja, hogy Eisensteinben szerencsésen találkozott az elméleti tézisek szigorú végiggondolásának igénye és a zseniális művész újító bátorsága. Eisenstein nem légüres térben alkotott, hanem olyan kiváló rendező- és operatőregyeniségek inspiráló közelségében, mint Pudovkin, Kulesov, Dovszenko vagy a hűséges barát — Eduard Tiszse. Inaséveit Mejerhold stúdiójában töltötte, ahol a híres rendező mellett Jutkevics és Ivan Akszjonov tanították a színművészet értésére és szeretetére. Külön figyelmet szentel könyvében Sklovszkij a film és az irodalom termékeny egymásrahatásának, de a nyilvánvaló különbséget is észreveszi: az irodalom az általános felől halad a különös és az egyedi felé, míg „a filmművészetben a részt mutatjuk meg, és a montázs segítségével teremtünk az egyediből általánost”. Kétségtelenül a montázs értelmezése jelenti Sklovszkij könyvében a legnagyobb szellemi izgalmat. Az eizensteini montázstechnikának születését korhoz kötötte, a 20-as évek elméleti-esztétikai vitáinak megtermékenyítő hatását figyelembe véve elemzi. Köztudott, hogy a 20-as években a Lef-ben a mindent tagadás szelleme dívott. Magas volt az árfolyama a művészet múltjával és a klasszikus hagyományokkal szakító minden elméleti újításnak és művészi gesztusnak. Sklovszkij szerint maga a montázs szó is „proletkultos szó”. Eisenstein, aki maga is a színház és a forradalmaskodó dramaturgia felől közeledett a filmhez, sem tudta magát kivonni a kordivat nyomása alól. „Nem kell a művészet — tudomány kell. Félre ezzel a szóval »alkotás«. Helyettesíthetjük ezt a »munka« szóval. Nem alkotni kell, a művet darabkákból kell összegyűjteni, montázsszerűen összeszerkeszteni, mint a gépet. A »montázs« jó szó — összeszerkesztést jelent.” A tudatos alkotás, racionális szerkesztés bűvöletében élő Eisenstein így jutott el elméletileg is a montázs gondolatához. Értette a múlt és a jelen, a már meghaladott és még születő dialektikáját, amit nem értettek egykori proletkultos elvbarátai. Sklovszkij általános kultúrtörténeti és művészetelméleti megalapozását adja az eizensteini montázs születésének. Rámutat arra, hogy a filmművészetet forradalmasító montázs a kor elméleti orientációjának mintegy cáfolataként jött létre. „Az emberi kultúra »montázsszerű«. A múlt nem tűnik el. Átértékelve része lesz a jelennek. A fogalom, amit a múlt hozott létre, új jelentéssel gazdagodik és más embereknek is a szolgálatába áll. Mi nem szakítunk a múlttal, hanem montázsszerűen újragondoljuk.” Eizenstein minden elméleti tévedése ellenére értette ennek a gondolatnak a dialektikáját.

Sklovszkij szerint a világot is montázsszerűen fogjuk fel, így a filmművészet a technikai montázs fogásain túl ezt az intellektuális montázst teszi meg az alkotás vezérfonalává.

Sklovszkij ebben a környvében mindenekelőtt memoáriró, de nem tagadja meg önmagát, teoretikus is, aki a 20-as évek poétikai gondolatait, elméleti hozadékát gondolja újból át az eizensteini életmű kapcsán. Vállalja a szubjektivitást, vállalja a memoáriróirodalom minden buktatóját. Azt tartja, hogy a memoáriró tolla bár többször megremeghet írás közben, az olvasó azonban már nyugodtan fogja olvasni

sorait. Ő pedig, mint minden memoáíró, az utókornak ír. „Mindnyájan mámorosak voltunk a 20-as években, és nem hirtelen józanodtunk ki. Magabiztosak voltunk, mint a madár, amely nemrég tanult meg repülni, és nem tudja, hogy a szárnyak is elfáradnak egyszer. Fiatalok voltunk, de a józan ellenőrzés előtt is sok minden kiállta a próbát.” Ez a könyv legalább annyira szól írójáról, mint Eisensteincről. Filmművészeti irodalmunk csak nyerne vele, ha magyarul is hozzáférhető lenne.

Kaverin könyve Szobeszédnyik (Vitapartner, Beszélgetőtárs) címmel látott napvilágot. A kötet visszaemlékezéseket, írói esszéket, műhelytanulmányokat, polemikus írásokat tartalmaz. A szerző a 20-as évek elejére kalauzol bennünket, amikor fiatal kezdő íróként a leningrádi Művészettörténeti Főiskola tanára volt. Kollégái között olyan nagy irodalomtörténész egyéniségek vannak, mint Jurij Tinyanov és Borisz Ejhenbaum. Az egykori szemináriumvezető tanár a kortárs irodalom alkotásait, a 20-as évek irodalmi műveit teszi esztétikai mérlegre négy évtized távolából. Nem bonyolult filológiai apparátussal megírt tanulmányok ezek, inkább esszék, kiérlelt gondolatok írói lecsapódásai. A kötet lapjain a 20-as évek irodalmi életének kimagasló alakjairól írott portrék elevenednek meg. Tinyanov, Sklovszkij, Ehrenburg, Lunc, Zabolockij, Gorkij, Mejerhold, Olesa és a Szerapion testvérek írói életútját rajzolja meg. A baráti melegség hangján ír Tinyanovról, a művésztől, a tudósról és a megértő emberről. Kornyej Ivanovics Csukovszkij portréjában az orosz irodalom kiváló ismerője és az ifjúsági irodalom avatott tollú mestere áll előttünk. A spanyolos író Szavics alakjában pedig a kiváló műfordítót és az elkötelezett internacionalista forradalmárt kelti életre. Az olvasás művészetéről írott tanulmánya sok érdekes olvasásszociológiai és alkotáslélektani megfigyelést tartalmaz.

A szemináriumi műhely résztvevőinek akkori lelkesedésére nagyon jellemzők Kaverin sorai: „Tanultunk és tanítottuk egymást azzal a hallatlan izgalommal, hogy a műveket, amiket olyan lázasan vitattunk meg, mi írtuk, vagy valamikor mi fogjuk megírni, de jobban, jelentősebben.”

Matvej Rojzman Jeszenyinről és a 20-as évek Moszkvájáról írott visszaemlékezéseit tette közzé. Hálátlan feladatra vállalkozott, mert a nagy költő körüli életrajzi babonák szétosztatását tűzte maga elé. Az olvasói köztudatban gyökeret vert „huligán költő” mítoszát rombolja le. Jeszenyin kéziratái, a művek különböző variánsai alapján bizonyítja, Jeszenyin keményen dolgozó, igényes mester volt. Jeszenyin az imazsiniszták jobbszárnyához tartozott, ami nem politikai, hanem esztétikai hovatarozást jelentett. Esztétikai ideálokban és az irodalmi örökséghez való viszonyban tért el a jobb- és a balszárny véleménye. A jobbszárny Jeszenyinnel az élen tanult és, tanulni akart a nagy elődöktől, mindenekelőtt a klasszikus Puskindól. A metaforát állította a költői alkotás tengelyébe. A balszárny Sersenyevics és Marienhof vezetésével a fiatal lázadó Majakovszkij zaklatott stílusáért rajongott, az olasz futuristák, illetve az angol imazsiniszták szellemi rokonának tartotta magát.

Mi a közös ebben a három visszaemlékezésben? Mindenekelőtt a múlt örökségének és az ítéletmondás bátorságának vállalása. Mert van ítélet a történelem tanúsága szerint is — vallják egybehangozóan a memoáírók.

BAGI NAGY ISTVÁN

Juhász Ferenc: A megváltó aranykard

Juhász Ferenc új kötete — a *Megváltó aranykard* — jelentős eseménye mai költészetünknek. Látszólag ugyan — e líra állandóságának, az életmű lassan változó öntörvényűségének bizonyosságaként — csupán személyesebb újrafogalmazása a Halál-téma biológiai, erkölcsi, filozófiai mítoszának, mindössze megismétlése a *Virágzó világfa*, az *Üzenet Varangy-királynak*, az *Anyám* és más költemények bizonyos motívumainak. A felület egyneműsége mögött azonban nem túl nehéz érzékelni a verseskönyv újszerűbb költőiségét sem.

A *megváltó aranykard*ban a költő a feleség elvesztésének megrázó tragédiáját beszéli el. A biográfiai földrengés meglazítja a Juhász-líra eresztékeit: megszünteti benne az eposz egyeduralmát. A fájdalom a műfajok sokféleségében szólal meg: a poémától a négysorosig, s az epizódok köldökzsinórait is sokkal hamarébb szagatja el, mint korábban. Mint a gáztörvényben, e költészetben is érvényes a fordított arány: a térfogat (a méret) csökkenésével növekszik a nyomás (a líra érzelmi töménysége, sűrűsége).

Juhász költői világa drámaibb, mint valaha. Az élmény és mítosz kettős szorításában meghatványozódik belső feszültsége:

*A Szív-Minden falán verem
szét örült mindenség-fejem!
A Benne-Bennem Óriás
Gyászson fejem, mint egy tojást.*

Az Esemény megrázza és szembefordítja a költőt a metafizika szemlélődő fenségével. Dögvész-Istenhez könyörög, mentse meg az élet-lángoktól: „Engedj már nemlenni lennem!” Megundorodik filozofikus énjétől:

*Sorsomban aki úgy biztam,
lángjaidban döggé híztam:
mindenség-ósbuborékká,
világegyetem-dagadtá...*

Ám menekül is az Esemény borzalmától, vissza a ráció nyugalmába, a Világegész látomásának elrendezettségébe. Sorsát Spinoza „kristály-lencse-szívével” nézi:

*A dolgokat helyére raktam,
Isten köpenyét megigazgattam,
csillag-redős vásznát kibontva
rátéregtettem ködös kínomra...*

A látomásos Teljesség a maga mozaikjává akarja fölszívni az Eseményt, amely viszont ellenáll e beolvasztásnak, sőt ki akar szakadni a tér és idő folytonosságából.

E konfliktusosság áttételesen is megjelenik: mint érzelmi hullámmás a tépettség és önuralom végpontjai között; mint ellenpontozó ciklikus szerkesztés; mint a vers-építő erők ellentétessége — egyrészt a halmozásban megfigyelhető képosztódás és -variálódás, másrészt az ismétlésekben érvényesülő egységesülés —. Az előszó ezért nevezi a kötetet „kettészakított Halottas-könyvnek”, s jelöli meg fő problémájaként a teljesség és csonkaság dialektikáját: „Ez a könyv: mintegy szív-fél, amely mégis az eleven szervezet vérkeringés-buzgalmát dolgozza, irgalmatlan élet-erővel és lét-akarással.”

Az új Juhász-kötet érzésekben, indulatokban gazdagabb és teljesebb, mint az eddigiek. Látomásait ritkábban fordítja át az allegória racionalisztikusabb nyelvezetére, lélekállapota kilengéseit kevésbé mérsékeli a Jó és Rossz dualizmusán. Nagyobb szerepet juttat a Titoknak, a bizonytalanságnak és a homálynak. Veszített ugyan filozofikus mélységéből, de megszenvedettsége, zaklatottsága nyeresége lírájának. Ha valakire, hát reá igazán illik a nietzschei mondás: verseskönyvét a „szíve vérével” írta. Színvilága komorabb, az Öszövétségnek, Ady költészetének sötétebb árnyalatai felé toldott el. Képzalkotása kevésbé tudóskodó; gyakrabban merít a múltja emlékeiből, a látvány konkrétumaiból.

A verseskönyv tárgyköre szűk, mégis bonyolult változatosságot sűrít: az érzelmek hátszágáéit. A kiindulópont talán József Attila *Kései siratójának* „átok-mocskos tisztasága”. A költő az elvesztett hitvesben az „Egyszerre-Szerelem-és Halál-Kettős-Egy-fiát” gyászolja, és sirásába „élet-dühöngő részegséget” kever. Lélekállapotát a nyugtalanság jellemzi, mely a szenvedés elviselésétől a vereség tudatán át a kétségbeesésig ível. „Irgalmatlan-kevély fagyban meztelenül” áll, „kezeiben köszörült késekkel” a jaj lökdösi, újraéli az embertelen kín Dózsa-sorsát:

*Fejem a Reményhez ütöm!
Az Ós-Dögön összetöröm,
szétloccsantom a Gyönyöröm!*

Fölidézi a gyermekkor rémképeit: „a lámpátalan szűk szobába” zárt félelem ordítását, hogy aztán ellenállássá fokozódó dühe szelíd rezignációvá tisztuljon:

*Nézlek megadással,
nem is tagadással,
el nem is múltással,
gyönyörűség-gyázzsal...*

Önarcképét az árvaság hangulataiból készíti. Egyszer mint súlypontját, önuralmát veszített ember lép színre:

*Vigyázz a bolondra:
Vigyázz az örültre:
nehogy vicsorogva
reményét megölje!*

Másszor a „virágozz bennem, Istenem, tavaszodj bennem, Irgalom” sóhajával, hogy aztán az erő diadalává fokozza:

*De nem! Én nem adom magam!
Nem rothad lángoló szavam!
Zúghatnak gyémánt, vas-hadak!
Győz majd Szívem: a Szép-Harag!*

A megváltó aranykard „kék angyala a Halálnak”. Az új kötet mégsem első-sorban a halál, hanem a szenvedés könyve. Ez az érzés fejlődik — a szemlélet, az allegória és a látomás lépcsőfokain haladva — mitológiává; a Juhász Ferencre

annyira jellemző önsokszorozó és énfelfokozó építkezéssel. Ha a költő megszólal, nemcsak szavával: sorsával is zokog, létével is átkoz. Akit gyászol, egyszerismind „törékeny Mindenség-halott” is. Úgy tántorog a koporsó után, „mintha Isten temetné a halott világot”. Szégyene egy „elzavart Istené”. Bori Imre találó megállapítása szerint Juhász „nem szintetikus, hanem analitikus természet”. Két világban egyszerre kiáltoz: egy „Mindenütt-Tűzvész-Világban” és egy „Égő-Belső-Világegyetemben”. Szívébe szúrja késeit a fájdalom, de a „Dög-Nem-Lét” is a „Mindenség-Szívbe”. A költői absztrakció azonban nem nyeli el az élettényeket és megfordítva; a vers síkjai és rétegei megőrzik önállóságukat. A Juhász-lírában a küzdelem mindig több — az elvonatkoztatottság különféle fokozatainak megfelelően: szemléleti, allegorikus, látomásos stb. — szintéren zajlik egyszerre:

*Fekszünk egymásban: két halott:
Világ-Halál, Világ-Halott!*

A mítosz Juhász Ferenc számára nem másodlagos nyelvezet, melyre a költő valamely elsődleges — és előre kész — eszmei sémát lefordít, hanem eleve adott gondolkodásmód. (Ilyen értelemben lesz a kötet előszava is prózában írott „költemény”.) A világ — számára — vegetáció: szakadatlan burjánzás és mozgás, végtelen pusztulás és növekedés. Nem az arányt tévesztő barokkos alkat avagy a komponáló fegyelem hiánya teszi, hogy e világlátás a költői stílusban és a szerkesztési irányelvben is tükröződik. Jelentését példázza a nyelv: a kép — az analógia vagy a kontraszt okán — megnevezések halmazává bomlik, majd bonyolult szóösszetételekbe egyesül. Ezt jelzi közvetlen megfelelésként a látomás monumentalitássá áradó, de a ragrímes ősi nyolcas medrébe szorított folyama. Több szólamú, sokszínterű költészet ez, mégsem azonosítható a lírai szimultanizmus atomizált töredezettségével. Az ilyesféle képek: „ragyog rengve a kút tüze”; „a víz vérzik és mosolyog” stb. — túlmutatnak az impresszionista technika szinesztézia-kultuszán. Nem érzékterületeket kapcsolnak össze, hanem — a világ bonyolult összefüggésrendszerű anyagi egységének jelzéseiként — a dolgok halmazállapotait s mozgásformáit.

Juhász Ferenc költői termékenység, esztétikai érzékenység tekintetében ereje teljében van. A kötet egyes darabjaiban — például *Egy titkos csillag faggatása* címűben — mégis megjelennek lírája „gerontológiai” problémái. A forma mintha kezdene tartállyá merevedni, mely befogadja és tárolja ugyan az új élményeket és friss költői leleményeket, de már kevésbé mozgékonyan, rutinszerűbben, mint régen. A megújulás képessége és merészsége erősebben kötődik a gondolati-érzelmi tartalmakhoz, mint a formához. A nagybetűs allegóriák — a Semmi-Minden, a Minden-Isten, a Kezdet-Őstér-Mindensége, Már-Nem-Halál, Volt-Már-Nem-Lehet, Tér-Ősönmaga, Nincs-Itt-és-Itt-Van stb. — eltömik és lefojtják a szenvedélyek áramlásait. Pedig — hogy ismét Borit idézzük — „Juhász legnagyobb költői erőssége a látomásos kép, amelyet érzelmi robbanás hoz felszínre, majd az asszociációs érzékenység fejleszt tovább”. Előnyére válna, ha más formateremtő axiómákkal is kísérletezne. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. Hantai Simon festményével.*)

GREZSA FERENC

Simon István: A magyar irodalom

A suszter maradjon a kaptafánál, mondogatták gyakorta régebben — néha találkozhattunk vele még ma is —, értve ezen a többi között azt, hogy ne avatkozzon valaki olyan dolgokba, amelyek nem tartoznak a szakmájához. A mondás, tudjuk, régen elavult, igazsága csak látszat. Ideálunk a sokoldalúan képzett, több mindenhez értő, sorsát — sorsunkat — befolyásolni tudó ember. De ki is szabhatná meg például a szellemi alkotó munka területén, hogy kinek milyen kaptafa „jár”, melyiknél kell maradnia?! Az alkotó joga megválasztani a területet, a témát és a formát, amelyből kiindulva és amellyel a művészi alkotás bonyolult áttételein keresztül hozzájárul ahhoz, hogy „a világ előremenjen”. Példák serege bizonyítja: éppen az a jó, ha a tehetségek, az önmaguknál tovább látók nem maradnak a „kaptafánál”. E seregnyi példához most egy újabbat tehetünk: *Simon István A magyar irodalom* című könyvét. Simont költőként ismertük meg, majd esszéíróként, néha riporterként, sőt drámaátíróként is találkoztunk vele. Új könyve mint irodalmi ismeretterjesztő mutatja be.

Simon nem akart újabb magyar irodalomtörténetet írni. Nem bizony, éppen ezért már *A magyar irodalom* címhez sem tette hozzá a *története* szót. A célt ő maga megfogalmazta könyvének első fejezetében. „Írásunk célja is az, hogy hét évszázados irodalmunk történetének rövid fölvázolásával áttekinthető képet adjunk a fejlődését meghatározó törvényszerűségekről.” Hasonlóan kedves — mert nem „fejedelmi”, hanem közösségi — többes számban hozzászólásban: „Már előljáróban hangsúlyozzuk, hogy könyvünk nem lesz szabályos irodalomtörténeti összefoglaló, nem követi a tudományos igényű kézikönyvek felépítésének módszerét. Pusztán az a célszerűség vezette tollunkat, hogy az irodalmat még nem ismerők az irodalomtörténet mintegy madártávlatból bemutatott képéből kapjanak haladó irodalmunk egészéről, annak egységéről egyetlen szempilláttal is átfogható, vagy inkább átérezhető látványt.” Ez tehát a cél, a bemutatás és az érzelmekeltés, hogy az irodalmat még nem ismerőknek Simon István könyvét lapozgatva kedvük támadjon olvasni a műveket, hét évszázados irodalmunk maradándó, s állandóan újabbakkal gyarapodó alkotásait.

Egy nagy kör a haza, magyarázza a szerző, mielőtt Balassi költészetéről szólna, és mindjárt folytatja is, érthető ábrával felvázolta líránk témakör-meghatározó fogalmait. E körben egy újabb kör, „látszatra kisebb, de valójában magasabb szinten fekvő”, ez a nemzet, amelyet igazán a romantika, majd a reformkor nemzedéke fedezett föl a hazában. Aztán a két körön belül egy harmadik, az osztály, amellyel már számol Petőfi is, hozzá kapcsolódik többek között Ady neve, s teremt osztályköltészetből világirodalmi rangú költészetet József Attila. A három körön belül — a középpontban — pedig ott áll az ember. Ugyanilyen érzéletes, szemléletes formában igyekszik szólni művekről és életművekről, műnemekről és műfajokról is. Ez a szemléletesség segíti annak a „titokfátynak” (az ő szava ez) a széttépésében, amelyet a találgatás és az évszázadok során kialakult közhiedelem vont „a vers és a verset olvasók közé”. Felfogására és szándékára egyaránt jellemző a következő három mondat. „Igaz, minden jó vers törvények szerint épül. Sőt, öntörvényű. De az egész költészetre kiterjeszhető törvényszerűség is szabályozza; s ezeket az általános törvényeket nem nehéz fölismerni és megtanulni, hogy élvezhessük a verset.”

A tisztes szándékon, a példás témaismereten, az irodalmat szerető és megszerettetni igyekvő hevületen kívül mi segíti még Simon Istvánt céljának elérésében? Képeit és nyelvét — az utóbbin most inkább csak szóhasználatot értek — említéném. Idézetek sorához kell folyamodnom, hogy képeiről és hasonlatairól szólhassak. A Halotti Beszédről írja: „Látjuk a papot magunk előtt s a szipogó asszonynépet, a mord férfiakat majd' nyolcszáz év távolában, s megjelenik egy barát ájtatosan

félrebillentett feje a csuklya alatt, míg a számunkra eredetiben ma már alig érthető, de mai átírásban — jelen esetben Beöthy Zsoltéban — oly zengzetes szavakkal a többi között azt kántálja, hogy: »Haragovék Isten, és vetéve üt az munkás világbelé...«” Így látja és láttatja velünk Simon István az egykori, elképzelt jelenetet, amikor a korabeli pap „a csuklya alatt” első fönnmaradt, összefüggő magyar nyelvű szövegünket, a Halotti Beszédet kántálta. Csokonai és Fazekas költészete között pedig így próbálja ugyancsak érzékletes képpel, egyetlen mondatban éreztetni a különbséget: „A rokokó finomságával, ha Csokonai porcelánt, Fazekas kecses ebédvivő edényeket festett.” Arany János nyelvét jelzők helyett ezzel a hasonlattal dicséri: „...az olyan tiszta valóban, mint a tisztára mosott ablaküveg.” S ugyancsak Arany Jánosról mondja, szinte tanulmányra való gondolatot sűrítve egyetlen mondatba, hogy „a szalontai homokon sarjadt Dosztojevszkij, balladába rejtve”.

Milyen részletességgel tárgyalja a témáját Simon István, hogy 360 oldalnyi szövegbe ennyi minden belefér? Nos, az igazság az, hogy a lehető legrövidebben szól mindenről, mert elsősorban a műveket akarja olvastatni, s csak eszközként hozzájuk a maga könyvét. Éppen ezért igyekezett — mint a már idézett példákból is kitűnt néhol — csak néhány mondatban jellemezni, véleményt mondani, hagyva, hogy ennek a pár mondatnyi „mankónak” a segítségével a többit okoskodja ki magának a gondolkodó olvasó.

Simon István nem hagy időt arra, hogy könyvében bárkit is „megunjunk”. A 24. oldalon például, az előszóval és az általános bevezetővel együtt is, már Mátyás királynál és Janus Pannoniusnál járunk. Közben pedig még arra is szán néhány mondatot, hogy az írókon és műveiken kívül harcokról, összeesküvésekről, külföldi egyetemekről szóljon. Szigorúan rövidék az életrajzai, az éppen csak szükségést említi, igyekezve olyan mozzanatokat felvillantani, amelyek valamely oknál fogva „érdekessé” teszik az író, s ezzel kedvet csinálnak írásai olvasásához. Előfordul, hogy néha csak felsorolásszerűen említi neveket, viszont igyekszik senkit sem kihagyni azok közül, akik akár egyetlen művükkel is érdemlegest, maradandót alkotnak. Néhányan, így Balassi, Petőfi, Ady, Móricz, József Attila önálló fejezetet kapnak tőle, de ezek a fejezetek sem hosszabbak tíz-tizenkét nyomtatott oldalnál. A rövid életrajzokat, a csak név szerinti említést azzal ellensúlyozza, amit — okkal és joggal — fontosabbnak tart a lexikonokból is kibogarászható dátumoknál. Néhány mondattal minden jelentősebb alkotó köré világos, áttekinthető történelmi háttérablót rajzol.

A kötethez 360 oldalnyi szemelvénygyűjtemény tartozik. Versek, novellák, regényrészletek, tanulmányok jó válogatásban, s olyan formában, hogy a szerző a szövegben mindenütt utal rájuk a megfelelő helyen, az oldalszám említésével. Így aztán olvasás közben az ember két könyvjelzőt használ, mert külön élvezet ebben a sorrendben és válogatásban ismét végigolvasni még az ismert műveket is. Néhány „elszánt” könyvgyűjtőt és irodalmárt kivéve — utóbbiaknak ugyanis nélkülözhetetlen „szerszáma” az irodalmunkat teljességében képviselő házikönyvtár — azt hiszem, kevés ember tudná a polcáról leemelt kötetekből mindazon verseket, novellákat, részleteket elolvasni, amelyeket Simon István könyve fől sorakoztat. Túlzás is lenne azt kívánni, hogy minden lakásban meglegyenek az összes magyar írók művei, Anonymustól napjaink elsőkötetes szerzőiig. Ilyesmivel még a közkönyvtárak közül is csak a legnagyobbak dicsekedhetnek. Ehelyett felüthetjük az antológiákat, a gyűjteményes köteteket, s ezután már Simon István könyvében is lapozgathatunk.

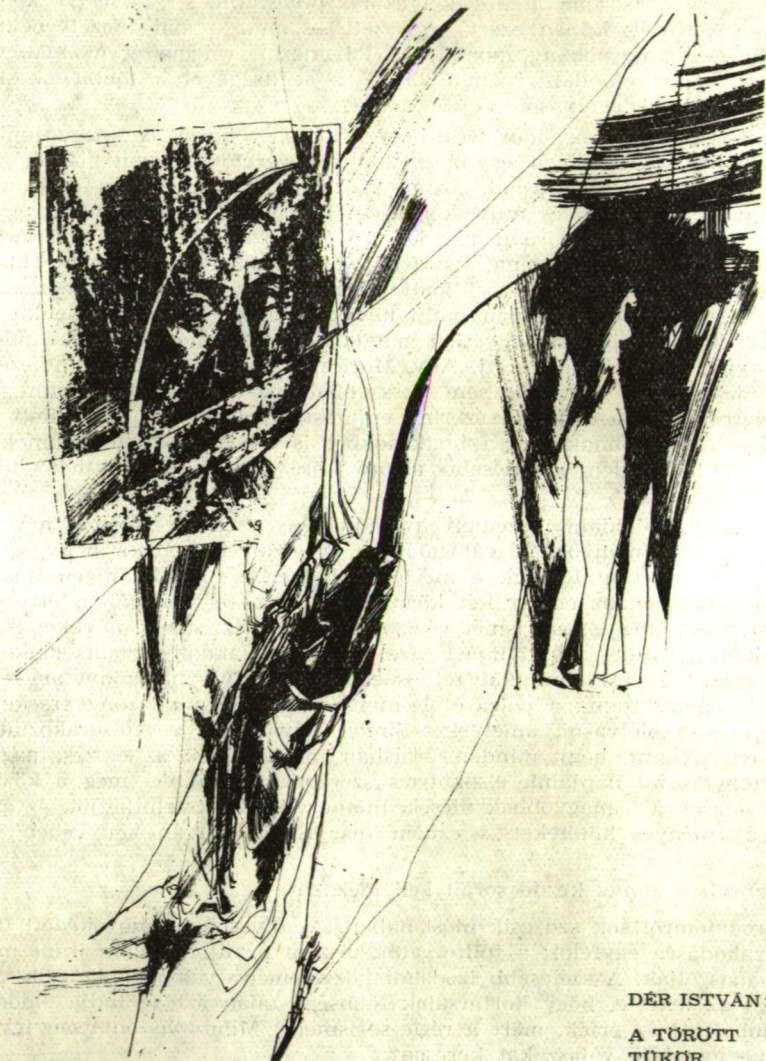
Befejezésül a könyv kezdő sorait kell idéznem.

„Az irodalomról sok szó esik mostanában. Az olvasók megnövekedett tábora ad okot a bizakodásra egyfelől; a tollforgatók viszont az új irodalom iránt mutatkozó közönyt panaszolják. A szélesebb irodalmi közvélemény valóban hiányzik. S az oka ennek nem az lehet-e, hogy kortársaink többsége talán azt se tudja eldönteni, mi az új s abból mi az érték, mert a régít se ismeri? Mihez viszonyítson így zavarában, ha megnyugtató válaszokat keresne?

Forduljunk nyugodtan a tegnapi, a múlt század, a fél évezreddel ezelőtt a maga helyén ugyancsak modernhez. Ismerjük meg értékeinket, hogy önmagunkat is jobban megismerjük. Hiszen tíz-tizenkét emberöltő s annyi nemzedék tapasztalatát szerezhetjük meg. Amit ők is úgy szereztek, hogy mindig újat akartak.”

Az irodalomról, szerencsére, valóban sok szó esik mostanában. Mindazonáltal önmagunkat jobban megismernünk valóban nem ártana. Ebben segít az irodalmi művekkel való ismerkedés, amelyhez viszont hozzásegít — másokéval együtt — Simon István könyve. (*Gondolat*, 1973.)

MÁTYÁS ISTVÁN

DÉR ISTVÁN:
A TÖRÖTT
TÜKÖR

Szerkesztői asztal

Osztályértekezleten vitatta meg folyóiratunk elmúlt másfél évi munkáját a Csongrád megyei pártbizottság. A tanácskozáson részt vett dr. Molnár Ferenc és Szabó B. István, a Központi Bizottság alosztályvezetője, illetve munkatársa, továbbá Tóth Gyula, a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának vezetője, valamint helyettese, Funk Miklós. Ott volt a konzultáción dr. Ágoston József, a megyei pártbizottság titkára is.

A Szegedi Ünnepi Hetek Intéző Bizottsága összefoglalta a múlt nyári fesztivál tapasztalatait. Megkaptuk az értékelésről számot adó füzetet, amelyből kiderül, hogy a főelőadás óta 244 előadást tartottak a Dóm téren, közel kétmillió néző előtt. Közlük az idejű műsor tervét is, e szerint színre kerül Vörösmarty Czillei és a Hunyadiak című drámája, Puccini Turandotja, Csajkovszkij Hattyúk tava című baletthez és Kacsóh János vitéz című daljátéka. Új műsorral szerepel idén a Magyar Állami Népi Együttes.

Kós Károlyt, a romániai magyar irodalom és művészet nagy öregjét a Román Szocialista Köztársaság az Augusztus 23. Érdemrend első fokozatával, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa pedig a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének első fokozatával tüntette ki 90. születésnapján. Mindkét indoklás kiemeli Kós Károly irodalmi, építőművészi, publicisztikai érdemeit, s hangsúlyozza rendkívül fontos szerepét a magyar és a román nép barátságának erősítésében.

„Tiszatáj” irodalmi délutánt rendezett a vásárhelyi HODIKÖT művelődési háza és könyvtára február 21-én. A folyóiratot és a két író vendéget — Simai Mihályt és Tóth Bélát — Annus József főszerkesztő-helyettes mutatta be.

Vásárhely szobrai címmel érdekes kötet jelent meg a Hódmezővásárhelyi városi Tanács és a Tornyai János Múzeum kiadásában. Ebben a tetszetős könyvecskében a város negyven (nemcsak köztéri) szobrára vonatkozó ismereteket, illetve a szobrok fényképeit találjuk. *Dömötör János* múzeumigazgató igen nagy filológiai pontossággal készített gyűjteménye a műalkotások adatszertű leírása mellett művelődéstörténeti tekintést és esztétikai értékelést is ad. A szobrok (például a Szántó Kovács János- emlékmű) felállítása körül kibukkanó, nem ritkán heves viták ismertetésére a szerző éppoly nagy figyelmet fordít, mint az alkotók pályájának fölvezetésére. S épp ezen a pontokon érintkeznek a kötetben elmondottak és látottak az egyetemes magyar képzőművészet ügyével. Abból, hogy egy-egy köztéren felállított szobrot hogyan fogadnak, általános következtetések vonhatók le. Ha viszont a vásárhelyi szobrok alkotóinak névsorát futjuk át, akkor azt látjuk, hogy itt a XX. századi magyar szobrászat élvonalbeli alkotóiról (Ferenczy Béni, Medgyessy Ferenc, Pásztor János, Somogyi József, Szabó Iván stb.) van szó, a téma tanulmányozása tehát eleve túllép a helyi érdekek és érdeklődés kielégítésén.

Vendégünk volt dr. Witold Nawrocki, a katowicei Slask Kiadó főszerkesztő-helyettese, akivel a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatokról, fordítások cseréjéről beszélgettünk.

A József Attila Tudományegyetem Finnugor Tanszékének kiadványsorozatában jelent meg a Studia Uralo-Altica III. köteteként Grigorij Novickij *Rövid leírás az osztyák népről* (1715) című könyve, mely a 18. századi obi-ugorság életmódjáról a leg részletesebb ábrázolást adja. Novickij száműzött kozák katonatiszként került Szibériába, ahol a 18. század elején részt vett az osztyákok közötti hittérítő munkában, s leg személyesebb élményeiről számolt be művében. *Hajdú Péter* professzor a kötethez írt bevezetőjében többek között ezt mondja: „Igazán nagy jelentősége van ... azoknak a szakaszoknak, amelyekben az itt lakó pogányok lakóhelyeiről, táplálkozásáról, ruházatáról, életmódjukról (vadászat, halászat, madárfogás), házassági, szülési, nevelési, temetkezési szokásairól, nemzetségjeleikről, a tetoválás divatjáról számolt be. Tudósít továbbá isteneikről, a bálványok tiszteletéről, a medvével kapcsolatos kultusz megnyilvánulásairól, valamint az áldozatokról. Novickij könyve nélkülözhetetlen a néprajzkutató, a sámánizmus és általában a vallástudomány problémáival foglalkozó szakember, de a történetíró számára is.” De hadd tegyük hozzá, hogy a rokon népek élete, története iránt megújult érdeklődés is becses anyagot találhat ebben a kiadványban. Novickij művét Ferincz István fordította magyarra.

A grafikus B. Szabó Györgynek állított emléket a nagybecskereki múzeum az elmúlt esztendő végén. A fiatalon elhunyt irodalomtudós, esztéta, akinek nevére inkább csak az irodalomtudomány képviselői figyeltek s talán még figyelnek ma is, az újvidéki egyetem tanára volt. Képzőművészeti munkásságának első nagy összefoglalója volt a fenti kiállítás, melynek kétnyelvű (szerb-magyar) kiállítási katalógusa szinte album nagyságú, számos grafika reprodukciója található benne. Ehhez a kiállítási katalógushoz írt fölfedezés számba menő tanulmányt Bela Duranci, aki meggyőző szóval bizonyítja, hogy B. Szabó György a modern grafika nagy és eredeti képviselője volt.

Vonzó külsejű, vaskos könyvet kaptunk a Vésztő nagyközségi Tanács jóvoltából. A Szabó Ferenc szerkesztette kötet (*Vésztő története*) Orosháza, Tápé és Mezőberény történetének monografikus feldolgozása után a hagyomány-ápolás újabb szép bizonyítéka. Csak jelezni tudjuk azt a zavarbaejtő gazdagságot, mely a település földrajzi viszonyait bemutató írástól a lakosság antropológiai arculatát ismertető tanulmányig a kötet szinte mindegyik fejezetében megfigyelhető. A néprajzi, valamint irodalmi szempontú összefoglalást, sajnos, hiába keressük. Pedig az 547 oldalból e két fontos téma is megérdemelt volna néhányat.

Erdélyi peregrinus. A Kriterion Kiadó Téka sorozatának egyik legújabb kötete viseli ezt a címet, *Ion Codru Drăgăsanu* 19. századi román író, utazó, politikus műve. aki úti élményeit írta meg ebben a kötetben. Számunkra különös érdekességgel bír-

nak azok a fejezetek, amelyekben magyarországi élményeit örökölte meg: szőlt elismerően Széchenyiről, a reformer ifjacról, Pest-Budáról, a Pesten nyakába akaszkodó „boszorkáról”, és összevetette a két nép önmagáról való vélekedését így: „Magyarország még abban is hasonlít Romániához, hogy noha valóban mindenben igazán bővelkedő ország, lakói mégis mértéktelenül magasztalják tulajdon érdemeiket, miként a közmondás mondja: »Cigány is a maga lovát licséri.« A románok azt mondják, hogy aki a Dimbovita vizét megkóstolja, többé nem tud megválni tőle; a magyarok meg azt mondják, hogy Magyarországon kívül nincsen élet, vagy ha van is, nem olyan jó.” Ime, egy 19. századi, de máig ható üzenet a mértéktelen nemzeti önbecsülés címére! S van egy passzus Ion Codru Drăgăsanu művében Szegedről is: „... Magyarországra érve, éjszaka utaztunk át Szegeden, ott ettem ételemben először paprikást; ez a tejfeles lében tállalt magyar nemzeti eledel úgy meg van paprikázva, hogy majd lángot vet tőle az ember szája, s még a lelkét is marja.” (A könyvet Bustya Endre fordította és ő írt hozzá előszót is.)

Az elmúlt évi szeptemberi számunkban közöltük *Bakonyi Tibor* építész-mérnök tanulmányát *Magyar Edéről*, a szecesszió elfeledett építészéről. Bakonyi Tibor dolgozatával részt vett a Magyar Építőművészek Szövetsége és az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium pályázatán, ahol harmadik díjat nyert. Magyar Ede legjellegzetesebb szegedi alkotását, a Lenin krt. 56. szám alatti úgynevezett Reök-palotát egyébként hamarosan restaurálják.